

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

ФАКУЛЬТЕТ СОЦІАЛЬНОЇ ПЕДАГОГІКИ ТА ПСИХОЛОГІЇ
КАФЕДРА ПСИХОЛОГІЇ

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА МАГІСТРА

**на тему: ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК МІЖ СІМЕЙНИМИ ЦІННОСТЯМИ ТА
СТРАТЕГІЯМИ ПОВЕДІНКИ В КОНФЛІКТІ**

Виконала: студентка II курсу,
групи 8.0530-з
спеціальності: 053 Психологія
освітньої програми: 053 Психологія
Шувалова Лариса Анатоліївна
Керівник: к.психол.н., доцент кафедри
психології Спіцина Л.В.
Рецензент: викладач Томченко М.А.

Запоріжжя

2021

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Факультет соціальної педагогіки та психології
Кафедра психології
Рівень вищої освіти магістр
Спеціальність 053 Психологія
Освітня програма Психологія

ЗАТВЕРДЖУЮ

Завідувач кафедри _____

к.психол.н., доцент. Н.О. Губа

« _____ » _____ 2021 р.

З А В Д А Н Н Я

НА КВАЛІФІКАЦІЙНУ РОБОТУ СТУДЕНТЦІ

Шуваловій Ларисі Анатоліївні

Тема роботи: Взаємозв'язок між сімейними цінностями та стратегіями поведінки в конфлікті

керівник роботи Спіцина Л.В. к.психол.н., доцент кафедри психології

затверджені наказом ЗНУ від «30» липня 2021 року № 1137-с

2. Строк подання студентом роботи _____

3. Вихідні дані до роботи аналіз психолого-педагогічної літератури.

4. Зміст розрахунково-пояснювальної записки: проаналізувати психологічні особливості сім'ї та сімейних стосунків; надати визначення понять «цінність» «ціннісні орієнтації» «сімейні цінності»; визначити основні стратегії поведінки в сімейних конфліктах; розібрати стилі поведінки особистості в конфліктній ситуації, особистісні та вікові передумови конфліктної поведінки; емпірично дослідити взаємозв'язок між сімейними цінностями та стратегіями поведінки в конфлікті.

5. Перелік графічного матеріалу: 8 таблиць, 9 рисунків

6. Консультанти розділів роботи

Розділ	Прізвище, ініціали та посада консультанта	Підпис, дата	
		Завдання видав	Завдання прийняв
Вступ	Спіцина Л.В., доцент		
Розділ 1	Спіцина Л.В., доцент		
Розділ 2	Спіцина Л.В., доцент		
Розділ 3	Спіцина Л.В., доцент		
Висновки	Спіцина Л.В., доцент		

7. Дата видачі завдання _____

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

№ з/п	Назва етапів кваліфікаційної роботи	Строк виконання етапів роботи	Примітка
1	Збір та систематизація матеріалу	січень-березень 2021 р.	Виконано
2	Робота над вступом	березень 2021 р.	Виконано
3	Робота над першим розділом	квітень-травень 2021 р.	Виконано
4	Робота над другим розділом	червень-липень 2021 р.	Виконано
5	Робота над третім розділом	вересень 2021 р.	Виконано
6	Написання висновків	жовтень 2021 р.	Виконано
7	Передзахист	листопад 2021 р.	Виконано
8	Нормоконтроль	листопад 2021 р.	Виконано

Студент _____ Л.А. Шувалова

Керівник роботи _____ Л.В. Спіцина

Нормоконтроль пройдено

Нормоконтролер _____ О.М. Грединарова

РЕФЕРАТ

Кваліфікаційна робота магістра: 116 сторінок, 8 таблиць, 9 рисунків, 89 джерел, 3 додатка.

Об'єкт дослідження – ціннісні орієнтації

Предмет дослідження – взаємозв'язок між сімейними цінностями та стратегіями поведінки в конфлікті.

Мета роботи – виявити та описати психологічні особливості зв'язку між домінуючими сімейними цінностями та стратегіями поведінки в конфлікті, розробити рекомендації, щодо формування тих ціннісних орієнтацій, які мають особи з найвищим рівнем задоволеності життям у сфері сімейних стосунків.

Перше припущення: особи, які мають найвищий рівень задоволеності життям у сфері сімейних стосунків, мають схожі домінуючі ціннісні орієнтації. Передбачається, що в ціннісній структурі людей з найвищим рівнем задоволеності життям в сфері сімейних стосунків домінують ціннісні орієнтації, які не пов'язані з порівнянням своїх здобутків зі здобутками інших, а також не пов'язані з матеріальними обмеженнями, тобто ціннісні орієнтації духовної спрямованості. Друге припущення: стиль поведінки в конфліктній ситуації прямо корелюють з віком особистості і змінюється від суперництва в зрілому віці до компромісу у середньому та похилому віці.

Методи дослідження: теоретичні (теоретичний і порівняльний аналіз психолого-педагогічної літератури); емпіричні (спостереження; бесіда; тестування)

Наукова новизна полягає в тому, що був проведений комплексний аналіз психологічні особливості сім'ї та сімейних стосунків.

Галузь використання: психологи, сімейна медіація, сімейні тренінги, навчально-виховні заклади, позашкільні навчальні заклади для дітей, загальноосвітні школи.

СІМЕЙНІ ЦІННОСТІ, СТРАТЕГІЇ ПОВЕДІНКИ, КОНФЛІКТ, СІМ'Я, СІМЕЙНІ ВЗАЄМВІДНОСИНИ, ЗАДОВОЛЕНІСТЬ ЖИТТЯМ.

SUMMARY

Master's qualification work: 116 pages, 8 tables, 9 figures, 89 sources, 3 appendices.

The object of research is value orientations

The subject of the study is the relationship between family values and behavioral strategies in conflict.

The purpose of the work is to identify and describe the psychological features of the relationship between dominant family values and behavioral strategies in conflict, to develop recommendations for the formation of those value orientations that have individuals with the highest level of satisfaction with life in family relations.

The first assumption: people who have the highest level of satisfaction with life in the field of family relations, have similar dominant value orientations. It is assumed that the value structure of people with the highest level of satisfaction with life in the field of family relations is dominated by value orientations that are not related to comparing their achievements with the achievements of others, and not related to material constraints, ie values of spiritual orientation. The second assumption: the style of behavior in a conflict situation is directly correlated with the age of the individual and varies from rivalry in adulthood to compromise in middle and old age.

Research methods: theoretical (theoretical and comparative analysis of psychological and pedagogical literature); empirical (observation; conversation; testing)

The scientific novelty is that a comprehensive analysis of the psychological characteristics of the family and family relationships was conducted.

Field of use: psychologists, family mediation, family trainings, educational institutions, out-of-school educational institutions for children, secondary schools.

FAMILY VALUES, BEHAVIOR STRATEGIES, CONFLICT, FAMILY, FAMILY RELATIONSHIPS, SATISFACTION WITH LIFE.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	6
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ СІМЕЙНИХ ЦІННОСТЕЙ В СІМЕЙНИХ СТОСУНКАХ.....	10
1.1. Психологічні особливості сім'ї та сімейних стосунків.....	10
1.2. Визначення понять «цінність» «ціннісні орієнтації» «сімейні цінності».....	16
1.3. Особливості досліджень сімейних цінностей.....	27
РОЗДІЛ 2. ОСНОВНІ СТРАТЕГІЇ ПОВЕДІНКИ В СІМЕЙНИХ КОНФЛІКТАХ.....	39
2.1. Конфлікт у сімейній взаємодії.....	39
2.3. Стилi поведінки особистості в конфліктній ситуації.....	50
2.2. Особистісні та вікові передумови конфліктної поведінки.....	54
РОЗДІЛ 3. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКУ МІЖ СІМЕЙНИМИ ЦІННОСТЯМИ ТА СТРАТЕГІЯМИ ПОВЕДІНКИ В КОНФЛІКТІ.....	68
2.1. Методи, методика і процедура дослідження.....	68
2.2. Результати дослідження та їх інтерпретація.....	79
2.3. Практичні рекомендації з формування ціннісних орієнтацій.....	108
ВИСНОВОК.....	112
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	116
ДОДАТКИ.....	125

ВСТУП

Актуальність дослідження. На сьогоднішній день відбувається зростання розлучень, одна з головних соціальних проблем, які актуальні у суспільстві, грає збереження сімейних відносин. Вивчення аспектів подружжя та життєдіяльності сім'ї сучасними авторами проводиться в руслі системного підходу, який дозволяє розглядати сім'ю як системну організацію. Найбільший інтерес становить внутрішня визначеність шлюбу, сімейні цінності, основними аспектами якої є рольові домагання та очікування подружжя, ступінь задоволеності подружніми відносинами, характер міжособистісної взаємодії у парі.

У психологічній літературі з психології сім'ї можна назвати такі роботи як: «Подружні конфлікти» В.А. Сисенко, «Психологія та психотерапія сім'ї» Е.Г. Ейдеміллера та В.В. Юстіцкіс, «Сімейне психологічне консультування. Подружній компонент» І.А. Полуніною, «Психотерапія сімейно-сексуальних дисгармоній» З. Кратохвіла, «Сучасна молода сім'я» Л.Ф. Філюкової, «Як будувати себе та свою сім'ю» В. Сатир, «Сімейна терапія» Р. Бендлера, Д. Гріндера та В. Сатир, «Танці з сім'єю» К. Вітакер, В. Бамберрі, «Позитивна сімейна психотерапія» та «33 та 1 форми партнерства» Н. Пезешкіана.

Що стосується сімейних конфліктів, вони є найменш вивченими серед усіх типів соціальних конфліктів. В кінці 80-х Н.В. Малярова проаналізувала роль конфлікту у функціонуванні сімейної структури У цей період А.Д. Тартаковський описав конфлікти у сфері шлюбно-сімейних відносин та запропонував основні шляхи їх усунення.

Сисенко В.А. проаналізував один із типів сімейних конфліктів: подружній, виділивши причини його виникнення, а А.І. Тащева розглянула атрибутивні процеси у подружніх конфліктах. Волкова О.М. описує сімейні конфлікти з погляду психологічного консультування. Левкович В.П. та

Зуськова О.Е. застосували соціально-психологічний підхід до вивчення подружніх конфліктів. А в свою чергу, Розін М.В. досліджував уявлення про батьків та сімейні конфлікти в підлітковій субкультурі Вітчизняними вченими, як Владін В., Дорно І., Капустін Д., розроблено багато рекомендацій щодо нормалізації подружніх взаємин, попередження переростання спірних ситуацій у конфлікти.

Основними причинами розвитку конфліктних ситуацій між партнерами у сім'ї можуть бути відмінності у поглядах на сімейний союз, сімейні цінності, шлюбні очікування та неузгодженість ролей у сім'ї, відсутність поваги у відносинах, подружні зради тощо.

Конфлікт народжується на ґрунті багатьох причин, але основою є незадоволені потреби подружжя. Ступінь складності конфліктів, їх емоційна інтенсивність, а також, стратегії поведінки подружжя у конфліктних ситуаціях залежить від своїх особистісних особливостей.

Конфлікт здатний порушити стосунки в парі та призвести до розлучення, особливо якщо він латентний, що затягнувся, а з іншого боку, конфлікт має позитивну функцію, що дозволяє подружжю переглянути застарілі установки та особливості поведінки, що призводять до виникнення конфлікту та виробити нові стилі взаємодії.

Очевидно, що проблема незадоволеності потреб подружжя та виникнення конфліктних ситуацій у сім'ї актуальна і вимагає особливої уваги, особливо з боку психологів. Саме це й зумовило вибір теми кваліфікаційної роботи магістра «Взаємозв'язок між сімейними цінностями та стратегіями поведінки в конфлікті».

Об'єкт дослідження – ціннісні орієнтації

Предмет дослідження – взаємозв'язок між сімейними цінностями та стратегіями поведінки в конфлікті.

Мета роботи – виявити та описати психологічні особливості зв'язку між домінуючими сімейними цінностями та стратегіями поведінки в конфлікті, розробити рекомендації, щодо формування тих ціннісних

орієнтацій, які мають особи з найвищим рівнем задоволеності життям у сфері сімейних стосунків.

Перше припущення: особи, які мають найвищий рівень задоволеності життям у сфері сімейних стосунків, мають схожі домінуючі ціннісні орієнтації. Передбачається, що в ціннісній структурі людей з найвищим рівнем задоволеності життям в сфері сімейних стосунків домінують ціннісні орієнтації, які не пов'язані з порівнянням своїх здобутків зі здобутками інших, а також не пов'язані з матеріальними обмеженнями, тобто ціннісні орієнтації духовної спрямованості

Друге припущення: стиль поведінки в конфліктній ситуації прямо корелюють з віком особистості і змінюється від суперництва в зрілому віці до компромісу у середньому та похилому віці.

Враховуючи мету і гіпотезу дослідження, були сформульовані наступні завдання:

- проаналізувати психологічні особливості сім'ї та сімейних стосунків;
- надати визначення понять «цінність» «ціннісні орієнтації» «сімейні цінності»;
- визначити основні стратегії поведінки в сімейних конфліктах;
- розібрати стилі поведінки особистості в конфліктній ситуації,
- надати особистісні та вікові передумови конфліктної поведінки;
- емпірично дослідити взаємозв'язок між сімейними цінностями та стратегіями поведінки в конфлікті

Методи дослідження. У роботі застосовувались теоретичні методи (теоретико-порівняльний аналіз психолого-педагогічної літератури з досліджуваної проблеми) та емпіричні (психологічне опитування).

Наукова новизна полягає в тому, що був проведений комплексний аналіз психологічні особливості сім'ї та сімейних стосунків, визначено основні стилі поведінки особистості в конфліктній ситуації, особистісні та вікові передумови конфліктної поведінки, встановлено взаємозв'язок між

сімейними цінностями та стратегіями поведінки в конфлікті.

Практичне значення. Практичне значення роботи визначається тим, що розроблені рекомендації з формування відповідних ціннісних орієнтацій можуть використовуватись батьками, дошкільними психологами, вихователями та соціальними педагогами в якості методичного забезпечення занять із соціалізації та підготовки до школи, а також проведення факультативних занять, ведення гуртків раннього розвитку а також застосовуватись психологами-практиками й працівниками психологічних служб в організації консультативної, превентивної та психокорекційної роботи з дітьми. Адже формування особистості відбувається під безпосереднім впливом з боку оточуючих, які виховують дитину та займаються її навчанням – батьки, вихователі, педагоги. Саме вони є активними користувачами наукових знань, щодо того, які цінності та ціннісні орієнтації варто формувати в особистості задля особистого та суспільного благополуччя.

Надійність і вірогідність результатів дослідження забезпечувались: теоретико-методологічним обґрунтуванням вихідних теоретичних положень, використанням комплексу надійних і валідних психодіагностичних процедур, створенням адекватних умов діагностування, поєднанням кількісного та якісного аналізу емпіричних даних, репрезентативністю складу учасників дослідження, застосуванням сучасних методів математичної статистики на базі пакету новітніх статистичних програм.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ СІМЕЙНИХ ЦІННОСТЕЙ В СІМЕЙНИХ СТОСУНКАХ

1.1. Психологічні особливості сім'ї та сімейних стосунків

Необхідність наукового осмислення місця та ролі сім'ї в сучасному соціумі визначається як суспільними потребами в її існуванні та і ефективному функціонуванні як соціального інституту, логікою трансформаційних процесів у суспільстві, що відбуваються в нашій країні та світі, так і закономірностями розвитку самого соціологічного знання.

Сім'я є системотворчою формою людської спільності та найважливішою загальнолюдською цінністю, в якій умови існування самої спільноти людей узгоджуються з високою природною, соціальною та духовною доцільністю. Будучи умовою функціонування всієї соціальної структури суспільства, його базовим компонентом, сім'я протягом усієї історії людства відіграла важливу роль генератора та інтегратора соціальних зв'язків, всього соціального життя, оскільки в ній було укладено потужний потенціал на процеси суспільного розвитку.

Жодне суспільство не може існувати, не створюючи особливого механізму, що забезпечує його безперервне поповнення. Унікальність сім'ї, як соціоутворюючого інституту, визначається її властивостями.

По-перше, сім'я – це «єдина соціальна система, що збільшується, що розростається не за рахунок прийому нових членів ззовні, а завдяки народженню дітей» [83, 95]. Цим вона підтримує біологічну безперервність суспільства.

По-друге, будучи «первинним лоном людської культури» [28, 230], ціннісно-нормативним компонентом соціальної системи, первинною природною соціальною організацією, в якій здійснюється соціалізація людини, сім'я виступає як транслятор соціального досвіду та культурної

спадщини та забезпечує, тим самим, соціокультурну наступність поколінь. У цьому полягає її історична місія.

Сім'я є системою соціальних відносин, в яких фокусуються майже всі процеси, що відбуваються в суспільстві. Сім'я, як і суспільство в цілому, перебуває у владі історичної та соціокультурної динаміки, що перманентно прискорюється. Тому вона не є раз і назавжди даною, застиглою конструкцією. У процесі історичної еволюції у неї сформувалася здатність зміни та пристосування до мінливих умов життєдіяльності. Ця здатність до адаптації зберігала сім'ю як соціальний інститут протягом практично всього часу існування людської цивілізації.

Макросоціальні трансформаційні процеси, спрямовані на перехід від традиційного суспільства до сучасного (індустріального, урбанізованого, секулярного), сукупність яких прийнято називати модернізацією, змінили спочатку образ Європи, а потім і всього світу. Формування сучасного суспільства стало наслідком багатьох суспільних трансформацій (економічних, політичних, соціокультурних), які взаємно посилювали та зумовлювали один одного.

З настанням ери технічної цивілізації, перетворенням способу виробництва та способу життя відбулася зміна балансу у співвідношенні родового та індивідуальних факторів у життєдіяльності людини у бік останнього. Соціальний аналіз виявляє особистість у постійному русі як вперед, так і назад, але зі стійким поступом у напрямі, визначеному на самому початку: звільнення людини від природи та свідомості від несвідомого (Нойман, 1998, с. 391). Виділяючись із природного оточення, людина отримує дедалі більшу ступінь свободи; його діяльність дедалі менше залежить від матриці природних ритмів. Цей складний соціальний процес несе в собі не тільки переваги, а й природні недоліки. У переплетенні модернізаційних процесів особливо показовою є трансформація солідарності, оскільки більшість форм, у яких зазвичай вона себе проявляє, у тому числі шлюб і сім'я, не отримують адекватної підтримки в громадській думці і

спираються лише на індивідуальне моральне почуття чи бажання визнання [26, 172].

Під впливом трансформаційних процесів у суспільстві сучасна людина все більшою мірою стає егоїстичною особистістю, нездатною жертвувати в ім'я будь-яких соціальних спільностей, ставити спільні (групові) інтереси вище за свої приватні. Абсолютна мета природи сучасної людини полягає в тому, щоб стати особистістю [42, 47]. Внаслідок цього у соціальному бутті очевидним стає вплив на сім'ю таких характерних тенденцій сучасності, як індивідуалістичні орієнтації у суспільстві, багатоваріантність вільного суб'єктивного вибору, соціокультурний плюралізм та інші, які визначають характер нинішніх тенденцій розвитку відносин у тріаді «індивід-сім'я – суспільство». У суспільній свідомості поступово починає втрачатися розуміння того, що суспільство буде існувати і процвітати лише за умови благополуччя та успішності сім'ї.

Негативні соціально зумовлені процеси сімейних змін, втрата інститутом сім'ї такого високого і значущого в минулому місця в соціальній структурі мають глобальний характер, властиві всім країнам, які пережили або переживають настання сучасної епохи. Причини несприятливих тенденцій розвитку сім'ї як соціального інституту суспільства перебувають над окремим, часом, можливо, значимим і важливим матеріальним та іншим умовам життя, а тому, що змінився (і до того ж радикально) сам спосіб життя людей сучасної цивілізації. Сьогодні все сильніше проявляється ціннісна криза сімейної сфери життєдіяльності людей, суть якої полягає у посиленні протиріччя між сімейними та позасімейними цінностями людини. Це виявляється у падінні народжуваності, низької стійкості шлюбно-сімейних відносин, підвищенні рівень роздучень, зростання позашлюбної народжуваності, серйозні проблеми у галузі виховання дітей, збільшенні частки одиноких людей тощо.

Названі проблеми викликають занепокоєння з погляду їхнього впливу на відтворення населення та його успішну соціалізацію. Сьогодні спроби

сім'ї використати свій специфічний механізм адаптації до умов існування, що радикально змінилися, обернулися неузгодженістю між елементами самого механізму її функціонування як соціального інституту, що призвело до послаблення її посередницької функції між особистістю і суспільством.

Кризові явища у функціонуванні соціального інституту сім'ї викликають подвійну неузгодженість суспільства та особистості, яка знаходить вираження у двох соціальних крайнощах – тенденції суспільства до тоталітарності та тенденції особистості до індивідуалізму. Протиріччя між ними стало основним змістом сучасної епохи. «Не відгукуючись на потреби сім'ї як соціокультурної цілісності, суспільство і особистість залишаються віч-на-віч із їх взаємовиключними тенденціями, тобто виявляються позбавленими своєї амортизаційної опори» [4, 30].

Соціальна реальність спочатку влаштована так, що тільки сім'я може протистояти обом тенденціям і виконувати завдання соціоутворюючого інституту суспільства.

Але, незважаючи на всю глибину і масштабність економічних, політичних і соціокультурних трансформацій, що спостерігаються, все більше змінюють людину і суспільство, гендерні ролі, сімейні відносини і змістовне наповнення сім'ї, вона «залишається місцем найбільш глибоких і значущих людських зв'язків, місцем його найбільш довгострокових надій» [46, 221]. Тому у зміцненні сім'ї зацікавлені як особистість, так і суспільство.

У своєму сучасному вигляді сім'я починає існувати як заради себе самої, так і заради кожного зі своїх членів. Протягом усієї своєї історії вона служила більшою мірою суспільству, ніж індивіду. І лише в наші дні сім'я як мала група стає фактором, життєво-необхідним для окремої особи, насамперед для дітей.

Для сучасної сім'ї характерні такі особливості.

По-перше, шлюб значно «помолодшав». Все частіше створюються сім'ї, де подружжю 18–19, а іноді й 17 років. Однак у таких шлюбах часто відсутні психологічна та моральна зрілість подружжя.

По-друге, сучасні жінки стали в матеріальному плані більш незалежними та успішними (у 25% випадків вони отримують зарплату більшу, ніж чоловіки). Як наслідок – змінився їх психологічний тип, розширилося коло інтересів, матеріальних та духовних потреб. Зараз багато сімейних проблем вирішують саме жінки: займаються бюджетом, визначають обов'язки всіх членів сім'ї, оцінюють їхню поведінку, дають вказівки. Завдяки можливості утримувати себе і дитину, такі жінки порівняно легко йдуть на розлучення (дві третини всіх розлучень ініційовані жінками).

По-третє, у подружжя зросла вимогливість до внутрішньо-сімейних, зокрема інтимних, відносин. Цьому сприяє й збільшена поінформованість молоді в сексуальних питаннях, поширене дошлюбне статеве співжиття.

По-четверте, спостерігається тенденція зростання числа материнських сімей, у яких жінка одна, без батька, виховує дитину. Це явище набуло масовості у другій половині ХХ століття. Загалом у світі налічується 12–15% таких сімей (кожна сьома–восьма родина). Недолік цього виду сім'ї проявляється в тому, що в ній немає рівноваги у жіночому та чоловічому впливі, який необхідний для нормального виховання та розвитку дітей [54, 82].

Однак у сучасному суспільстві, як і раніше, домінуючою залишається парна, подружня сім'я. Якщо в ній правильно розподіляється відповідальність як за загальні успіхи, так і за невдачі, то вона представляє справжній згуртований колектив, заснований на любові та взаєморозумінні. І це ознака сприятливого психологічного клімату, а й умова сумісності всіх членів сім'ї.

Аналіз сучасних тенденцій демографічного розвитку сім'ї, природно, призводить до питання, які наслідки матимуть виявлені зміни, чи відповідають вони інтересам у суспільному розвитку, які позитивні сторони таких тенденцій і що потрібно зробити для подолання негативних моментів, якщо такі є. При цьому практичні рекомендації щодо зміцнення сім'ї повинні враховувати особливості сучасного етапу розвитку шлюбно-сімейних

відносин, їх перспективи та спиратися на закономірності, яким цей розвиток підпорядковується [54, 84].

У узагальненому вигляді зміни у процесі формування сім'ї та її розвитку можна так [54]:

1) Сім'ї обзаводяться дітьми в більш ранньому віці, як правило, відразу після шлюбу або незабаром після цього, але обмежуються меншим їх числом.

2) Спостерігається сильно виражена тенденція до нуклеаризації сімей, прагнення до роздільного проживання старшого та молодшого поколінь у сім'ї та водночас до збереження між ними більш менш тісних зв'язків, що виражається в існуванні так званих сімейних груп.

3) Від'їзд від батьків на ранніх етапах життя, пов'язане з навчанням, службою в армії, загальним зростанням мобільності молоді, призводить до зростання кількості людей, які живуть поза сім'єю з молодого віку.

4) Малодітність та ранній від'їзд дорослих дітей із батьківських сімей, а також порівняно високий рівень смертності чоловіків збільшують кількість людей, які живуть поза сім'єю у старших віках.

5) Загальне демографічне старіння населення та більш раннє від'їзд дорослих дітей із батьківської сім'ї ведуть до зростання частки у населенні особливого типу сім'ї – старих подружніх пар без дітей.

6) Висока частота розлучень і труднощі вступу у повторний шлюб жінок із дітьми призводять до поступового накопичення у населення неповних сімей.

Як свідчать дослідження, всі ці зміни не випадкові. Вони викликані глибокими перетвореннями у соціальних функціях сім'ї та зміною її місця у системі соціальних цінностей. Деякі з них практично відпали, інші істотно видозмінилися, причому більшість із них сучасна сім'я поділяє з іншими соціальними інститутами [54].

Серйозні зміни відбулися у традиційній функції сім'ї, пов'язаної з вихованням дітей та передачею їм трудових навичок, залученням дітей до навколишнього світу, до життя в суспільстві, взаємодії з іншими людьми.

Функція первинної соціалізації людей значною мірою перейшла від сім'ї до спеціалізованих громадських установ, що пов'язано з процесами індустріалізації, урбанізації, соціального перебудови суспільства.

Таким чином, сім'я продовжує залишатися «поліфункціональним» соціальним інститутом, проте структура її функцій та зміст кожної з них суттєво змінилися, відображаючи у специфічному вигляді макросоціальні перетворення. У цілому нині центр тяжкості зміщується від економічних, матеріальних, господарських функцій сім'ї до функцій, які забезпечують, передусім, особисті стосунки та зв'язку всередині неї, що відповідає ідеалу сімейних відносин, вільних від користі та матеріального розрахунку.

1.2. Визначення понять «цінність» «ціннісні орієнтації» «сімейні цінності»

Актуальні суспільні умови все більше вимагають від людини осмисленого відповідального ставлення до своєї діяльності, до врахування її наслідків і впливу на оточуючих і навколишній світ. На початку будь-якої діяльності, будь-яких дій стоять потреби, опосередковані психікою, у вигляді цінностей, які формують певні мотиви і, нарешті, обумовлюють конкретну мету. Тому спрощено можна вибудувати такий причинно-наслідковий ланцюжок: потреби > цінності > мотиви > цілі > дії [36].

Питання формування цінностей та ціннісних орієнтацій вивчалось вченими з давніх часів і до сьогоднішнього дня не втрачає своєї актуальності. Ще древні греки досліджували тему цінностей. З розвитком філософії, дослідження цінностей виокремилось в такий розділ науки, як аксіологія. Проте самі поняття цінностей та ціннісних орієнтацій, є міждисциплінарним, а отже досить суперечливими і неоднозначними для вивчення. Ці поняття досліджуються в роботах філософів, психологів, педагогів та соціологів.

О. А. Чиханцова відводить важливе місце цінностям в структурі життєстійкості особистості [39].

К. О. Островська називає ціннісні орієнтації важливим елементом моральної свідомості, що надає духовної визначеності системам мотивів. Обираючи ту чи іншу цінність, особистість формує план своєї поведінки та діяльності [24].

Отже аналіз існуючих визначень цінностей та ціннісних орієнтацій викликає чимало труднощів. Це пов'язано перш за все з такими факторами:

- велика кількість дефініцій цих понять, яка сформувалася за тривалий час вивчення цінностей;
- аналіз категорій цінностей та ціннісних орієнтацій є об'єктом зацікавлення одночасно багатьох наук, що відобразилося в великій кількості наукових концепцій, які містять безліч протиріч щодо природи, функцій та характеристик цих понять;
- наразі відсутнє однозначне концептуальне розмежування понять «цінності» та «ціннісні орієнтації», і багато авторів використовують їх як ідентичні.

В цьому розділі ми спробуємо зробити теоретичний аналіз найбільш значимих наукових поглядів на поняття цінностей та ціннісних орієнтацій, не претендуючи на вичерпний охват всіх існуючих теорій.

На початку двадцятого століття дослідження цінностей базувалося на кількох специфічних теоріях цінностей: натуралістичний психологізм (представники Дж. Дьюї, Р. Перрі та ін.), аксіологічний трансценденталізм (В. Віндельбанд, Г. Коген та ін.), персоналістичний онтологізм (М. Шелер) та соціологічна концепція цінностей (М. Вебер).

Натуралістичний психологізм розглядає поняття цінностей як частини буття нерозривно пов'язаної із повсякденністю індивіда. На погляд прибічників цієї теорія, під цінністю можна розуміти будь-який предмет, що здатний задовольнити потреби людини.

Аксіологічний трансценденталізм розглядає цінності як нематеріальний ідеал, носієм якого є трансцендентальний суб'єкт – свідомість як така.

З точки зору персоналістичного онтологізму, цінність є об'єктивною по суті, проте виявляє себе лише під час емоційного переживання суб'єктом, носієм цінності. Цінності тим вищі, чим довговічніші і здатні задовольнити якомога більшу чи глибшу потребу носія цінності. Ця теорія є найбільш спорідненою з інтерпретацією цінностей представниками психологічної науки.

Соціологічна концепція цінностей інтерпретує цінність як норму, що має значення для соціального суб'єкта і вперше запроваджує таку характеристику цінностей, як історизм. Автор теорії, Макс Вебер вперше визначає вплив цінностей на культурну суспільства, порівнюючи цінності із стрілочником, що вказує вектор динаміки суспільних інтересів.

Вітчизняні філософи здебільшого розглядали питання цінностей в релігійному спрямуванні.

Радянський марксистський підхід розглядає поняття цінностей в трьох напрямках. Перший напрям, представником якого є В.А. Василенко, визначає цінності подібно до теорії натуралістичного психологізму, ототожнюючи феномен цінності з категорією корисності. Підкреслює приналежність цінностей реальному світу і практиці. Другий напрям, погляди якого поділяв І.С. Нарський, ближчий до соціологічної концепції М. Вебера, розглядає цінності, як вищі суспільні ідеали. Третій напрям є компромісним між двома першими, і визначає подвійну природу цінностей – як значимість та ідеал одночасно. Третій напрям серед радянських філософів був представлений в роботах В.П. Тугарінова и О.Г. Дробницького.

Безпосередньо в психології поняття цінності також не є однозначним, і має різну інтерпретацію в різних школах. Так для біхейвористів цінності, наряду з етикою та мораллю, є лише результатом асоціативного навчання [46].

В психоаналітичній концепції З. Фрейда, цінності розглядаються в якості складової частини «Супер-Его». «Супер-Его» - психічна інстанція, яка включає батьківський авторитет, самоспостереження, ідеали, совість. У метафоричному значенні «Супер-Его» виступає в якості внутрішнього голосу, цензора, судді» [17]. Основна діяльність «Супер-Его» полягає в обмеженні, забороні або засудженні діяльності свідомості («Я»), а також несвідомого («Воно»). Саме «Супер-Его» відповідальну за існуючі у особистості моральні норми [37]. Фрейд був впевнений, що основний вплив на формування «Супер-Его» мають батьки, а згодом його зміст доповнюється нормами і цінностями громадських інститутів і груп поза межами сім'ї. «Супер-Его», на думку психоаналітиків, вважається сформованим, коли зовнішній батьківський контроль замінюється внутрішнім самоконтролем. «Супер-Его» знаходиться в постійному конфлікті з «Я», намагаючись «переконати» свідомість людини в перевазі і перевазі ідеалістичних цілей над прагматичними [38].

Найбільше уваги цінностям приділяється в гуманістичній та екзистенціальній психології.

Розглядаючи цінності як результат психічних особливостей і здоров'я індивіда, А. Маслоу виділяв особливу групу гомеостатичних цінностей, таких як мир, спокій, сон, відпочинок, захист, відступ і навіть бажання смерті, називаючи їх «незрілими» і навіть «прикордонними». Він стверджував, що такі цінності не є пріоритетними для здорової особистості. Найвища людська природа прагне не гомеостазу, а само актуалізації, отже її відрізняє прагнення до «Б-цінностей», чи то вічних цінностей, на кшталт істини, божественності, краси, цілісності, життєвості, унікальності, досконалості, тощо. Тобто ті цінності, які здатні наповнити життя індивіда сенсом [21].

Автор концепції логотерапії, згідно якої людською поведінкою керує прагнення віднайти та реалізувати існуючий в навколишньому світі сенс життя, В. Франкл вважав, що роль такого сенсу виконують цінності, як

сміслові універсалії, що узагальнюють досвід людства. Франкл виділяв три класи цінностей, які дозволяють зробити життя індивіда осмисленим:

- цінності творчості (перш за все праця) – пов’язані з тим, що індивід дає світу через свою діяльність;
- цінності переживань (перш за все любов) – пов’язані з тим, що людина отримує від взаємодії з навколишнім світом;
- цінності ставлення (свідомо обрана позиція в критичних життєвих обставинах, що неможливо змінити) – пов’язані з тим, яку позицію займає індивід по відношенню до себе і світу, опиняючись в обставинах, які він не може змінити [36].

На думку вченого, здійснюючи сенс, людина тим самим здійснює себе, а самоактуалізація є лише побічним продуктом здійснення сенсу. Дана класифікація найточніше відображає суб’єктивно-об’єктивну природу цінностей.

М. Рокич розглядав цінності, як різновид сталого переконання, що деяка мета, чи спосіб існування краще ніж інші. Рокич виділив кілька закономірностей стосовно людських цінностей:

- загальна кількість цінностей, які притаманні особистості відносно невелике:
- всі люди сповідують однакові цінності, хоча і в різному ступені;
- цінності організовані в системи;
- витоки людських цінностей простежуються в культурі, суспільстві та його інститутах, та власне в особистості;
- вплив цінностей простежується практично у всіх соціальних феноменах, які варті уваги дослідників [54].

Вчений розділив цінності на два класи – термінальні та інструментальні. Термінальні цінності визначаються як переконання в тому, що деяка кінцева мета людського існування (як то щасливе подружнє життя, чи мир у всьому світі), з особистої та суспільної точок зору, варті того, щоб прагнути до них. Інструментальні ж цінності визначаються як переконання в

тому, що деякий спосіб діяльності (як то чесність чи раціоналізм) є з особистої та суспільної точок зору варті того, що їм віддавати перевагу діючи в різних життєвих обставинах. По суті розподіл цінностей на ці два класи вже є передумовою до розмежування понять цінностей та ціннісних орієнтацій.

Розробки Рокича продовжив соціальний психолог Ш. Шварц. Узагальнюючи теоретичні підходи до вивчення цінностей, він розробив власну теорію, відповідно до якої цінності особистості існують на двох рівнях: нормативних ідеалів та індивідуальних пріоритетів. Перший рівень більш стабільний і відображає уявлення людини про те, як потрібно діяти, визначаючи тим самим його життєві принципи поведінки. Другий рівень є більш залежним від зовнішнього середовища (наприклад, від групового тиску) і співвідноситься з конкретними вчинками людини. Шварц виділяє цінності суспільства і соціальних груп (соціальні цінності) та цінності особистості (індивідуальні цінності).

Він визначає цінності як (бажані) орієнтири, які існують поза конкретною ситуацією і служать рушійними мотивами індивідів та груп. Шварцем була запропонована кругова модель (структура) цінностей, розділена на дві антиномічні осі "відкритості до змін/консерватизму" і "самотрансцендентності/самопіднесення". У структурі даних осей розташовані десять базових людських цінностей, які мають загальнолюдський характер. "Десять базових цінностей похідні від трьох універсальних вимог людського стану: потреби індивідів як біологічних організмів, необхідності координованої соціальної взаємодії та потреби виживання і добробуту груп". Ш. Шварц виділив шість головних компонентів, які характеризують поняття «цінності»:

- по-перше, це переконання (тобто включають в себе критерій віри);
- по-друге, вони віддзеркалюють бажані цілі (які, в свою чергу, надихають до подальших дій);
- по-третє, вони є універсальними, адже не відносяться до окремих специфічних ситуацій чи дій, як наприклад норми чи установки [58].

Виступаючи в якості орієнтирів, цінності впорядковані за важливістю для особистості у відповідну ієрархію. Отже саме відносна важливість деяких цінностей, що очолюють ієрархію, має змогу спрямувати активність особистості.

Однак, будучи вбудованими в структуру особистості цінності та ціннісні орієнтації не всеціло належать особистості і не можуть бути сталими та недоторканими протягом всього життя. Натомість вони безперервно трансформуються і узгоджуються особистістю із цінностями її соціального оточення. Про це зокрема йдеться в теоретичному дослідженні Н. Ф. Шевченко [43]. Цитуючи різних авторів дослідниця наголошує, що особистість постійно стикається з необхідністю узгоджувати цінності, норми і рольові приписи, засвоєні в одній сфері діяльності, з вимогами, які діють в іншій сфері, або шукати відповідні компроміси. Однак, слід враховувати і активну роль самої особистості в системі соціальних відносин і, отже, відносну незалежність особистісних цінностей і норм, а також їх вплив на соціальну (групову) ціннісно-нормативну систему. Тобто, мова йде про взаємодію індивідуальних і соціальних (групових, колективних) регуляторів поведінки особистості.

На думку Д. О. Леонтьєва, дослідження Рокича були «найбільш багатим і методично обґрунтованим напрямом дослідження ціннісних уявлень» [19]. Сам же Д.О. Леонтьєв визначає цінність як «ідеальну модель належного» (бажаного), яка відображає досвід життєдіяльності соціальної спільноти, привласнений та інтеріоризований суб'єктом в процесі його участі в суспільній діяльності, та вказує напрямок бажаного перетворення дійсності суб'єктом. Цінність виступає джерелом життєвих сенсів, які набуваються об'єктами і явищами дійсності в контексті належного. Особистісні цінності характеризуються автором, як сталі, незалежні від обставин, узагальнені мотиваційні утворення, функцією яких є опосередковане заохочення діяльності через створення конкретно-ситуативних мотивів.

Цінність предмету виявляється тоді, коли в ньому видно можливість задовольнити якусь потребу. Цінність виникає на основі практичної діяльності людини, як потенціал, що потребує своєї реалізації. Такий потенціал потребує спрямованості дій людини для своєї реалізації. Під такою спрямованістю розуміють ціннісні орієнтації.

Поняття «ціннісні орієнтації» вперше у вітчизняній соціології та соціальній психології визначили А. Г. Здравомислов та В. О. Ядов: «Під ціннісними орієнтаціями ми розуміємо настанову особистості на ті чи інші цінності матеріальної та духовної культури суспільства... Поняття ціннісних орієнтацій досить близьке до вживаних в психології поняттям настанов, потреб, інтересу» [13]. Вони вважали, що наявність сталих ціннісних орієнтацій характеризує зрілість людини і забезпечує його стійкість та стабільність.

Надалі багато дослідників почали співвідносити понятті ціннісних орієнтацій з настановами. Так І. С. Кон називав орієнтацію на які-небудь соціальні цінності – ціннісною, а власне орієнтацію – системою настанов, в світлі яких, людина сприймає ситуацію і обирає відповідний образ дій.

У вітчизняній науці розгляду ціннісні орієнтації розглядаються за трьома напрямками:

- як спрямованість особистості на цінності. В цьому контексті ціннісні орієнтації розглядали Б. Г. Ананьєв, Л. І. Божович, О. Г. Ковальов, К. К. Платонов та інші;

- як найвищий рівень фіксації настанов особистості. В цьому напрямі ціннісні орієнтації розглядали А. Г. Здравомислов, Ш. О. Надірашвілі, Д. М. Унадзе, В. О. Ядов та інші;

- як домінуюче ставлення до об'єктів навколишнього світу, що ґрунтується на їх особистісній значимості. В цьому напрямі ціннісні орієнтації розглядали Абульханова-Славська К. О., О. О. Бодальов, Б. С. Братусь, Б. Ф. Ломов, В. І. Слободчиков.

К. Д. Давидова співвідносить поняття «соціальна настанова» та «ціннісні орієнтації» наступним чином:

Соціальна настанова – це фіксована настанова на соціальні об'єкти, яка формується на основі потреби, середовища та соціальних очікувань. Соціальна установка ґрунтується на попередньому досвіді суспільства чи групи та особистому досвіді індивіда. Соціальна настанова включає в себе ставлення, яке завжди має оціночну сторону і може бути виражене прийняттям, неприйняттям, індиферентністю.

Ціннісна настанова – соціальна настанова, спрямована на значимий для суб'єкта і суспільства об'єкт матеріальної та духовної культури особистості.

Ціннісна орієнтація – система ціннісних настанов особистості, яка характеризує вибірконе ставлення особистості до цінностей. Вона становить визначену, ієрархічно організовану структуру і визначає спрямованість особистості [8].

Л. М. Новікова, у своєму дослідженні соціоструктурної диференціації ціннісних орієнтацій середньому віці університету в 2014 році розглядає цінності, як взірці, та ціннісні орієнтації, як регулятор діяльності щодо цілі-ідеалу, поруч з установками в якості структурних компонентів ціннісної свідомості особистості. Дослідниця виділяє два основних напрямки в яких розкриває поняття ціннісних орієнтацій:

- як ідеологічних, політичних, моральних, естетичних та інших підстав оцінки людиною соціальних об'єктів і подій. У визначенні поняття "ціннісних орієнтацій", яке відображає стійке вибірконе ставлення індивіда чи групи до сукупності благ й ідеалів, вона підкреслюємо саме регулятивно-діяльнісний аспект, їх важливість для регламентації, впорядкування соціальних дій.

- як способу організації людиною своєї поведінки відповідно до усвідомлених нею мотивів, що відіграють роль смисложиттєвих орієнтирів особи. Ціннісні орієнтації обумовлюють спрямованість дій індивіда на певну

ціль (чи цілі) в конкретній сфері взаємодій, визначають способи її досягнення [24].

Ціннісні орієнтації, на її думку, формуються при засвоєнні соціального досвіду і проявляються у цілях, переконаннях, усвідомлених інтересах та інших елементах внутрішнього світу особи, реалізуючись в її поведінці.

Для інтерпретації та вимірювання структури ціннісної свідомості отримали розвиток різні концепції й методології, серед яких особливе поширення отримали:

- теорія цінностей Інглхарта про глобальну переорієнтацію ціннісної системи людства та відповідна методологія вимірювання базових цінностей [52];

- концепція М. Рокича, яка, зокрема, знайшла відображення у диспозиційній теорії особистості [45];

- концепція й методологія вимірювання цінностей Ш. Шварца;

- концепція культурних цінностей Г. Хофстеде;

- методологія тестування життєвих проєктів та смисложиттєвих орієнтацій Лакейна.

Узагальнюючи вищевикладене, ціннісні орієнтації доцільно розглядати як комплексний феномен, який:

- походить із соціального оточення;

- вибудовує «кристалічну решітку» сприйняття, через яку особистість сприймає навколишній світ;

- приймає участь у формуванні відчуттів, як відповіді особистості на події навколишнього світу;

- обумовлює бачення особистості своєї ролі у взаємодії з навколишнім світом;

- визначає соціальну спрямованість особистості, тобто її прояви в соціумі, які, в свою чергу формують, соціальне оточення для інших.

Таким чином ціннісні орієнтації циркулюють в соціумі, глибоко проникаючи в сам суть особистості кожної людини.

На наш погляд найбільш узагальнене трактування поняття ціннісних орієнтацій дають Б. Г. Мещеряков та В. П. Зінченко, в якому ціннісні орієнтації визначаються як: «важливий компонент світогляду особистості, що виражає її прагнення щодо тих чи інших людських цінностей» [22].

Система ціннісних орієнтацій тим самим є найважливішим психологічним органом саморозвитку та особистісного зростання, що одночасно визначає напрями та засоби їх здійснення. Отже формування сталої системи ціннісних орієнтацій особистості має стати пріоритетним завданням будь-якого суспільства.

Проаналізувавши різні класифікації цінностей та ціннісних орієнтирів, ми хотіли б акцентувати увагу на цінності «сім'ї» та «сімейних цінностях», як основоположних у будь-якому суспільстві. Саме в сім'ї, завдяки батькам та іншим родичам, формуються у дітей цінності, у тому числі сімейні, ціннісні орієнтири, життєві настанови, які виявлятимуться у різних сферах життєдіяльності.

Сімейні цінності – це взаємозв'язок моральних, культурних, традиційних особливостей у малій соціальній групі, засновані на шлюбі, кривній спорідненості, під час укладання шлюбу, коли два зразка цінностей набувають єдиного характеру залежно від соціально-історичного значення суспільству і враховуючи міжособистісну взаємодію.

Відповідно до О.Г. Дробницькому, О.В. Дибіна, Н.М. Нікітіна, Н.С. Розову, сімейні цінності є цінностями-нормами і як ідеальна основа орієнтації, ідеальні критерії, в основі яких оцінюється дійсність і відбувається вибір вчинку, дії.

А.Б. Федулова визначає сімейні цінності як соціокультурні уподобання у шлюбно-сімейних сферах (сфері дошлюбної поведінки, вибору шлюбного партнера, сфері батьківства, сфері шлюбно-сімейних відносин, сфері шлюбно-сімейних ролей, сфері подружжя). Сімейні цінності в цьому розумінні пов'язані з ціннісними орієнтаціями членів сім'ї та здатні задовольняти потреби індивідів, служити їх інтересам та цілям [75].

У формуванні ціннісного ставлення до сім'ї, на думку В.В. Абраменкової та О.А. Карабанової, необхідно враховувати позицію дітей у системі відносин із батьками, те, який образ будинку, образ своєї сім'ї, образ батьків та системи сімейного виховання склався в них на даний момент, як активних учасників сімейного-подійного життя та творців разом із батьками сімейних відносин.

Що стосується розвитку сімейних цінностей, то можна виділити такі етапи [22]:

1) любов, (гармонія, взаєморозуміння, вірність, повага, справедливість, довіра, увага, доброта, щирість, надійність, відповідальність, чесність, порядність);

2) сексуальні стосунки;

3) діти;

4) господарство, побут, економіка;

5) наступність поколінь, рідні, близькі;

6) традиції (сімейні, культурні, національні, світські);

7) здоров'я;

8) щастя.

Аналіз сучасної вітчизняної та зарубіжної літератури з позицій філософії, психології, педагогіки та інших наук дозволив нам визначити сутність та багатшарову структуру зазначених понять, виділити основні класифікаційні характеристики сутності та змісту категорій: «цінність», «ціннісні орієнтації» та «сімейні цінності» [22].

1.3. Особливості дослідження сімейних цінностей

Серед цінностей, створених людством у своїй багатотисячолітній історії, сім'я є однією з головних. Сім'я – це «школа», у якій людина вчиться жити у суспільстві, тому формування особистості починається у сім'ї [14].

Найсприятливішим часом формування сімейних цінностей є молодість. Саме в цей період особистість найбільш відкрита впливам, а погляди та враження, що отримуються в юності, глибокі та свідомі.

Молодь, через її вікові, соціально-психологічні та світоглядні особливості, гостро потребує соціально-культурної ідентифікації, а тому більшою мірою, ніж інші соціальні та вікові групи, сприйнятливі до трансформаційних процесів, пов'язаних із засвоєнням систем цінностей, норм, які детермінують певні форми поведінки.

Процес соціального становлення молоді, вибору нею життєвого шляху та стратегій розвитку здійснюється через навчання та виховання, засвоєння та перетворення досвіду старших поколінь. Молодість є періодом активного формування стійкої системи цінностей, становлення самосвідомості та соціального статусу особистості [14]. Ціннісні орієнтації, соціальні норми та установки визначають тип свідомості, характер діяльності, специфіку проблем, потреб, інтересів та очікувань молоді, форми поведінки.

У структурі ціннісних орієнтацій сучасної сім'ї можна позначити внутрішньо-сімейні ціннісні орієнтації, що включають цінності подружжя, батьківства та спорідненості, та позасімейні, пов'язані з цінностями професійної діяльності – можливістю просування службовими сходами або побудови горизонтальної кар'єри. передбачають творчу та особистісну самореалізацію. У контексті сучасних трансформаційних процесів, що відбуваються в нашому суспільстві, дедалі очевиднішим стає загострення протиріччя між внутрішньо-сімейними та позасімейними ціннісними орієнтаціями. З одного боку, зберігається висока цінність сім'ї, спрямованість на сімейний спосіб життя, з іншого боку, все більшого поширення набувають прояви індивідуалізму та автономності у поведінці людини в сім'ї та за її межами, що не завжди поєднується з ефективним виконанням сімейних обов'язків.

Говорячи про проблему міжпоколінної спадкоємності сімейних цінностей, необхідно відзначити визнання молоддю значущості цінностей,

які затверджують старше покоління в сім'ї. Зіставлення ціннісних характеристик особистості, що виховуються батьками, з якостями, що високо оцінюються молоддю, показує абсолютний збіг перших п'яти позицій у системі цінностей: «хороші манери», «працьовитість», «почуття відповідальності», «порядність», «терпимість та повага до інших людей». Звідси випливає, що молоде покоління з принципових ціннісних орієнтирів не відрізняється від батьків. Істотні розбіжності між поколіннями виявлено лише у оцінці правил моралі та визначенні значимості сексу як життєвої цінності. Більш цінними для молодих людей, порівняно з дорослими, є такі особисті якості, як незалежність, рішучість, наполегливість. Для їхніх батьків найбільш значимі ощадливість, економне ставлення до грошей і речей, послух.

Зміна ціннісних орієнтацій сім'ї у сучасному соціумі, по-перше, визначається загальносвітовими тенденціями, зумовленими переходом від однієї цивілізаційного типу до іншого; по-друге, пов'язано з глибокими та якісними змінами основних соціальних інституцій у нашій країні та суспільства загалом. Однак цей процес відбувається нерівномірно, залежно від специфіки регіонів, віддаленості від центру та є тривалим у часі. Цим пояснюється різноманіття та суперечливість ціннісних орієнтацій сучасної сім'ї (Плукін С.Г.).

З одного боку, розвиток наукових та промислових технологій, інформатизації призводить до розширення кругозору, можливостей для спілкування, здобуття освіти та підвищення значущості професіоналізму, що сприяє посиленню позасімейних ціннісних орієнтацій. З іншого боку, наше суспільство характеризується станом нестійкої рівноваги між старим і новим, асиметрією між економікою та моральними ресурсами, зростанням соціальної напруги, низькою адаптацією населення до умов ринку та іншими негативними тенденціями. У цих умовах саме сім'я є тією спільнотою, в якій людина отримує підтримку та визнання.

Слід зазначити зростання різноманітних негативних явищ у сфері шлюбу та сім'ї – падіння народжуваності; скорочення числа шлюбів та збільшення розлучень; поширення ідеалу однодітної сім'ї; невиконання сім'єю своїх функцій; ослаблення родинних зв'язків; поширення різних девіантних форм сімейної поведінки.

В даний час сім'я втрачає свою цінність для людей: зникають мотиви, що спонукають одружуватися, народжувати і виховувати дітей. Дослідження, що проводилися на цю тему, показали, що поліпшення матеріальних умов у не призводить до істотного збільшення кількості дітей у сім'ї, оскільки економічний фактор у даному випадку не відіграє вирішальної ролі. У країнах Заходу, де більшість сімей мають матеріальні ресурси, що дозволяють мати багато дітей, також домінують однодітні сім'ї. Вирішення проблем сучасної сім'ї слід шукати саме у сфері соціально-моральних установок.

Стереотипи сім'ї, сформовані засобами масової інформації, впливають на тенденції розвитку сімейно-шлюбних відносин.

За результатами дослідження, що висвітлена у статті таких вчених, як В.М. Кузьмина та А. С. Саяпина, ми бачимо, що ЗМІ впливають на сімейні настанови молоді; на думку 43% – частково впливають [36].

Сімейні цінності, що пропагуються ЗМІ, набувають визнання і стають нормами поведінки. Як свідчать дані дослідження, характерними рисами сім'ї є зростання кількості нереєстрованих шлюбів та зниження народжуваності. Фамілістичний аналіз ЗМІ показав, що малодітна форма є найбільш уподобаною: у 32% немає жодної дитини; у 35% сімей – одна дитина. У незареєстрованому шлюбі перебувають 20% подружжя.

Зміни відбуваються також у розподілі сімейних ролей. Фамілістичний аналіз ЗМІ підтвердив, що сімейні ролі чоловіків і жінок стали одноріднішими: активно професійною діяльністю займаються 44% чоловіків та 25% жінок; вихованням дітей – 88% жінок та 56% чоловіків. З

1972 до 2006 р. частка сімей (зареєстрованих шлюбів) з традиційним розподілом ролей зменшилася з 53% до 17% [36].

Криза сім'ї полягає насамперед у кризі соціальних цінностей. Їхнє формування є прерогативою ЗМІ, у тому числі друкованих, і здійснюється у вигляді агітації, пропаганди та поширення ідеології сімейних цінностей. Слід констатувати: у сучасності формуванню позитивного ставлення до сім'ї не приділяється необхідної уваги.

Особливої гостроти набувають питання сексуальної поведінки молоді, репродуктивного здоров'я юнаків та дівчат. На думку фахівців, багато негативних процесів у сфері репродуктивного здоров'я пояснюються, як низькою сексуальною культурою самої молоді.

Саме в молодіжному середовищі найбільш яскраво виявляються негативні тенденції у розвитку інституту сім'ї на сучасному етапі: зменшення орієнтації на багаторічну сім'ю; визнання допустимості альтернативних форм шлюбу; ослаблення цінностей сім'ї та шлюбу на тлі зростання цінностей особистої свободи, кар'єри, матеріального успіху, освіти тощо. Існують відмінності в установках щодо моделі сім'ї серед представників обох статей.

Проблеми молоді, за своєю суттю, є проблемами не лише сучасного молодого покоління, а й усього суспільства в цілому, від вирішення яких залежить не лише сьогоднішній, а й завтрашній день нашої країни. Ці проблеми, з одного боку, взаємопов'язані і виходять з об'єктивних процесів, що протікають у сучасному світі – глобалізації, інформатизації, урбанізації тощо. буд. . Підготовка молоді до сімейного життя – це таке ж важливе завдання, як і підготовка до професійної діяльності, адаптація до життя в суспільстві. Цінності сім'ї необхідно формувати у батьківській сім'ї, у школі та в інших освітніх установах, у молодіжних організаціях та трудових колективах. До проблем сучасної сім'ї необхідно привернути увагу засобів масової інформації (через соціальну рекламу). Особливо важливо формування громадської думки, спрямованої на підвищення статусу молоді

сім'ї, материнства та батьківства, ролі та місця дітей у житті сім'ї та суспільства загалом [14].

З аналізуючого теоретичного матеріалу, закономірним є підкреслити глибокий інтерес науковців у вивченні ціннісної структури людини та в намаганнях створити інструмент вимірювання та порівняння ціннісних орієнтацій.

М. С. Яницький та А. В. Серий запропонували умовний поділ існуючих методик дослідження ціннісно-сислової сфери особистості на наступні основні блоки [88]:

1. Методики діагностики провідної, домінуючої ціннісної орієнтації, особистісної спрямованості, або мотиваційної тенденції (тести Оллпорта-Вернона-Ліндсея, Едвардса та ін.);

2. Методики, спрямовані на дослідження цілісної системи або ієрархії ціннісних орієнтацій особистості (тести Рокича, Фанталової, Шварца, Сеніна, Інглхарта, Шледера);

3. Проективні методи вивчення ціннісно-сислової сфери особистості (методики кантрі, Оллпорта-Гілеспі, аксіобіографічна методика Вардомацького);

4. Методики вивчення процесів і рівня особистісного розвитку, що дозволяють судити про сформованість ціннісно-сислової сфери (САТ, УСК);

5. Методики дослідження життєвих цілей, рівня свідомості життя і змістовних орієнтацій (PIL, СЖО, МПС);

6. Методика вивчення системи особистісних конструктів (ТРР) [46].

Одразу зазначимо, що методики вивчення процесів і рівня особистісного розвитку, що дозволяють судити про сформованість ціннісно-сислової сфери не відповідають задачам даного дослідження. Адже на меті стоїть не визначення рівня сформованості чи розвитку ціннісної сфери, а визначення актуальної картини ціннісних орієнтирів.

Методики РІЛ, СЖО, МПС, умовно об'єднані в групі 5, в якості одного з основних параметрів шкалування використовують загальну осмисленість життя, яка в свою чергу викликає велике питання щодо методологічної обґрунтованості самого параметра загальної осмисленості життя. Так наприклад, важко погодитися з тим, що відсутність усвідомлення поточного моменту може, тим не менш, відповідати нормальній загальній осмисленості життя [36].

Отримати більш менш цілісне уявлення про систему смислових відносин індивідуума до цінностей дозволяє техніка репертуарних решіток Дж. Келлі (TRP, RGT - Repertory Grid Technique). Дана техніка є методом вивчення індивідуально-особистісних конструктів, які опосередковують сприйняття і самосприйняття при аналізі особистісного сенсу різних понять. Згідно Дж. Келлі, конструкт характеризується тим, чим два або кілька об'єктів подібні між собою і, отже, відмінні від третього об'єкта або декількох інших об'єктів. Біполярність конструктів дає можливість отримати матрицю взаємовідносин між ними, що дозволяє провести математичний аналіз, який виявляє структуру смислових параметрів, що лежать в основі сприйняття даною людиною себе та інших людей, об'єктів і відносин. Проте метою дослідження передбачено не побудова структурної картини смислових параметрів, що лежать в основі ціннісних орієнтацій, а фактичне вимірювання направленості на ту чи іншу цінність [36].

Більшість існуючих методик не охоплюють всю повноту ціннісних уявлень людини, так як спираються на заданий ззовні, обмежений, нехай і досить широкий їх перелік. Цих недоліків позбавлені багато проєктивних методик, які широко використовуються для вивчення і фіксації цінностей, а також для перевірки повноти використовуваних в анкетах списків. Так проєктивні методики можуть бути якісно застосовані в умовах індивідуального консультування. Однак будь-яка спроба систематизації, кількісної обробки проєктивних тестів неминуче знову призводить до шкалування цінностей, і висновки про цінності випробуваного швидше

представляють суб'єктивні узагальнення та інтерпретації дослідника, зроблені ним на основі власних уявлень, а не об'єктивні показники особистісних смислів респондента, що кристалізуються в цінностях. До того ж, використання проектних методик, при одночасному забезпеченні умов збереження достатніх показників валідності та репрезентативності в рамках написання магістерської роботи, вимагатиме значних людських ресурсів та значно ширших часових рамок, ніж тих, що об'єктивно існують. Тому не доцільно їх розглядати в рамках даного пункту.

В той же час анкетне опитування дозволяє оперативно охопити значну кількість респондентів, гарантує сумісність і однаковість отриманої інформації і можливість формалізації її обробки. Анкетне опитування, як відомо, вважається головним методом отримання репрезентативних кількісних соціально-психологічних даних. Тут потребує методичного відпрацювання формулювання питань і варіантів відповідей, пропонує респондентам. Адже питати напрому про матеріальні, етичні чи естетичні ціннісні орієнтації не можна [36].

Отже надалі розглядатимуться анкетні методики перших двох груп.

Серед вітчизняних вчених значних досягнень у вивченні ціннісних орієнтацій особистості досяг Д. А. Леонтьєв. Проте на думку самого автора, найбільш відомою і визнаною світі методикою діагностики ціннісних орієнтацій є тест ціннісних вподобань Г. Оллпорта, Ф. Вернона і Г. Ліндзі (Allport-Vernon-Lindzey «Study of Values»). Цей тест, створений в 1931 році і вдосконалений в 1951 р, спирається на теорію Е. Шпрангера, що виділяє шість типів особистості за спрямованістю її інтересів: теоретичний, економічний, естетичний, політичний, соціальний і релігійний. Сам тест складається з двох частин. У першій частині випробуваним пропонується вибрати один з двох варіантів відповідей на питання і оцінити ступінь свого вподобання; у другій частині потрібно проранжувати за ступенем вподобання чотири запропоновані альтернативи на кожне з питань. Результат представляється у вигляді профілю ціннісних вподобань, що відображає

порівняльну значимість для випробуваного кожної з шести груп цінностей або інтересів. Тест має високу надійність і конструктну валідність, проте все розмаїття цінностей кожної окремої особистості в даному випадку жорстко обмежена шістьма абстрактно-теоретично виділеними типами ціннісних вподобань.

Серед методик вивчення цілісної ієрархічної системи ціннісних орієнтацій особистості сьогодні найбільш поширений тест М. Рокича (RVS - Rokeach Value Survey), розроблений ним в 1973 році [53].

Дана методика заснована на прийомі прямого ранжування термінальних (цінностей-цілей) та інструментальних цінностей (цінностей-засобів). Пропоновані списки цінностей були сформовані в ході аналізу літературних даних (для термінальних цінностей) і лінгвістичного аналізу (для інструментальних цінностей).

Існують різні способи проведення тесту Рокича:

1. Випробуваному по черзі пропонується два набори по 18 карток в кожному з надрукованими на них назвами цінностей (термінальних і інструментальних), і дається завдання розкласти їх в порядку важливості, розглядаючи дані цінності як основоположні принципи, якими він особисто керується в житті.

2. Досліджуваному пред'являються два списки по 18 цінностей в кожному, видрукувані на аркушах паперу в алфавітному порядку, і пропонується поставити проти кожного відповідне рангове число від 1 до 18 за ступенем їх суб'єктивної важливості.

Як один з варіантів тесту, в якому вивчається уявлення особистості про співвідношення образів «Я реальне», «Я ідеальне», «Я соціальне», досліджуваному пропонується проранжувати списки цінностей наче не від свого імені, а з точки зору себе в більш старшому віці, ідеальної особистості, близької людини і т. п.

Отримана в результаті дослідження індивідуальна ієрархія цінностей може бути розділена на три рівні групи: бажані, значимі (ранги з 1 по 6), індиферентні, байдужі (7-12) і незначущі (13-18 ранги ієрархії).

Російською мовою тест Рокича адаптований А. А. Гоштаутасом, О. О. Семеновим, В. О. Ядовим та модифікований Д. А. Леонтьєвим [18]. В ході адаптації тесту список цінностей, що підлягає ранжування, зазнав певних змін в порівнянні з первісним варіантом, виходячи з уявлення про культурологічні розбіжності в цінностях росіян і американців. Так, наприклад, «порятунок душі» було замінено на «щастя інших». Однак перевірка повноти відображення базових цінностей росіян авторами вітчизняних версій тесту Рокича не проводилась.

Методика Р. Інглхарта заснована на концепції А. Маслоу. В гуманістичній психології групи цінностей (як і блоки потреб) утворюють вертикальну ієрархію. А. Маслоу виділяє дві основні групи цінностей: вищі Б-цінності (буттєві, цінності «розвитку», властиві людям, які прагнуть самоактуалізації) і нижчі Д-цінності (гомеостатичні, регресивні, захисні цінності, обумовлені тривогою і фрустрацією). Інглхарт Р. також розділяє «матеріалістичні» (фізіологічні) і «постматеріалістическіх» цінності. Однак дана методика зазнала значної критики багатьох вчених. Як показує Г. Г. Делигенський, половина або більше опитаних не можуть бути віднесені ні до «матеріалістів», ні до «постматеріалістів», оскільки системи цінностей, виділені Інглхартом в якості альтернативних, фактично такими не є [9]. Як стверджує Б. Шледер, типологія Інглхарта сьогодні знаходиться в центрі критики і визначається як багато в чому недиференційована і неісторична [44].

Методика Ш. Шварца «Ціннісні орієнтації особистості» (Multidimensionalscaling) визначає змістовну сторону спрямованості особистості. У методиці вимірюється рівень значимості 10-ти типів цінностей, причому перші п'ять з них спрямовані на вивчення нормативних ідеалів (цінності і їх структура на рівні переконань), а другі п'ять - на

індивідуальні пріоритети, які проявляються в соціумі (цінності на рівні поведінки). Завдання випробуваного в дослідженні полягає в тому, щоб оцінити ступінь важливості 30-ти цінностей за шкалою від 1 до 7 [14].

Важливо відзначити, що цінності і ціннісні орієнтації можуть по-різному проявлятися на різних рівнях і в різних сферах. Початок вивченню цінностей з позиції ціннісних компонентів також було покладено М. Рокичем. Він виділяв когнітивний, емоційний і поведінковий компоненти:

1. Когнітивний - знання і уявлення про цінності.
2. Емоційний - висловлює особисте ставлення до цінностей.
3. Поведінковий - прояв цінностей на рівні конкретних вчинків.

Діагностика цінностей всередині кожної зі сфер життєдіяльності покладена в основу опитувальника І. Г. Сеніна [31]. Він виходив з положення про те, що людині доводиться виконувати різні функції в певних життєвих сферах. Найбільш типовими сферами він вважав такі: професійне життя, навчання і освіти, сімейне життя, суспільне життя і захоплення.

Морфологічний тест життєвих цінностей авторів В. Ф. Сопова і Л. В. Карпушиної є варіантом опитувальника життєвих цінностей, орієнтований на допомогу практичному психологу з проблем мотивації. Автори відзначають, що запропонована ними методика є результатом розвитку і вдосконалення методики І. Г. Сеніна [15]. Сам термін «цінність» автори розкривають як «ставлення суб'єкта до явища, життєвого факту, об'єкту і суб'єкту, і визнання його як важливого, що має життєву важливість» і виділяють 8 життєвих цінностей, що реалізуються в різному ступені в 6-ти життєвих сферах. В якості відповідей на питання методики випробуваному пропонується оцінити за 5-ти бальною шкалою твердження, орієнтуючись на їх суб'єктивну важливість або значимість. Отже суб'єктивний ступінь важливості чи значимості твердження, яке відображає суть цінності, і є мірилом прагнення до цієї цінності, що повністю відповідає прийнятому в попередньому розділі визначенню ціннісної орієнтації, як компоненту світогляду особистості, що виражає її прагнення щодо тих чи інших людських цінностей.

Метою даної роботи є виявлення та опис психологічних особливостей зв'язку між домінуючими ціннісними орієнтаціями та рівнем задоволеності життям у сфері сімейних стосунків. Отже методика Морфологічний тест життєвих цінностей авторів В. Ф. Сопова і Л. В. Карпушиної вирішено використовувати у комплексі з додатковою методикою, яка робить акцент на дослідженні сімейних цінностей. В якості такої методики обрано методику визначення узгодженості сімейних цінностей і рольових установок в подружній парі А. М. Волкової. Методика дозволяє визначити уявлення подружжя про значущість у сімейному житті сексуальних відносин, особистісної спільності чоловіка і дружини, батьківських обов'язків, професійних інтересів кожного з подружжя, господарсько-побутового обслуговування, моральної та емоційної підтримки, зовнішньої привабливості партнерів. Ці показники, відображаючи основні функції сім'ї, складають шкалу сімейних цінностей (ШСЦ) [5]. Друга частина методики, яка дозволяє виявити уявлення подружжя про бажаний розподіл ролей між чоловіком і дружиною при реалізації сімейних функцій, не вирішує задач даного дослідження і застосована не буде.

РОЗДІЛ 2

ОСНОВНІ СТРАТЕГІЇ ПОВЕДІНКИ В СІМЕЙНИХ КОНФЛІКТАХ

2.1. Конфлікт у сімейній взаємодії

Конфлікт – це складне, але необхідне соціальне явище. Існує безліч визначень поняття «конфлікт». Конфлікти охоплюють всі сфери життєдіяльності людей, всю сукупність соціальних відносин, соціальної взаємодії. Конфлікт, по суті, є одним з видів соціальної взаємодії, суб'єктами і учасниками якого виступають окремі індивіди, соціальні групи, організації. Конфліктна взаємодія полягає в протиборстві сторін, тобто дій, спрямованих один проти одного. Найбільш загальний підхід полягає у визначенні конфлікту через суперечність, в більш загальному розумінні, і, перш за все, – через соціальну суперечність.

Роль конфліктів і їх регулювання в сучасному суспільстві така велика, що в другій половині ХХ століття виділилася спеціальна галузь знань – конфліктологія. Значний внесок у її розвиток внесли такі науки, як соціологія, філософія, політологія, психологія, педагогіка і ін.

Конфліктна ситуація – стан загострення суперечностей в соціальній групі між окремими її членами

Часто сварки та конфлікти в сім'ї виникають через те, що подружжя не вміє керувати своїм емоційним станом та поведінкою, вважає Л.Б. Шнейдер. Щоб уникнути сварок, щоб позбавити самого себе від підвищеної вразливості, уразливості, людина повинна постаратися не розглядати кожен спалах роздратування як загрозу своїй особистості. Людина найчастіше дратується тоді, коли іншому вдається «зацепити» його, потрапити до вразливих місць - вказуючи на ті недоліки, які він намагається приховати від себе та від інших.

Тому щоб навчитися керувати конфліктом, потрібно навчитися керувати власним емоційним станом та поведінкою та бачити справжню причину конфлікту.

Так І.В. Гребінників однією з головних причин виникнення конфліктів у сім'ї, вважає розбіжність уявлень подружжя про основні сімейні цінності та виділяє такі основні проблеми, що відображають ці сімейні цінності. На першому місці стоять проблеми, пов'язані з дітьми та їх вихованням, потім - характер взаємин між подружжям (у тому числі і сексуальні взаємини) і, нарешті, відносини одного з подружжя з батьками іншого (невістка - свекруха, зять-теща). Дуже часто виникають конфлікти, пов'язані з розподілом домашніх обов'язків, фінансовими проблемами і т. п. Виявилися деякі відмінності між чоловіками та жінками: для чоловіків більш значуща матеріально-побутова сфера сім'ї, для жінок характер ставлення до них чоловіків, вони виявляють велику стурбованість недостатнім (з їхньої точки зору) проявом з боку свого подружжя почуття любові та поваги. Прагнення зберегти романтичний тон дошлюбних відносин, властиве переважно жінкам, певний «дефіцит уваги» чоловіків до своїх дружин можуть суттєво загострити протиріччя, спричинені іншими причинами [15].

Наступна причина неблагополуччя сімейних відносин - це порушення спілкування між подружжям. У нещасливих шлюбах подружжя характеризується емоційною невірноваженістю, критичністю до інших людей, прагненням панувати, наказувати, непоступливістю, замкнутістю (відчуженням), підозрілістю, тобто всім тим, що в результаті утворює поганий психологічний клімат сім'ї [15, 18].

Г. Навайтис називає такі причини виникнення подружніх конфліктів: сексуальна несумісність, ранні шлюби, суперечливі етичні традиції, нерозуміння темпераментів, батьківське втручання, небажання зрозуміти один одного, поради «подруг, що конкурують», непридатний для шлюбу «тип» чоловіка («алкоголік або наркоман»), «Дон-Жуан», «Отелло», «скнара», «підприємець», і «дорослий мамин синок» і т.і.), невміння

налагодити дозвілля, різниця у віці, ревності, зарозумілість, розбіжність із собою [49].

Е.Г. Ейдемільер, В.В. Юстицькіс до основних причин виникнення сімейних конфліктів відносять порушення особистісних передумов нормального функціонування сім'ї, порушення уявлень членів сім'ї про сім'ю та особи один одного, нервово-психічні розлади у членів сім'ї. Так, наприклад, порушення особистісних передумов нормального функціонування сім'ї автори вбачають у важких завданнях, які ставить сімейне життя: участь у сімейних взаєминах; підпорядкування нормам, що у цій сім'ї; діяльність у домашньому господарстві та поза сім'єю щодо забезпечення матеріального становища сім'ї; виховання підростаючого покоління; вирішення всіляких сімейних проблем для того, щоб успішно справлятися з усіма цими завданнями, член сім'ї повинен мати певні психологічні якості. Коло цих якостей дуже широке. Це, по-перше, потреби, для мотивують участі індивіда у житті сім'ї, подолання у ній труднощів і вирішення проблем: потреби у батьківстві та материнстві; широке коло потреб, що задовольняється в ході подружніх взаємин, - любов, симпатії, сексуально-еротичні потреби, господарсько-побутові та інші. По-друге, - широке коло здібностей, навичок та умінь. По-третє, так само широке коло вольових і емоційних якостей, у тому числі якостей необхідних для регулювання своїх емоційних станів, подолання станів фрустрації, вміння підкорити бажання цього моменту цілям майбутнього; терпіння, наполегливість, такі необхідні для формування як подружніх, і виховних відносин [86].

Н. Смелзер бачить причини конфліктів між подружжям у грошових проблемах, суперечках з приводу виховання дітей, сексі, відносинах із родичами, а також релігійних та політичних відмінностях. Автор пише: «шлюби виявляються нестійкими, якщо відносини подружжя з родичами стають головною проблемою, що руйнує їхнє життя. Найсерйозніші конфлікти виникають між подружжям щодо виховання дітей. Безліч

суперечностей може бути пов'язане з рольовими конфліктами, але вони меншою мірою сприяють нестійкості шлюбу, ніж інші проблеми. Рольові конфлікти виникають щодо роботи дружини та поділу домашньої праці. Дружини часто скаржаться, що їх чоловіки мало отримують, тоді як чоловіки дорікають дружинам за невміле ведення домашнього господарства. Очевидно, найнебезпечніші конфлікти, зумовлені особистісними відмінностями між подружжям. Звички, які засуджує один із партнерів, наприклад пияцтво чи куріння, часто призводять до зіткнень. Вони можуть стати причиною важкого стресу у подружньому житті» [65].

Вказуючи причини конфліктів у ній, В.А. Сисенко відзначає егоїстичну спрямованість особистості, подружні зради, дисгармонію сексуальних відносин, побутове пияцтво та алкоголізм, а також відмінність характерів [69].

Е. Тайт наводить дані досліджень факторів ризику, що викликають розірвання шлюбу, проведених групою вчених Тартуського державного університету в Естонській РСР. У 1972 р. опитувалися одружені в 7 бюро РАГС різних районів та міст Естонії, а в 1975 р. в тих же бюро РАГС і у відповідних народних судах опитувалися розлучені.

У результаті експерименту з'ясувалося, що тіснота контактів у передшлюбний період істотно впливає знання характеру майбутнього чоловіка. Чим рідше опитувані зустрічалися до шлюбу, тим менше вони знали на момент укладання шлюбу, дратівливі риси характеру свого майбутнього чоловіка.

Уявити сімейне життя без конфліктів практично неможливо, - вважають В. Владін і Д. Капустін. Спостерігаючи чітку залежність між кількістю прожитих разом років і кількістю конфліктів, вони припускають, що конфлікти виникають, тому що при формуванні кожної нової сім'ї відбувається взаємодія (що не виключає протиріч) та взаємоадаптація двох сімейних субкультур, до яких належать майбутні чоловік та дружина. Виходячи з попереднього досвіду, ціннісних орієнтацією, зразків поведінки в

батьківській сім'ї і т.д., кожен з подружжя має власні уявлення «необхідну і бажану для себе рольову поведінку (чоловіка і батька, з одного боку, дружини і матері - з іншого) і, крім того, має відносно стійкі рольові очікування щодо виконання тієї чи іншої ролі іншим чоловіком» [9, 30].

А.І. Кочетов перераховує сім основних причин відповідно до частоти народження: порушення етики подружніх відносин (зрада, ревності); біологічна несумісність; неправильні взаємини подружжя (одного з них) з оточуючими людьми - родичами, знайомими, товаришами по службі тощо; несумісність інтересів та потреб; різні педагогічні позиції стосовно дитині; наявність особистісних недоліків або негативних якостей в одного, а часом і в подружжя; відсутність порозуміння між батьками та дітьми [58, 132].

Сімейне життя, на думку В.Сатир, найважчий вид діяльності у світі і наголошує на важливості розуміння того, що проблеми та конфлікти обов'язково виникатимуть і необхідно кинути безнадійні спроби жити так, щоб взагалі не мати проблем і «намагатися щоразу шукати їх творчі рішення» [59, 248].

Крім причин подружніх конфліктів автори приділяють важливу увагу поведінці конфліктуючих сторін. Наприклад, на думку К. Бютнера, агресивні форми поведінки навчаються. Вони значною мірою формуються під впливом агресивності сім'ї. Особливо це стосується дітей: «У відносинах дорослих друг з одним суспільство встановлює, як можна висловлювати ненависть і ворожі почуття, тобто, які форми агресивності вважаються дозволеними перед «зовнішнього ворога». У цьому сенсі суспільство є глобальною моделлю того, чому діти повинні навчитися, щоб вижити» [59, 247]. Але це означає, що й діти навчаються насильницьким формам поведінки, то, отже, можуть бути навчені й інших, більш конструктивним і миролюбним формам.

Далі ми розглянемо особливості поведінки учасників конфлікту - стратегії та їх реалізацію в тактиках взаємодії, у тому числі стратегії, які є найбільш оптимальними для виходу з конфліктних ситуацій. У літературі не зустрілося опис спеціальних стратегій, застосовуваних у подружніх

конфліктах, але т.к. сімейний конфлікт є видом міжособистісного конфлікту, то дослідники найчастіше використовують стратегії, що застосовуються в ньому.

На переконання Н.В. Гришин, стратегії поведінки, обирає учасниками конфлікту, різняться залежно від своїх орієнтації для досягнення своїх цілей чи орієнтації на мети партнера [17, 55].

В.Л. Зігерт вказує на те, що в основі виділення стратегій лежить концепція про "силове поле" мотивації керівника, орієнтованого або на виробництво, або на людину виробника. Перша "силова лінія" (на виробництво) веде до максимально високих обсягів прибутку і розглядається як напористість. Друга спрямована на людину, на те, щоб умови праці найбільшою мірою відповідали її потребам та запитам. Вона сприймається як кооперативність. Створена з метою поліпшення управління справами на провадженні та у бізнесі «решітка менеджменту» була успішно інтерпретована для розрізнення стратегій поведінки в конфлікті [28]

Широко відомий тест К. Томаса щодо виявлення властивих людині тенденцій поведінки у конфлікті (стратегій) таких як пристосування, уникнення, компроміс, співробітництво та суперництво, які визначають орієнтації учасників ситуації на власні інтереси або інтереси партнера.

Гришина описує ці стратегії так: «суперництво (конкуренція) полягає у нав'язуванні іншій стороні кращого собі рішення. Співпраця (проблемно вирішальна стратегія) дозволяє здійснити пошук такого рішення, яке б задовольняло обидві сторони. Компроміс передбачає взаємні поступки в чомусь важливому та принциповому для кожної із сторін. Застосування стратегії пристосування (поступка) ґрунтується на зниженні своїх прагнень та прийнятті позиції опонента. При уникненні (бездіяльності) учасник перебуває у ситуації конфлікту, але не матимуть будь-яких активних дій з його вирішенню. Як правило, у конфлікті використовуються комбінації стратегій, часом домінує одна з них [17, 90].

Такі стратегії як уникнення і поступливість, хоч і мають різний психологічний зміст, практично спрямовані на уникнення конфліктної взаємодії».

Б.І. Хасан також схильний стверджувати, що не всі представлені в моделі Томаса форми поведінки в конфліктній ситуації можна обговорювати як стратегії. Так, пристосування, уникнення та взаємні поступки є, очевидно, характеристиками процесу взаємодії та не містять цільових установок, пов'язаних власне з протиріччям. Це дозволяє віднести їх до тактикам поведінки у конфлікті, оскільки вони сприяють як вирішенню, скільки вирішенню, тобто певним способом організації процесу. Можна розглядати ці форми поведінки як реактивні стосовно факту конфлікту загалом, а чи не стратегії учасників, реалізовані для вирішення. Якщо конфлікті немає суб'єкта, ставить мети вирішення, підкреслює Б.І.Хасан, взагалі неможливо обговорювати питання стратегічності поведінки [76, 96].

На думку Н.В. Гришиной, процес взаємодії у конфлікті є серію взаємоспрямованих, обопільних інтерацій, у ході яких учасники конфлікту або намагаються одностороннє впливом геть інший бік, або будують своє спілкування в такий спосіб, що самі виявляються відкриті впливу партнера, підтримуючи з нею діалог. Результат цього діалогу може бути заздалегідь невідомий їм обом і народжується під час спілкування та спільного пошуку. Об'єктом взаємодії (впливу) стають мотиви партнера, його цінності, уявлення про ситуацію, що склалася, його емоційні стани і т.д. [17, 217]. Психологічне вплив визначається Є.В.Сидоренко як «вплив на стан, думки, почуття та дії іншої людини за допомогою виключно психологічних засобів», а відповідно «протистояння чужому впливу» - як «опір впливу іншої людини за допомогою психологічних засобів».

Порівнюючи «суперництво» і «співробітництво» слід зауважити, що можливі відмінності між ними пов'язані з тим, що хоча у будь-якому разі партнери прагнуть вплинути один на одного, але у разі боротьби учасники

конфлікту фактично не визнають право іншого на неприйняття цього впливу і не соромляться у засобах свого впливу друг на друга.

За підсумками аналізу літератури Е.А.Орлова і Л.Ф.Филонов, розглядаючи проблеми «силового» на партнера, виділяють такі специфічні механізми у конфліктної ситуації, як демонстрація посилення власних ресурсів; вичікування, утримання попереднього стану (включаючи деякі поступки); ризик; примус; хибні маневри; дезінформація. Н.М. Коряк пропонує розрізняти два типи прийомів психологічного тиску. По-перше, це прийоми використання з метою мотивів опонента, наприклад, таких як матеріальна зацікавленість, мотиви просування по службі тощо. Психологічний тиск на партнера пов'язаний зі створенням для нього ситуації вибору між досягненням його цілей у конфлікті та задоволенням мотивів. Такий тиск може чинити керівник на підлеглого, чоловік на дружину тощо. Другий тип прийомів ґрунтується на створенні загрози Я-концепції опонента, його уявленням про себе. Психологічний тиск здійснюється шляхом маніпулювання почуттям страху (наприклад, страх опинитися в безглуздому та принизливому становищі), почуттям невпевненості у собі, провини тощо [52, 337].

Суперництво - стратегія, що найчастіше застосовується: опоненти намагаються реалізувати даний спосіб досягнення своєї мети в більш ніж 90% конфліктів. Це зрозуміло. Власне конфлікт і полягає у протиборстві, придушенні опонента. Тому особистість чи група йдуть на конфлікт, оскільки іншими способами домовитися з опонентом не вдається.

З цієї причини тактичні прийоми суперництва різноманітніші, ніж ті, що дозволяють реалізувати інші стратегії. Історично склалося так, що саме ці засоби впливу вдосконалювалися більшою мірою, ніж миротворчі. Зазвичай завдання визначалося в такий спосіб - опонент має бути використаний чи нейтралізований (Макіавеллі, Катарбінський та ін.).

Проте, вважає Е.Л. Доценко, у стратегії суперництва може зустрічатися і «м'які» прийоми та різноманітні форми маніпулювання, що дозволяють

«переграти» партнера. Усі прийоми маніпулювання також спрямовані створення ситуацій, які допомагають маніпулятору використовувати партнера задля досягнення своєї мети [20].

У відкритий період розвитку конфлікту використовується саме стратегія суперництва, особливо під час його ескалації. У передконфліктній ситуації та при завершенні конфлікту розширюється спектр засобів на опонента. Проте загалом такі стратегії, як компроміс, уникнення та пристосування, використовуються у кілька разів рідше, ніж суперництво, а співпраця – лише у 2-3% ситуації (Шипілов).

Т.М. Мішина, вивчаючи порушення взаємодії подружніх парах зазначає, що у сім'ях, де переважним типом взаємодії є «суперництво», відносини загалом мають суперечливий, дружелюбно-ворожий характер; між подружжям постійно відбуваються відкриті зіткнення, сварки, виникають взаємні закиди, агресивні прояви. Сімейні ролі партнерів визначено не чітко, внаслідок чого жоден з них не здатний брати на себе відповідальність за пару як ціле. У сферах турботи та опіки, панування та емоційного прийняття виникають протиріччя, що виливаються в конфлікти [45].

Вибір стратегії поведінки в конфлікті визначається багатьма факторами, які можуть бути зведені у дві групи: фактори ситуації та особистісні фактори.

До чинника ситуації, наприклад, можна віднести оцінку учасниками конфлікту успішності застосування стратегії задля досягнення своєї мети. Так, Г. Прюїтт, Д. Рубін вважають, що вибір на користь співробітництва відбувається, якщо є впевненість у здатності знаходити взаємоприйнятні рішення; є попередні успіхи щодо досягнення згоди у цьому конфлікті; є посередник; оцінка готовності іншої сторони до співробітництва є позитивною; є довіра до опонента [57]. Має значення при виборі стратегії та такі фактори ситуації, як статус учасника конфлікту та наявність часу, коли використовується стратегія уникнення.

До особистісних факторів можна віднести орієнтованість мотивації учасників конфлікту на свої чи чужі інтереси або на інтереси справи. Виявлено, що орієнтація особистості себе чи справу збільшує ймовірність вибору суперництва. Високі показники орієнтації і на справу та на іншого учасника сприяють реалізації співробітництва та компромісу. Переважна більшість орієнтації на інтереси іншого веде до застосування стратегії пристосування. Переважний тип відносин до оточуючих теж належить до особистісних чинників. Наявність домінуючих типів ставлення до оточуючих (владно-лідуючий, незалежно-домінуючий, прямолінійно-агресивний та недовірливо-скептичний) сприяє вибору переважно наполегливих, активних стратегій: суперництва та співробітництва.

В.В. Синеок виявив вплив деяких акцентуацій характеру особистості стратегії поведінки у конфлікті. Так переважання психостенічної форми акцентуації характеру сприяє вибору пристосування та співробітництва [5, 239].

Т. Шибутані висловлює думку, що виділення факторів ситуаційного та особистісного планів відображає різні точки зору з приводу того, наскільки сильно людина може змінювати свою поведінку у конфлікті. Деякі вважають, що стратегія - це відносно стабільний аспект особистості, тобто. існують люди, які демонструють у конфлікті тільки кооперативну або тільки стратегію, що суперничає [83]. Однак відомо, що соціальна поведінка людини залежить від ситуації та може значно змінюватись (К. Арнольд, Д. Боверс). Наприклад, між стилем поведінки у конфлікті та такими особистісними характеристиками, як догматизм, повага до людей, макіавелізм (схильність маніпулювати людьми) існує дуже низька кореляція (К.Джонс). В.В. Латинов вважає, що переважне вплив особистісних особливостей на конфліктне поведінка, швидше за все, вірно щодо всіх людей, а акцентованих особистостей, чия поведінка щодо мало коригується чинниками соціальної ситуації [5, 8].

Л. Козер пропонує щодо більшості успішно адаптованих людей розглядати стратегії лише як специфічні типи поведінки [33., 34.], тобто. стратегія співвідноситься, мабуть, з категоріями поведінки, а чи не з типом особистості. Таке уявлення дозволяє враховувати легкість зміни поведінки залежно від ситуації, що створює основу для тренування навичок адекватної поведінки у конфлікті.

Розглянемо, які стратегії, на думку авторів, найефективніші. На перший погляд співпраця видається найефективнішою, на що вказує Х. Корнеліус та Р. Фішер [34]. Проте, на думку С. Прошанова, насправді ситуація складніша, оскільки успішність застосування будь-якої стратегії залежить від більшої кількості факторів, і не всі вони сприяють співпраці. Наприклад, важливим є співвідношення обраних стратегій опонентів. У тому випадку, коли обидві сторони застосовують стратегію суперництва, конфлікт часто входить у глухий кут. Якщо одна сторона використовує суперництво, а інша - співробітництво, це досить часто призводить до взаємоприйнятної угоди. Однак більш ніж у 50% випадків учасник із стратегією, що суперничає, домагається перемоги.

Отже, розглянувши особливості подружніх конфліктів, ми з'ясували причини їх виникнення та способи поведінки конфліктуючих сторін.

Аналіз публікацій показав, що серед причин виникнення подружніх конфліктів автори виділяють розбіжність уявлень подружжя про основні сімейні цінності, порушення спілкування між подружжям, несумісність та «притирання» характерів подружжя, нервово-психічні розлади у членів сім'ї, грошові проблеми, суперечки з приводу виховання дітей і т.і.

Важливу роль розвитку та вирішенні конфліктів і суперечок грають стратегії поведінки, які використовують конфліктуючі сторони. Найбільш популярною є класифікація стратегій К. Томаса, яка включає такі стратегії як пристосування, уникнення, компроміс, співпраця і суперництво.

Ефективність вибору стратегії поведінки у конфлікті залежить від співвідношення стратегій конфлікуючих сторін, а як і від позицій суб'єктів конфліктної взаємодії.

Аналіз психологічної літератури дозволив нам сформулювати такі положення, які лягли в основу нашого експериментального дослідження:

- розвиток особистості дитини залежить від багатьох факторів, одним із яких є сім'я;
- великий вплив на дитину в сім'ї мають особливості взаємовідносин між членами сім'ї та між батьками зокрема;
- одним із слабких місць у вихованні батьками дітей є те, що вони не враховують та не усвідомлюють вплив особливостей своєї поведінки у конфлікті на розвиток особистісних якостей дитини;
- важливу роль цьому грає те, які стратегії поведінки у конфлікті використовують батьки.

2.3. Стили поведінки особистості в конфліктній ситуації

Для ефективного розв'язання конфліктної ситуації учасники обирають поведінку, ураховуючи власний стиль, стиль інших, втягнутих до конфлікту людей. Стиль – спосіб здійснення певних інтересів, образ дій по досягненню наміченої мети і разом з тим манера спілкування.

У конфліктології з 70-х років ХХ століття визнано існування наступних п'яти стилів конфліктної поведінки: уникнення, пристосування, суперництво, компроміс, співпраця. Описали і систематизували ознаки різних стилів американці Кенет Томас і Ральф Кілменн [31; 43]. Система дозволяє створити для кожної людини свій власний стиль вирішення конфлікту.

Наш стиль поведінки в конкретному конфлікті визначається тією мірою, в якій ми хочемо задовольнити власні інтереси (діючи пасивно або активно) і інтереси іншої сторони (діючи спільно або індивідуально). Якщо представити це в графічній формі, то отримаємо сітку Томаса - Кілменна, що

дозволяє визначити місце і назву для кожного з п'яти стилів вирішення конфліктів [43].

Кожна людина може якоюсь мірою використовувати всі ці стилі, але зазвичай має пріоритетні. Крім того, деякі стилі можуть бути найбільш ефективними для вирішення конфліктів певного типу. Нижче наведено опис кожного із стилів.

Людина, яка використовує стиль суперництва, вельми активна і вважає за краще йти до вирішення конфлікту своїм власним шляхом, не дуже зацікавлена в співпраці з іншими людьми, та здатна на вольові рішення. Згідно Томасу і Кілменну, ми прагнемо в першу чергу задовольнити власні інтереси в збиток інтересам інших, змушуючи інших людей ухвалювати наше рішення проблеми. Для досягнення мети ми використовуємо свої вольові якості і якщо воля наша достатньо сильна, то нам це вдається.

Стиль уникання реалізується тоді, коли ми не відстоюємо свої права, не співпрацюємо ні з ким для вироблення вирішення проблеми або просто уникаємо вирішення конфлікту. Ми можемо використовувати цей стиль, коли проблема, що зачіпає, не така важлива для нас, коли ми не хочемо витратити сили на її рішення або коли ми відчуваємо, що знаходимося в безнадійному становищі. Цей стиль рекомендується також в тих випадках, коли ми відчуваємо себе неправим і передчуваємо правоту іншої людини або коли ця людина має більшу владу. Все це – серйозні підстави для того, щоб не відстоювати власну позицію. Ми можемо спробувати змінити тему, вийти з кімнати або зробити що-небудь таке, що усуне або відстрочить конфлікт.

Не дивлячись на те, що дехто може вважати стиль уникання “втечею” від проблем і від відповідальності, а не ефективним підходом до вирішення конфліктів, насправді відхід або відстрочення можуть бути цілком відповідною і конструктивною реакцією на конфліктну ситуацію [43].

Третім стилем є стиль пристосування. Він означає те, що ми діємо спільно з іншою людиною, не намагаючись відстоювати власні інтереси. Ми можемо використовувати цей підхід, коли результат справи надзвичайно

важливий для іншої людини і не дуже істотний для нас. Цей стиль корисний також в тих ситуаціях, в яких ми не можемо взяти верх, оскільки інша людина має більше влади; таким чином, ми поступаємося і погоджуємося з тим, чого хоче опонент. Томас і Кілменн говорять, що ми діємо в такому стилі, коли жертвуємо своїми інтересами на користь іншої людини, поступаючись їй і жаліючи її. Оскільки, використовуючи цей підхід, ви відкладаєте свої інтереси у бік, то краще поступати, таким чином, тоді, коли наш внесок в даному випадку не дуже великий або коли ми робимо не дуже велику ставку на позитивне для нас рішення проблеми. Це дозволяє нам відчувати себе комфортно по відношенню до бажань іншої людини.

Цей стиль слід використовувати тоді, коли ми відчуваємо, що, трохи поступаючись, ми мало втрачаємо. Або ж ми можемо удатися до такої стратегії, якщо в даний момент необхідно декілька пом'якшити ситуацію, а потім ми припускаємо повернутися до цього питання і відстояти свою позицію.

Стиль пристосування може дещо нагадувати стиль ухилення, оскільки ми можемо використовувати його для отримання відстрочення у вирішенні проблеми. Проте основна відмінність полягає в тому, що ми діємо разом з іншою людиною; ми беремо участь в ситуації і погоджуємося робити те, чого хоче інший. Коли ж ми застосовуємо стиль ухилення, ми не робимо нічого для задоволення інтересів іншої людини. Ми просто відштовхуємо від себе проблему. Поступаючись або жертвуючи своїми інтересами на користь іншої людини, ми пом'якшуємо конфліктну ситуацію, відновлюємо гармонію.

Четвертим є стиль співпраці. Слідуючи цьому стилю, ми беремо активну участь у вирішенні конфлікту, і відстоюємо свої інтереси, але прагнемо при цьому до співробітництва з іншою людиною. Цей стиль вимагає тривалішої роботи в порівнянні з більшістю інших підходів до конфлікту, оскільки ми спочатку “викладаємо на стіл” потреби, турботи і інтереси обох сторін, а потім обговорюємо їх. Проте, якщо у нас є час і

вирішення проблеми має достатньо важливе для нас значення, то це хороший спосіб пошуку взаємовигідного результату і задоволення інтересів всіх сторін.

Співпраця є дружнім, мудрим підходом до вирішення завдання визначення і задоволення інтересів обох сторін. Проте це вимагає певних зусиль. Обидві сторони повинні виділити на це якийсь час, і вони повинні уміти пояснити свої бажання, виразити свої потреби, вислухати один одного і потім виробити альтернативні варіанти і вирішення проблеми. Відсутність одного із цих елементів робить такий підхід неефективним. Співпраця серед інших стилів є найважчою, проте дозволяє виробити рішення, яке найбільш задовольняє обидві сторони в складних і важливих конфліктних ситуаціях [43].

Стиль компромісу полягає в тому, що ми трохи поступаємося в своїх інтересах, інша сторона робить те ж саме. Іншими словами, ми сходимося на частковому задоволенні свого бажання і частковому виконанні бажання іншої людини. Ми робимо це, обмінюючись поступками і торгуючись для прийняття компромісного рішення.

Такі дії можуть в деякій мірі нагадувати співпрацю. Проте компроміс досягається на більш поверхневому рівні в порівнянні із співпрацею; ми поступаємося в чомусь, інша людина також в чомусь поступається і в результаті ми можемо дійти спільного рішення. Ми не шукаємо приховані потреби і інтереси, як у разі застосування стилю співпраці. Ми розглядаємо тільки те, що говоримо один одному про свої бажання. Компроміс часто є вдалим відступом або навіть останньою можливістю дійти якогось рішення. Ми можемо вибрати цей стиль з самого початку, якщо ми не володіємо достатньою владою для того, щоб добитися бажаного, якщо співпраця не можлива, і якщо ніхто не хоче односторонніх дій [43].

2.2. Особистісні та вікові передумови конфліктної поведінки

Вирішальний вплив на поведінку особистості в конфлікті має сама особистість – її потреби, установки, звички, образ мислення, досвід вирішення проблем і моделі поведінки. Розрізняють поняття «конфліктна особа», що припускає підвищену готовність особистості до конфліктів і їх продукування, і «конфліктність особи» - характеризує рису вдачі або їх комплекс як інтеграційну особистісну властивість, що відрізняється частотою виникнення конфліктів і залученістю до них.

Конфліктність особистості визначається комплексною дією чинників:

- психологічних (особливостей темпераменту, рівня агресивності, психологічної стійкості і саморегуляції, актуального емоційного стану, соціально-психологічних установок і цінностей, відношення до опонента, компетентності в спілкуванні і ін.);

- соціальних (особливостей умов життя і діяльності, середовища і соціального оточення, загального рівня культури і ін.).

Таким чином, конфліктність особистості тісно пов'язана з суто психологічними і, перш за все, особистісними передумовами. Особистісні передумови виникнення і розвитку конфліктів можуть мати ситуативну або характерологічну основу. До ситуативних передумов виникнення конфлікту відносяться:

- незадоволеність актуальної проблеми;
- відчуття невизначеності, невпевненості;
- стомлення;
- нестійкість настрою;
- підвищена збудливість;
- недостатня або викривлена інформованість;
- стан навіюваності.

Причиною несприятливого психічного стану особистості, стимулюючого конфліктність, може бути також несправедливе відношення до людини, навіть якщо воно ненавмисне, незадоволеність роботою.

До характерологічних передумов виникнення конфлікту відносяться стійкі якості і риси вдачі, що приводять до зіткнення з оточуючими, викликають негативне відношення до людини, відчуття антипатії і протидії:

- нетерпимість до недоліків інших;
- знижена самокритичність;
- імпульсивність;
- нестриманість у відчуттях;
- укорінені негативні забобони, упередження до людей;
- схильність до агресивної поведінки;
- схильність підпорядковувати собі інших;
- невихованість;
- відсутність внутрішньої духовної культури;
- неувага до людей;
- користолюбство;
- егоїзм.

Виявити схильність людини до того або іншого типу поведінки, зокрема до конфліктної, дуже важко. Але очевидно, що істотним при цьому є визначення суб'єктивної значущості суперечності, що є основою конфліктної ситуації.

У конфлікти з оточуючими вступають, перш за все, люди з негнучким, ригідним характером, ті, хто нездатні сприймати поведінку інших, яка суперечить їх принципам і ціннісним критеріям. Як правило, такі люди інертні, поволі звикають до нової обстановки, нетовариські, украй егоцентричні і не здатні до компромісів.

Встановлено, що емпатичні люди, уміють зважати на інших, привітні, оптимістичні, сердешні, емоційні.

І навпаки, люди з низькою емпатичністю жорстокі, егоїстичні, легко вступають в конфлікт та, можливо, самі ж їх і створюють.

Ще однією причиною конфліктної поведінки може бути стійке прагнення завоювати визнання оточуючих, зайняти престижніше і впливовіше положення в групі. Така людина вважає себе досвідченою у всьому, найчастіше не зважає на тих, хто їх оточує.

Виникненню конфлікту може сприяти також нездатність усвідомити численність і непередбачуваність соціальних ситуацій. В цьому випадку людина не уміє зважувати можливі варіанти поведінки. Їй не подобається збирати додаткові відомості, аналізувати їх, натомість вона швидко виносить свою ухвалу, що часто виглядає як максималізм.

Слід зазначити, що конфлікти в рівній мірі можуть бути обумовлені як зайвим конформізмом, так і його протилежністю – негативізмом. При зайвому конформізмі спостерігається безпринципна поведінка, схильністю до впливу випадкових обставин, коли власна думка, позиція, вчинки намагаються пристосувати до думки і вчинків інших. Конформісти легко піддаються впливу і навіюванню. При негативізмі люди чинять безглуздий опір, зокрема у молодому віці це виявляється в норовистості, направленій проти дорослих.

Сприятливий ґрунт для створення конфліктів виникає також тоді, коли загальне уявлення людини про те, яким вона повинна бути (ідеальний образ), не співпадає з її дійсною самооцінкою. Мабуть, недостатня адаптивність і проникливість в спілкуванні безпосередньо пов'язані з у край заниженою самооцінкою, для компенсації якої і створюється наддовершений ідеальний образ. Людина, намагаючись привести себе у відповідність з цим уявленням, розглядає власні недоліки як чесноти. Прагнучи жити відповідно до нереального ідеалу або пред'являючи до оточуючих нереальні вимоги, витікаючи з ідеального «Я», людина потрапляє в скрутне положення.

І, нарешті, особливо сприятливий ґрунт для конфліктів створюють невпевненість в ухваленні рішень і здійсненні дій, необдуманість, ризикованість в прийнятті рішень під впливом настрою.

Конфлікти завжди супроводжуються негативним емоційним фоном. Суб'єкт конфлікту проявляє такі негативні емоції, як агресія, неприязнь, антипатія, ненависть і ін. Розрізняють такі параметри поведінкової атрибутики конфліктів:

- актуалізація потреб, що мають важливе значення для суб'єкта конфлікту;
- висока психічна напруженість суб'єкта;
- некерованість емоціями, стереотипами поведінки; розузгодження відчуттів і думок;
- використання форм активності, що зустрічають протидію з боку іншого суб'єкта;
- перенесення причин труднощів, невдач на опонента;
- формування негативних установок і відношення до опонента;
- демонстрація ворожості, агресивності і неприйняття опонента;
- нанесення навмисного або ненавмисного фізичного, морального або матеріального збитку опонентові;
- інтеграція всіх видів активності, що акумулюється на опонентові, – імпульсною, примусовою, вольовою;
- перенесення конфліктних відносин, поведінки на інші форми взаємин, зміна одних ролей на інші (особистих – на ділові) [43; 45].

Ймовірність виникнення конфліктів підвищується за таких особистісних умов:

- несумісності характерів и психосоціотипів;
- наявності певних типів темпераменту, наприклад, холерика;
- відсутність таких якостей як: здатності критично ставитися до себе; терпимості до інших; довіри до інших.
- наявність певних акцентуацій характеру, наприклад, невротичності.

Виділяють також, так званих, „важких” людей, що мають певні особистісні характеристики, які утрудняють спілкування в конфліктних ситуаціях.

Д. Скотт, ототожнюючи поняття «конфліктна» і «важка» людина, виділяє наступні типи особистості і властиву їй поведінку в конфліктах [64, 91].

«Агресивісти» – люди, які говорять колючості, задирають інших і гарячкують, якщо їх не слухають.

«Скаржники» – завжди на що-небудь нарікають. Самі ж нічого не роблять для вирішення проблеми, оскільки вважають себе не здатним ні на що або не хочуть ні про що думати.

«Надпоступливі» – завжди говорять «так», з будь-якого приводу обіцяють підтримку, але не рідко їх слова розходяться із ділом, вони не виправдовують покладених на них надій.

«Вічні песимісти» – завжди і у всьому передбачають невдачі.

«Всезнайки» – вважають себе вище за інших. Їх уявна перевага доповнюється свідомістю власної важливості.

«Нерішучі», або «ступори» – люди, які не можуть ухвалити рішення із-за боязні помилитися.

«Максималісти» – хочуть чогось прямо зараз, хоча в цьому немає особливої необхідності.

«Безневинні брехуни» – «замітають сліди», обдуривши так, що неможливо зрозуміти, в що вірити, а в що ні.

«Помилкові альтруїсти» – роблять добро, але в душі жалкують про це.

Залежно від ступеня прояву негативних відносин конфліктної особи Т. Сулімова виділяє такі рівні розвитку конфліктів у схильних до конфліктної поведінки людей.

Перший рівень – зіткнення, конфронтація. Як відомо, тимчасові сперечання, критичні зауваження не представляють серйозної загрози для

взаємин. Якщо зіткнення спостерігаються достатньо часто і носять стійкий характер, можливе виникнення серйозних труднощів.

Другий рівень – сварки. Ступінь напруженості, нерозуміння між суб'єктами зростає. При цьому збільшується кількість причин для виникнення сварок; періоди відчуження подовжуються; зменшується бажання зрозуміти іншого.

Третій рівень – скандал, криза. Суперечності у взаєминах досягають високого ступеня гостроти, конфлікт остаточно переходить у відкриту стадію. Суб'єкт ухвалює рішення про розрив відносин, втрачає надію на можливість конструктивного завершення конфлікту. Цей рівень характеризується емоційною нестриманістю, емоційними зривами, погрозами, образами. Може завершитися розривом відносин між суб'єктами, але можливо і досягнення взаєморозуміння, оскільки в процесі гострої конфліктної ситуації суб'єкти можуть сформулювати в загостреній формі свої проблеми (потреби, інтереси, бажання), які вони приховували з різних причин один від одного. В цьому випадку усвідомлюються інтереси, бажання, потреби іншого і пошук можливих шляхів їх задоволення [24].

Аналіз ситуації міжособистісних конфліктів, в яких знаходиться особистість, допомагає розкрити причини труднощів, що переживаються нею, а відповідно, і виявити оптимальні способи вирішення конфлікту, виходу з складного положення. Реальне знання обставин, що склалися, поведінки особи, можливостей і перспектив розвитку подій в позитивному напрямі дозволяє надати людині ефективну психологічну підтримку.

Підлітковий та ранній юнацький періоди в житті людини – це загострення кризи відносин дорослих і дітей, який виявляється, враховуючи соціальну ситуацію розвитку, на таких полях взаємодії, як "дитина - дитина" і "дитина - дорослий". В ролі дорослих виступають вчителі і батьки, з якими найчастіше виникають конфлікти. Таким чином, конфліктна взаємодія відбувається в трьох взаємопов'язаних системах: "дитина - батьки", "дитина - педагоги" і "дитина - дитина".

Спілкування підлітків з однолітками - особлива сфера їх життя. Іноді воно стає настільки цікавим, що витісняє на задній план навчання, зменшує привабливість спілкування з близькими. Конфліктні відносини підлітків між собою ґрунтуються на боротьбі за лідерство. Основними чинниками конфліктної поведінки виступають рівень домагань, самооцінка і статус. Відносини підлітків і педагогів супроводжуються конфліктами діяльності, відносин і поведінки. Педагогічні конфлікти мають особливості, пов'язані із специфікою навчальної діяльності, відмінностями в статусі і віці сторін.

Конфлікти підлітків і батьків обумовлені деструктивністю внутрішніх відносин, недоліками у вихованні, індивідуально-психологічними змінами в психічному розвитку підлітків і індивідуальними особливостями самих дорослих. Конфліктна поведінка підлітків виникає тоді, коли не враховуються індивідуальні особливості, вікові зміни в психіці, коли не міняються форма і зміст спілкування з дорослими. Неконфліктним відносинам дорослих і підлітків сприяє підвищення педагогічної культури батьків, підкріплення вербальних вимог інтересом батьків до внутрішнього світу їх дітей.

Не можна заперечувати, що у людини може сформуватися своєрідне тяжіння до періодичної драматизації відносин і посилення міжособистісної напруги. Це тяжіння до емоційної напруги нерідко оцінюється оточуючими як свого роду потреба в конфліктах. Проте воно не усвідомлюється самою людиною, його виникнення пов'язане з глибинними потребами особистості.

Ще одною основою конфліктності виступає неадекватність сформованих уявлень про інших, завищена самооцінка, яка не відповідає реальним можливостям людини, тенденція до самоствердження за рахунок інших. У цих випадках можливе виникнення стійкої орієнтації на переважне сприйняття негативних якостей оточуючих, переважання у відносинах негативних оцінок [8].

Є три види детермінант підліткової конфліктності:

- детермінанти, пов'язані з психофізіологічними особливостями розвитку (перенесені травми мозку або інфекції, спадкові хвороби, відставання розумового розвитку, особливості нервової системи, зокрема, процесів збудження і гальмування);
- власне психологічні детермінанти - особливості особистості (статевікові особливості, ситуація внутрішньосімейного розвитку, рівень самооцінки, акцентуація характеру);
- соціальні детермінанти - чинники мікро і макросередовища. Відповідно визначенню поняття "конфліктність" ці детермінанти включають соціальний досвід підлітка: соціальну некомпетентність (недостатній рівень способів соціального реагування), педагогічний менеджмент і, можливо, тип навчального закладу.

Психологічні детермінанти в різній мірі обумовлюють підліткову конфліктність, тобто мають свою ієрархічну структуру [24].

Таким чином, виходячи з вікових та статевих особливостей поведінки у підлітковому та ранньому юнацькому віці, можемо, говорити про те що в конфліктній ситуації стилі поведінки хлопців та дівчат дещо різняться. Дівчата, переважно, прагнуть співпрацювати, потім обирають компроміс, пристосування, уникання і тільки потім - суперництво. Серед хлопців переважною формою поведінки у конфлікті є суперництво, потім компроміс, співпраця, уникання та пристосування.

Юність – це для більшості молодих людей студентська пора.

Термін "студент" латинського походження, в перекладі означає той, хто старанно працює, займається, тобто оволодіває знаннями. Студент - це особистість віком 17-18 років - це період життя людини, найбільш активного розвитку етичних і естетичних відчуттів, становлення і стабілізації характеру, що особливо важливо оволодіння повним комплексом соціальних ролей дорослої людини: цивільних, професійно-трудова і ін. Зцим періодом пов'язаний початок "економічної активності", під якою демографи розуміють

включення людини в самостійну виробничу діяльність, початок трудової біографії і створення власної сім'ї. Перетворення мотивації, всієї системи ціннісних орієнтацій, з одного боку, інтенсивне формування спеціальних здібностей у зв'язку з професіоналізацією – зіншою, виділяють цей вік як центральний період становлення характеру і інтелекту. У цей період спостерігається найбільша пластичність і переключення у формуванні складних психомоторних і інших навичок. Динаміка збудження і гальмування зростає. Оптимального рівня розвитку досягають всі основні функції організму. Це час спортивних рекордів, початок художніх, технічних і наукових досягнень. Тому саме в цей період життя їм доводиться витримувати досить великі навантаження – фізичні, розумові, етичні, вольові. Далеко не всі молоді люди на перших порах уміють розраховувати свої власні сили, раціонально організувати свою роботу. Впливає перебудова всього життя, побуту, діяльності середньому віці .

Студент як людина певного віку і як особистість може бути охарактеризована з трьох сторін:

1) з психологічної, яка є єдністю психологічних процесів, станів і властивостей особистості. Психічні властивості - спрямованість, темперамент, характер, здібності, від яких залежить протікання психічних процесів, виникнення психічних станів, прояв психічних утворень;

2) з соціальною, в якій утілюються суспільні стосунки, якості, що породжуються приналежністю студента до певної соціальної групи;

3) з біологічної, яка включає тип вищої нервової діяльності, будову аналізаторів, безумовні рефлекси, інстинкти, фізичну силу, статуру, риси обличчя, колір шкіри, зрісті ін. Ця сторона в основному зумовлена спадковістю і задатками, алеу відомих межах змінюється під впливом умов життя.

Час навчання у вузі збігається з другим періодом юності або першим періодом зрілості, який відрізняється складністю становлення особистісних рис. Характерною межею етичного розвитку в цьому віці є посилення

свідомих мотивів поведінки. Помітно зміцнюються ті якості, які не вистачало повною мірою в старших класах школи, - цілеспрямованість, рішучість, наполегливість, самостійність, ініціатива, вміння володіти собою. Підвищується інтерес до моральних проблем (мети, способу життя, любовівірності і ін.).

Разом з тим фахівців області вікової психології і фізіології відзначають, що здібність людини до свідомої регуляції своєї поведінки в 17-19 років розвинена не повною мірою. Нерідкі невмотивований ризик, невміння передбачати наслідки своїх вчинків, в основі яких можуть бути не завжди гідні мотиви. Так, В.Т.Лісовський відзначає, що 19-20 років - це вік безкорисливих жертв і повної самовіддачі, але і нерідких негативних проявів [41]

Студентський вік, на думку Б.Г. Ананьєва, є сенситивним періодом для розвитку основних соціогенних потенцій людини. Вища освіта значно впливає на психіку людини, розвиток її особистості. За час навчання у вузі, за наявності сприятливих умов, у середньому віці відбувається розвиток всіх рівнів психіки. Вони визначають спрямованість розуму людини, тобто формують склад мислення, який характеризує професійну спрямованість особистості. Для успішного навчання у вузі необхідний досить високий рівень загального інтелектуального розвитку, зокрема сприйняття, уявлень, пам'яті, мислення, уваги, ерудованості, широти пізнавальних інтересів, рівня володіння визначеним довшою логічних операцій і так далі. За умов певного зниженні цього рівня можлива компенсація за рахунок підвищеної мотивації або працездатності, посидючості, ретельності і акуратності в учбовій діяльності [2]. Необхідною умовою успішної діяльності студента є освоєння нових для нього особливостей навчання у вузі, що знімає відчуття внутрішнього дискомфорту і блокує можливість конфлікту з середовищем. Впродовж початкових курсів складається студентський колектив, формуються навикі і вміння раціональної організації розумової діяльності, усвідомлюється покликання до вибраної професії, виробляється

оптимальний режим праці, дозвілля і побуту, встановлюється система роботи з самоосвіти і самовиховання професійно значущих якостей особистості [2]

В цей період життя оформлюється і стабілізується певна система мотивів, серед яких найбільшого значення набувають мотиви навчальної діяльності середньому віці, оскільки вона безпосередньо впливає на якість професійної підготовки, на формування особистості професіонала. Важливим мотиваційним чинником ефективності навчальної діяльності середньому віці є мотив досягнення. Потреба в досягненні стимулює пошук людиною таких ситуацій, в яких вона могла б пережити задоволення від досягнення успіху. Зворотною стороною потреби в досягненнях є потреба в униканні невдач. Студенти з яскраво вираженим прагненням уникання невдачі, як правило, виявляють низьку потребу в поліпшенні досягнутих результатів, віддають перевагу стандартним способам над унікальними методами, бояться творчості. Для таких середньому віці характерна підвищена тривожність, неконструктивне відношення до навчання.

1. Значне місце в молодості займає спілкування. Навчання, побут, відпочинок середньому віці великою мірою залежить від кола спілкування. Учбова діяльність проходить в групі, в середовищі однокурсників. У зв'язку з цим фахівці [12]. Під цим мотивом прийнято розуміти прагнення людини до вступу у спілкування з членами свого оточення, прагнення до створення, збереження і відновлення позитивних емоційних взаємовідносин з іншими людьми. Якщо виявляються перешкоди в задоволенні потреби це може привести до збільшення у студента психоемоційної напруги і тривоги, до виникнення стану фрустрації, депресії.

Потреба в самоствердженні, яка зародилась ще в отроцтві, продовжує розвиватися в молодості. Цей мотив виявляється в прагненні людини впливати на інших людей, контролювати їх поведінку, бути авторитетним, переконувати. Він виявляється в прагненні довести істину іншим, бути переможцем в спорі, нав'язати іншим свої погляди, смаки, стиль та ін.

Перехід від старшого шкільного віку до студентського супроводжується суперечностями і переорієнтаціями звичних звичних життєвих уявлень. На відміну від школярів інтереси середньому віці переходить у площину майбутньої професії. Самостійність дій у середньому віці набирає практичного характеру.

В студентські роки молодь стикається з певними суперечностями.

1. Соціально – психологічними: зумовлені входженням індивіда в нове соціальне середовище (умови життя, нове оточення, стосунки в групі, на курсі, факультеті), особливості самостійного життя, можливі матеріальні труднощі.

2. Дидактичними: новизна у процесі навчання, нові методи і організація навчання, відсутність навичок самостійної роботи тощо.

3. Професійними: невміння зорієнтуватися у професійній спрямованості процесу навчання, складність формування організаторських вмінь, навичок і ін.

В період молодості діяльність людини досягає значного прогресу в суспільній, виробничій і особистій сферах. Найбільша кількість браків, що укладаються, доводиться на період від 22 до 25 років. Молодості властивий оптимізм: людина вже почала діяти в плані здійснення своїх ідеалів і життєвих цілей, вона працює над реалізацією свого людського призначення. Хвилини відчаю, сумніви, невпевненості проходять в бурхливому потоці життя. Головна мета молодості, підкреслює О.В.Толстих, полягає в реалізації можливостей саморозвитку людини. Ігнорування певною частиною молоді системи соціальних цінностей і заборон – це не тільки прояв конфлікту поколінь, але і наслідок кризових явищ в нашій країні, перехідного стану суспільної свідомості [23, 16-30].

2. Внаслідок набуття нового соціального статусу (студента вищого навчального закладу) формується почуття відповідальності за свою поведінку, навчання і громадську роботу. Вступивши до вищого навчального закладу, обравши шлях самостійного життя, молоді люди переймаються

питаннями майбутнього. Надії переважно оптимістичні, але багато залежить від того, наскільки вдало обрана професія. Це значною мірою впливає на ставлення майбутніх фахівців до здобуття нових знань [72].

Цікавою, на наш погляд, є особистісна типологія середньому віці :

1) відмінник-"зубрила" - постійно відвідують заняття і шляхом праці досягають добрих результатів, дуже дисципліновані, з них обирають "старост";

2) відмінники-"розумні" - мають високий інтелект, сильною шкільною базою і своїми питаннями можуть поставити деяких похилому віці в незручне становище. Вони вважають: "До чого ходити на кожне заняття, адже ми і так розумні". Взагалі вчаться за принципом "всього потроху";

3) "трудівники" - студенти, які постійно вчаться, але через свої розумові здібності успіхами в навчанні не блищать;

4) "випадкові" - контингент різноманітний: дівчата, які хочуть стати дипломованими дружинами, хлопці, що "косять від армії", хулігани, яких батьки "засунули у вуз", аби вони чим-небудь займалися, і таке інше [16].

Існують і інші типології зрілого віку в залежності від ставлення до обраної професії (В. Лісовського) та ставлення до навчання, науковою та громадською активністю, загальною культурою і відчуттям колективізму (Б.Г. Ананьєва). Але до якої б класифікації не належав студент, за час навчання у вищому навчальному закладі він має навчитися поведінки, яка відповідає загальноприйнятим нормам і правилам моралі і права, а також виховати в собі за час навчання здатність учитися. Ще важливішим є вміння самостійно здобувати знання, засновані на творчому мисленні.

Зрілість – найтриваліший для більшості людей період життя. У зрілості головними сторонами життя зазвичай є професійна діяльність і сімейні відносини. Але соціальна ситуація розвитку істотно змінюється: якщо в молодості вона включала оволодіння вибраною професією і вибір супутника життя, тобто була ситуацією організації, то в зрілості це ситуація реалізації

себе, повного розкриття свого потенціалу в професійній діяльності і сімейних відносинах.

Найважливішою особливістю зрілості є усвідомлення відповідальності за зміст свого життя перед самим собою і перед іншими людьми.

Центральним віковим новоутворенням цього періоду можна вважати продуктивність: професійну продуктивність і внесок у розвиток майбутнього покоління. Одне з найважливіших завдань дорослої людини – виростити своїх дітей.

РОЗДІЛ 3

ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКУ МІЖ СІМЕЙНИМИ ЦІННОСТЯМИ ТА СТРАТЕГІЯМИ ПОВЕДІНКИ В КОНФЛІКТІ

3.1. Організація і методи дослідження зв'язку ціннісних орієнтацій та задоволеності життям у сфері сімейних стосунків

Спираючись на теоретичний і порівняльний аналіз психологічної літератури, доцільно припустити, що на рівень задоволеності життям у сфері сімейних стосунків впливають домінуючі ціннісні орієнтації особистості. Логічним припущенням є те, що особи, які мають найвищий рівень задоволеності життям у сфері сімейних стосунків, мають схожі домінуючі ціннісні орієнтації.

Друге припущення: стиль поведінки в конфліктній ситуації прямо корелюють з віком особистості і змінюється від суперництва в зрілому віці до компромісу у середньому та похилому віці.

Емпіричне дослідження було проведено у два етапи: перший етап – дослідження направлений на дослідження життєвих цінностей, узгодженості сімейних цінностей і ролевих установок, оцінку стосунків у сімейній парі.

Другий етап був направлений на вивчення стилю поведінки, властивостей темпераменту, агресивності у відносинах та визначення самоконтролю в спілкуванні.

Вибірка нашого дослідження. В дослідженні взяло участь 60 респондентів у віці 23-65 років, з них 40 жінок (середній вік 38 років) та 20 чоловіків (середній вік 39 років). Всі учасники перебувають в громадянському чи офіційному шлюбі.

Методики. Для вирішення поставлених задач використовувались наступні методики: морфологічний тест життєвих цінностей авторів В. Ф.

Сопова і Л. В. Карпушиної [15], методика визначення узгодженості сімейних цінностей і рольових установок в подружній парі А. М. Волкової [5], шкалу оцінки стосунків О. А. Сичова [33], Тест К.Томаса призначений для вивчення стилю поведінки в конфліктній ситуації, Особистісний опитувальник визначення властивостей темпераменту В.М. Русалова, Тест А. Ассінгера (оцінка агресивності у відносинах), Методика діагностики оцінки самоконтролю в спілкуванні М.Снайдера

1. *Морфологічний тест життєвих цінностей авторів В. Ф. Сопова і Л.В. Карпушиної* є варіантом опитувальника життєвих цінностей покликаний допомогти практичному психологу як в індивідуальній діагностиці та консультуванні, так і при дослідженні різних груп (трудових і навчальних колективів) з проблем мотивації, для кращого розуміння важливості різних життєвих сфер діяльності. Методика виникла як результат використання і подальшого вдосконалення методики І.Г. Сеніна.

Респондентам пропонувався опитувальник на 112 тверджень однакових для чоловіків та жінок, в якому описані різні бажання і прагнення людини. Потрібно було оцінити кожне твердження за п'ятибальною шкалою наступним чином:

- якщо для Вас сенс твердження не має ніякого значення, то у відповідній клітині бланка поставте цифру 1;
- якщо для Вас має невелике значення, то поставте цифру 2;
- якщо для Вас має певне значення - поставте цифру 3;
- якщо для Вас це важливо - поставте цифру 4;
- якщо для Вас це дуже важливо - поставте цифру 5.

Далі бали за кожну відповідь сумувалися згідно ключа, наведеного в методиці.

Основним діагностичним конструктом МТЖЦ є термінальні цінності. Під терміном «цінність» автори розуміють ставлення суб'єкта до явища, життєвого факту, об'єкту і суб'єкту і визнання його як важливого, що має життєву важливість.

Перелік життєвих цінностей включає:

1. Розвиток себе – пізнання своїх індивідуальних особливостей, постійний розвиток своїх здібностей та інших особистісних характеристик.
2. Духовне задоволення - слідування морально-етичним принципам, перевага духовних потреб над матеріальними.
3. Креативність – реалізація своїх творчих можливостей, прагнення змінювати навколишню дійсність.
4. Активні соціальні контакти – встановлення сприятливих стосунків в різних сферах соціальної взаємодії, розширення своїх міжособистісних зв'язків, реалізація своєї соціальної ролі.
5. Власний престиж – завоювання власного визнання в суспільстві через відповідність певним соціальним вимогам.
6. Високе матеріальне становище – ставлення до чинників матеріального благополуччя як головного сенсу існування.
7. Досягнення – постановка і вирішення певних життєвих завдань як головних життєвих чинників.
8. Збереження власної індивідуальності – переважання власних думок, поглядів, переконань над загальноприйнятими, захист своєї неповторності і незалежності.

Запропоновані цінності відносяться до різноспрямованих груп: духовно-моральні цінності та егоїстично-престижні (прагматичні). Це концептуально важливо для визначення спрямованості діяльності особистості або групи. До перших відносяться: саморозвиток, духовне задоволення, креативність і активні соціальні контакти, що відображають морально-ділову спрямованість. Відповідно, до другої підгрупи цінностей відносяться: престиж, досягнення, матеріальне становище, збереження індивідуальності. Вони, в свою чергу, відображають егоїстично-престижну спрямованість особистості.

Термінальні цінності реалізуються по-різному, в різних життєвих сферах. Однак дослідження їх виразності в залежності від сфери виходить за

рамки завдань даної дипломної роботи. Спрямованість окремих респондентів також не визначалася. Хоча науковий інтерес становить питання цінності якої спрямованості можуть домінувати у респондентів з найвищим рівнем задоволеності життям у сфері сімейних стосунків. Отже методика використовувалася лише для визначення домінуючих ціннісних орієнтацій респондентів, зокрема тих, хто продемонструє найвищий рівень задоволеності життям у сфері сімейних стосунків.

2. *Методика визначення узгодженості сімейних цінностей і рольових установок в подружній парі А. М. Волкової* дозволяє визначити:

- Уявлення подружжя про значущість у сімейному житті сексуальних відносин, особистісної спільності чоловіка і дружини (особистісна ідентифікація з партнером), батьківських обов'язків, професійних інтересів кожного з подружжя, господарсько-побутового обслуговування, моральної та емоційної підтримки, зовнішньої привабливості партнерів. Ці показники, відображаючи основні функції сім'ї, складають шкалу сімейних цінностей (ШСЦ).

- Уявлення подружжя про бажаний розподіл ролей між чоловіком і дружиною при реалізації сімейних функцій, об'єднані шкалою рольових очікувань і домагань (ШРОП).

В рамках даної роботи методика використовувалася здебільшого для визначення уявлення респондентів про значущість у сімейному житті тих чи інших сімейних цінностей за шкалою ШСЦ. Конкретизація між очікуваннями та домаганнями використана була лише при розгляді показників орієнтації на цінність батьківських обов'язків.

Респондентам пропонувався опитувальник на 29 тверджень, що відповідають їхній статі, та стосуються тієї чи іншої шкали ШСЦ. Потрібно було оцінити кожне твердження за п'ятибальною шкалою наступним чином: «Повністю згоден», «Загалом це правильно», «Це не зовсім так», «Це невірно».

Відповіді респондентів оцінюються в наступному порядку:

- «Повністю згоден» оцінюється в 3 бали;
- «Загалом це правильно» - в 2 бали;
- «Це не зовсім так» - в 1 бал;
- «Це невірно» - в 0 балів.

Далі підсумовуються бали по кожному показнику шкали сімейних цінностей (ШСЦ). За двома першими показниками ці результати будуть підсумковими. Підсумкові бали інших показників обчислюються як напівсумма балів по підшкалам «очікування» і «домагання».

Інтерпретація шкал сімейних цінностей:

1. Шкала значущості сексуальних відносин в подружжі.

Високі оцінки (7-9 балів) означають, що чоловік (дружина) вважає сексуальну гармонію важливою умовою подружнього щастя, ставлення до чоловіка (жінки) істотно залежить від оцінки її (його) як сексуального партнера. Низькі оцінки (менше 3 балів) інтерпретуються як недооцінка сексуальних стосунків у шлюбі.

2. Шкала, що відображає установку чоловіка (дружини) на особистісну ідентифікацію з шлюбним партнером.

Високі оцінки передбачають очікування спільності інтересів, потреб, ціннісних орієнтацій, способів проведення часу. Низькі оцінки (менше 3 балів) передбачають установку на особисту автономію.

3. Шкала, що вимірює установку чоловіка (дружини) на реалізацію господарсько-побутових функцій сім'ї.

Ця шкала, як і наступні, має дві підшкали. Підшкала «рольові очікування» - оцінки розглядаються як ступінь очікування від партнера активного виконання побутових обов'язків. Чим вище оцінки за шкалою рольових очікувань, тим більше вимог пред'являє чоловік (дружина) до участі чоловіка в організації побуту, тим більше значення мають господарсько-побутові вміння і навички партнера. Підшкала «рольові домагання» відображає установки на власну активну участь у веденні

домашнього господарства. Загальна оцінка шкали розглядається як оцінка чоловіком (дружиною) значущості побутової організації сім'ї.

4. Шкала, що дозволяє судити про ставлення чоловіка (дружини) до батьківських обов'язків.

Підшкала «рольові очікування» показує вираженість установки чоловіка (дружини) на активну батьківську позицію шлюбного партнера. Підшкала «рольові домагання» відображає орієнтацію чоловіка (дружини) на власні обов'язки по вихованню дітей. Загальна оцінка шкали розглядається як показник значущості для чоловіка (дружини) батьківських функцій. Чим вище оцінка шкали, тим більшого значення надає чоловік (дружина) ролі батька (матері), тим більше він (вона) вважає батьківство основною цінністю, яка концентрує навколо себе життя сім'ї.

5. Шкала, що відображає установку чоловіка (дружини) на значимість зовнішньої соціальної активності (професійної, громадської) для стабільності шлюбно-сімейних відносин.

Підшкала «рольові очікування» вимірює ступінь орієнтації чоловіка (дружини) на те, що шлюбний партнер повинен мати серйозні професійні інтереси, грати активну громадську роль. Підшкала «рольові домагання» ілюструє вираженість власних професійних потреб чоловіка (дружини). Загальна оцінка шкали розглядається як показник значущості для чоловіка (дружини) позасімейних інтересів, що є основними цінностями в процесі міжособистісної взаємодії подружжя.

6. Шкала, що відображає установку чоловіка (дружини) на значимість емоційно-психотерапевтичної функції шлюбу.

Підшкала «рольові очікування» вимірює ступінь орієнтації чоловіка (дружини) на те, що шлюбний партнер візьме на себе роль емоційного лідера сім'ї в питаннях: корекція психологічного клімату, надання моральної та емоційної підтримки, створення «психотерапевтичної атмосфери». Підшкала «рольові домагання» показує прагнення чоловіка (дружини) бути сімейним «психотерапевтом». Загальна оцінка шкали розглядається як показник

значущості для чоловіка (дружини) взаємної моральної та емоційної підтримки членів сім'ї, орієнтація на шлюб як середовище, яке сприятиме психологічній розрядці і стабілізації.

7. Шкала, що відображає установку чоловіка (дружини) на значимість зовнішнього вигляду, його відповідності стандартам сучасної моди.

Підшкала «рольові очікування» відображає бажання чоловіка (дружини) мати зовні привабливого партнера. Підшкала «рольові домагання» ілюструє установку на власну привабливість, прагнення модно і красиво одягатися. Загальна оцінка шкали розглядається як показник орієнтації чоловіка (дружини) на сучасні зразки зовнішнього вигляду.

Обробка та аналіз результатів тесту передбачають 3 етапи. Проте завданням даної роботи повною мірою відповідає реалізація лише першого етапу, який полягає в аналізі індивідуальних показників шкали сімейних цінностей, рольових очікувань і рольових домагань чоловіка респондентів. В результаті підрахунку балів ми отримали дані що характеризують уявлення респондентів про ієрархію сімейних цінностей. Чим більше величина бала за шкалою сімейних цінностей, тим більш значуща для респондента дана сфера життєдіяльності сім'ї.

Використані методики не дублюють одна одну, а скоріше доповнюють, розширюють картину ціннісної структури особистості респондентів.

3. *Шкала оцінки стосунків О. А. Сичова* являє собою опитувальник із 7 питань, однакових для чоловіків та жінок, які стосуються їх відчуття задоволеності партнером та сімейними стосунками в цілому. Кожне з яких потребує одного з п'яти варіантів відповіді за шкалою від 1 до 5. Де 1 відповідає найслабшій задоволеності в питанні, 5 – найбільшій задоволеності. В опитувальнику наявні зворотні завдання, відповіді за якими необхідно інвертувати: 4. 7. Загальна сума оцінок за всі завдання ділиться на 7, отриманий підсумковий показник по шкалі від 1 до 5 характеризує задоволеність респондентів стосунками.

4. *Тест К.Томаса.* Призначений для вивчення стилю поведінки в конфліктній ситуації. У опитувальнику з виявлення типових форм поведінки К.Томас описує кожний з п'яти перерахованих можливих варіантів дванадцятьма думками про поведінку індивіда в конфліктній ситуації. У різних поєднаннях вони згруповані в тридцять пар, в кожній з яких респонденту пропонується вибрати ту думку, яка є найбільш типовою для характеристики його поведінки. Кількість балів, набраних індивідом за кожною шкалою, дає уявлення про вираженість тенденції до прояву відповідних форм поведінки в конфліктних ситуаціях.

Отримані результати дослідження порівнюються з ключем, і підраховується частота прояву кожного типу поведінки. Кількість балів, набраних індивідом за кожною шкалою є показником переважного прояву у нього того або іншого стилю поведінки у конфлікті.

Критеріями для інтерпретації отриманих результатів є виділені та описані К.Томасом стилі регулювання конфліктних ситуацій:

- а) суперництво – найменш ефективний спосіб поведінки, виражається в прагненні добитися задоволення своїх інтересів в збиток іншому;
- б) співпраця – коли учасники ситуації приходять до альтернативи, що повністю задовольняє інтереси обох сторін;
- в) компроміс – як угода між учасниками ситуації, досягнуте шляхом взаємних поступок;
- г) уникання – (відхід), для якого характерний як відсутність прагнення до кооперації, так і відсутність тенденції до досягнення власної мети;
- д) пристосування – принесення, що означає, в жертву власних інтересів заради іншого.

5. *Особистісний опитувальник визначення властивостей темпераменту В.М. Русалова.* Призначений для визначення властивостей темпераменту людини. Складається з 105 питань. У тесті передбачена контрольна шкала, призначена для виявлення тенденції досліджуваного давати соціально бажані відповіді.

Темперамент розглядається автором як система формальних поведінкових змін, що відображають різні блоки функціональної системи в розумінні П.К. Анохіна. Число вимірювань і їх зміст відповідає 4-х блоковій структурі функціональної системи людини:

1. Аферентний синтез відповідає ергічності.
2. Блок програмування – пластичності.
3. Блок виконання – темпу.
4. Зворотний зв'язок – емоційній чутливості.

Кожне вимірювання складається з двох складових:

1. Об'єктивно орієнтованого.
2. Суб'єктивно орієнтованого (або комунікативного).

Зміст опитувальника наведений в додатках (Додаток 2).

Досліджуванним пропонувалося відповісти на 105 питань.

Показники і критерії оцінки та інтерпретації отриманих результатів:

Обробка отриманих результатів проводиться шляхом порівняння відповідей досліджуваного з ключовими. Кожен збіг відповіді досліджуваного з ключовим оцінюється в 1 бал. Кількість балів підсумовується за кожною шкалою.

Максимальна кількість балів за кожною діагностичною шкалою – 12 балів, за контрольною шкалою – 9 балів. Результати досліджуваного, що отримали високий бал (7 і більш) за контрольною шкалою, не підлягають розгляду.

Показниками прояву всіх вище названих параметрів темпераменту є такі:

- 0 - 4 бали – низький рівень прояву всіх параметрів темпераменту, які діагностуються за допомогою методики;

- 5 - 8 балів – середній рівень прояву всіх параметрів темпераменту;

- 9 - 12 балів – високий рівень прояву всіх параметрів темпераменту.

Функціональні системи організму людини пов'язані з двома головними сферами взаємодії людини з середовищем: з наочним оточуючим світом і

суспільством. Виділяються 8 параметрів темпераменту (у авторськ. термінології):

1. Наочна ергічність характеризується рівнем потреби в освоєнні оточуючого світу, жаданням діяльності, прагненням до розумової і фізичної праці, прагненням залученості в різні види діяльності.

2. Соціальна ергічність – рівень потреби в соціальних контактах, жадання освоєння соціальних форм діяльності, прагнення до лідерства, товариськість, залученість в соціальну діяльність.

3. Пластичність – ступінь легкості переключення з одного предмету діяльності на іншій, швидкість процесів мислення в процесі взаємодії з оточуючим середовищем, прагнення до різноманітності форм діяльності.

4. Соціальна пластичність – ступінь легкості переключення в процесі спілкування з однієї людини на іншу, схильність до різноманітності комунікативних програм, різноманітності кількості готових форм соціального контакту.

5. Темп – швидкість виконання різного роду операцій, швидкість рухових актів при виконанні діяльності.

6. Соціальний темп – швидкісні характеристики рухових актів в процесі спілкування (швидкість мови при спілкуванні і т.д.).

7. Емоційність – чутливість до неспівпадіння (розбіжностей) між задуманими, очікуваними, запланованими ідеями і отриманими результатами реальних дій, чутливість до невдач в роботі, яка виявляється в емоційному реагуванні.

8. Соціальна емоційність – емоційна чутливість в комунікативній сфері: чутливість до невдач в спілкуванні, до оцінок оточуючих людей.

6. Тест А. Ассінгера (оцінка агресивності у відносинах)

Дозволяє визначити, чи достатньо людина коректна у відносинах з тими, хто її оточує і чи легко спілкуватися з ними. Тест містить 20 питань, до кожного пропонується три варіанти відповіді, з яких досліджуваний повинен вибрати найбільш прийнятний для себе.

Зміст опитувальника знаходиться в додатках (Додаток 1).

Показники і критерії оцінки та інтерпретації отриманих результатів:

Обробка проводиться наступним чином: підраховується кількість отриманих балів. Відповідно враховуються три рівні агресивності: надмірна миролюбність, помірна агресивність, надмірна агресивність.

До 35 балів - надмірна миролюбність, що обумовлене недостатньою упевненістю у власних силах і можливостях. Це не означає, що людина як травичка гнеться під будь-яким вітерцем та все ж більше рішучості їй не зашкодить.

36-44 бали - помірна агресивність, але людина відчуває себе цілком успішною, оскільки у неї достатньо здорового честолюбства і самовпевненості.

45 і більше балів - надмірна агресивність і при цьому людина нерідко буває неврівноваженою і надмірно жорсткою по відношенню до інших людей. Сподівається дістатися до управлінських верхів, розраховує на власні сили і добитися успіху, жертвуючи інтересами близьких, оточуючих. Тому їй не дивує неприязнь товаришів по службі, але при щонайменшій нагоді старається їх за це покарати.

7. Методика діагностики оцінки самоконтролю в спілкуванні М.Снайдера

Люди з високим комунікативним контролем, за Снайдером, постійно стежать за собою, добре знають, де і як поводитися, управляють виразом своїх емоцій. Разом з тим у них утруднена спонтанність самовираження, вони не люблять не прогнозованих ситуацій. Їх позиція: «Я такий, який я є в даний момент». Люди з низьким комунікативним контролем більш безпосередні і відкриті, у них стійкіше «Я», мало схильне до змін в різних ситуаціях.

Досліджуваному пропонується 10 тверджень, кожне з яких він повинен визначити як вірне або невірне стосовно себе.

Показники і критерії оцінки та інтерпретації отриманих результатів:

Підрахунок балів: по одному балу нараховується за відповідь «Ні» на 1, 5 та 7 питання і за відповідь «Так» на всі інші питання. В результаті набраних балів визначається ступінь комунікативного контролю (низький, середній, високий).

0-3 бали – низький комунікативний контроль, поведінка стійка, людина не вважає за потрібне змінюватися залежно від ситуацій. Здатна до щирого саморозкриття в спілкуванні. Деякі вважають її «незручною» в спілкуванні унаслідок прямолінійності.

4-6 балів – середній комунікативний контроль, людина щира, але не витримана в своїх емоційних проявах, орієнтована на оточуючих людей.

7-10 балів – високий комунікативний контроль, людина легко входить в будь-яку роль, гнучко реагує на зміну ситуації, добре відчуває і навіть взмозі передбачати враження, яке призводить на оточуючих.

Статистична обробка результатів, для визначення відмінностей між показниками різних вікових груп досліджуваних, проводилась з допомогою t-критерія Стьюдента.

Опитування проводилось засобами інтернет. Повний текст анкет наведено в додатках. Посилання на сайт опитування (https://docs.google.com/forms/d/1EfmCsx62hpPBPVohfHUKrga0liTEJVOvpOh6ltwGm2E/edit?usp=drive_web) розповсюджувалось через групи в соціальних мережах Фейсбук та Вайбер.

3.2. Аналіз та інтерпретація отриманих результатів

Проведений аналіз виявив рівень задоволеності життям в сфері сімейних стосунків вище середнього по вибірці вцілому та схожий їх рівень у чоловіків та жінок. При цьому слід зауважити, що респонденти, які перебувають в громадянському шлюбі є лише серед жінок. Середній рівень задоволеності життям у сфері сімейних стосунків по цій групі дещо нижчий,

проте у порівнянні з жінками, які перебувають в офіційному шлюбі показники відмінності статистично не значимі (табл. 3.1).

Таблиця 3.1

Загальний показник задоволеності життям у сфері сімейних стосунків по всій вибірці

Задоволеність життям у сфері сімейних стосунків	В цілому по вибірці		Чоловіки		Жінки		t-критерій Стьюдента (p)*
	Середнє значення	Середньоквадратичне відхилення	Середнє значення	Середньоквадратичне відхилення	Середнє значення	Середньоквадратичне відхилення	
	4,088	0,735	4,333	0,637	4,022	0,749	0,065
Задоволеність життям у сфері сімейних стосунків	В цілому по вибірці жінок		У громадянському шлюбі		В офіційному шлюбі		t-критерій Стьюдента (p)*
	Середнє значення	Середньоквадратичне відхилення	Середнє значення	Середньоквадратичне відхилення	Середнє значення	Середньоквадратичне відхилення	
	4,022	0,749	3,714	0,914	4,079	0,707	0,094

*відмінності статистично значимі при рівні значущості $p \leq 0,05$

Кореляційний аналіз показав відсутність прямого кореляційного зв'язку з показниками віку, статі, сімейного стану та приблизного стажу сімейних стосунків (табл. 3.2). Для подальшого кореляційного аналізу слід зауважити, що критерієм для відбору «досить сильних» кореляцій може бути як абсолютне значення самого коефіцієнта кореляції (від 0,7 до 1), так і відносна величина цього коефіцієнта, що визначається за рівнем

статистичної значущості (від 0,01 до 0,1), що залежить від розміру вибірки. У малих вибірках для подальшої інтерпретації коректніше відбирати сильні кореляції на підставі рівня статистичної значущості [25]. До малих відносять вибірки, в яких число елементів $n \leq 30$. Поняття великої вибірки не визначено, але великий вважається вибірка в якій число елементів > 200 і середня вибірка задовольняє умові $30 \leq n \leq 200$. Цей поділ умовно [12]. Оскільки вибірка в розмірі 114 респондентів є не великою, то статистично значимими коефіцієнтами кореляції визначено показники від 0,01 до 0,1. В наведеному інтервалі максимальні показники кореляції зв'язку між задоволеністю життям у сфері сімейних стосунків та орієнтацією на цінність особистісної ідентифікації з партнером (за методикою А. Н. Волкової), орієнтацією на цінність духовного задоволення та орієнтацією на цінність досягнень (за методикою В. Ф. Сопова і Л. В. Карпушиної). При цьому всі коефіцієнти кореляції з вищевказаними показниками більші 0, отже можна казати про прямий зв'язок між даними ціннісними орієнтаціями та задоволеністю життям у сфері сімейних стосунків (табл. 3.2). Тобто, чим більше значимість даної ціннісної орієнтації в індивідуальній системі цінностей, тим вище показник задоволеності життям у сфері сімейних стосунків.

Наочно даний взаємозв'язок можна побачити на графіках (рис. 3.1, 3.2, 3.3), де вісь X відповідає показникам відповідних ціннісних орієнтації, а Y - рівню задоволеності життям у сфері сімейних стосунків. Також на графіках вказані рівняння, які найточніше описують математичну модель відповідних взаємозв'язків, а також вказаний коефіцієнт достовірності апроксимації R^2 , який показує ступінь відповідності трендової моделі вихідним даним (його значення може знаходитись в діапазоні від 0 до 1, і чим ближче його значення до 1, тим точніше модель описує наявні дані).

Таблиця 3.2

Коефіцієнти кореляції задоволеності життям з показниками значимих характеристик та ціннісних орієнтацій респондентів

Коефіцієнт кореляції з показниками:	Задоволеність життям у сфері сімейн. стос.
Віку	0,092
Статі	0,173
Юридичного статусу сімейного стану	0,191
Приблизного стаж сімейних стосунків	0,041
за методикою А. Н. Волкової	
Орієнтації на цінність інтимно-сексуальних стосунків	0,101
Орієнтації на цінність особистісної ідентифікації з партнером	0,492
Орієнтації на цінність господарсько-побутових обов'язків	-0,06
Орієнтації на цінність батьківських обов'язків	0,244
Орієнтації на цінність зовнішньої соціальної активності	-0,067
Орієнтації на цінність емоційно-психотерапевтичної функції	0,12
Орієнтації на цінність зовнішнього вигляду	-0,067
за методикою В. Ф. Сопова і Л. В. Карпушиної	
Орієнтації на цінність розвитку себе	0,212
Орієнтації на цінність духовного задоволення	0,306
Орієнтації на цінність креативності	0,198
Орієнтації на цінність активних соціальних контактів	0,229
Орієнтації на цінність власного престижу	0,241
Орієнтації на цінність досягнень	0,355
Орієнтації на цінність високого матеріального становища	0,166
Орієнтації на цінність збереження індивідуальності	0,136

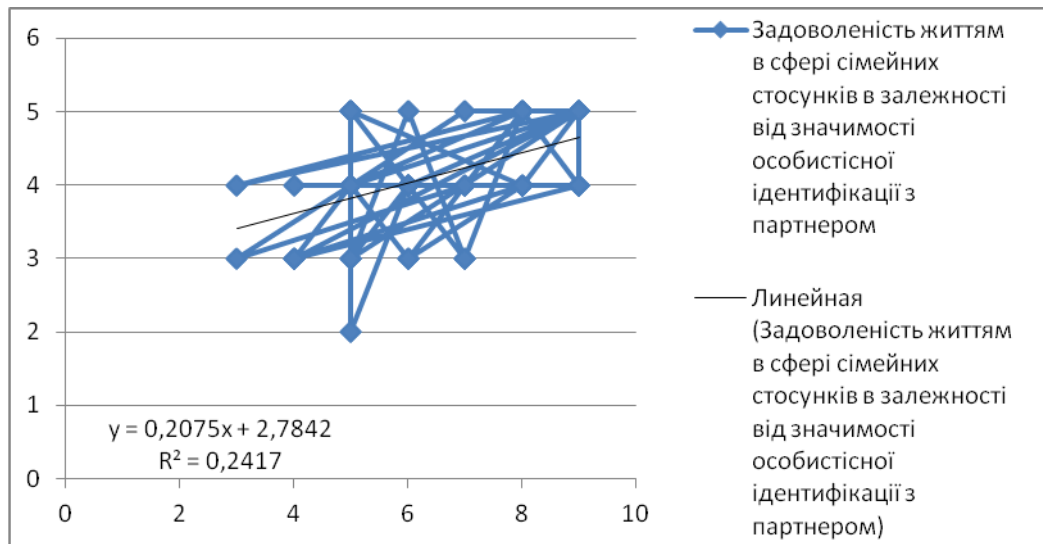

Рис. 3.1. Взаємозв'язок задоволеності життям у сфері сімейних стосунків та орієнтації на цінність особистісної ідентифікації з партнером

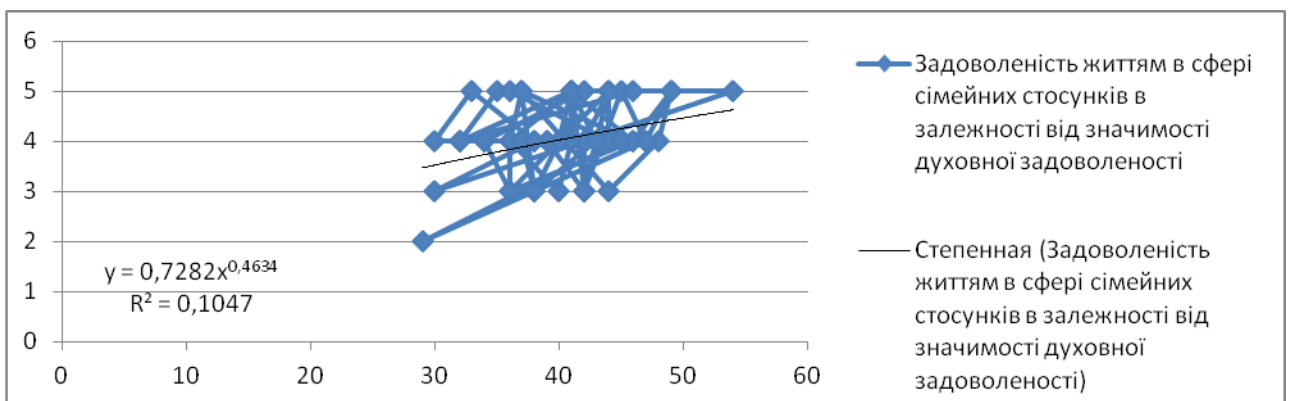

Рис. 3.2. Взаємозв'язок задоволеності життям у сфері сімейних стосунків та орієнтації на цінність духовного задоволення

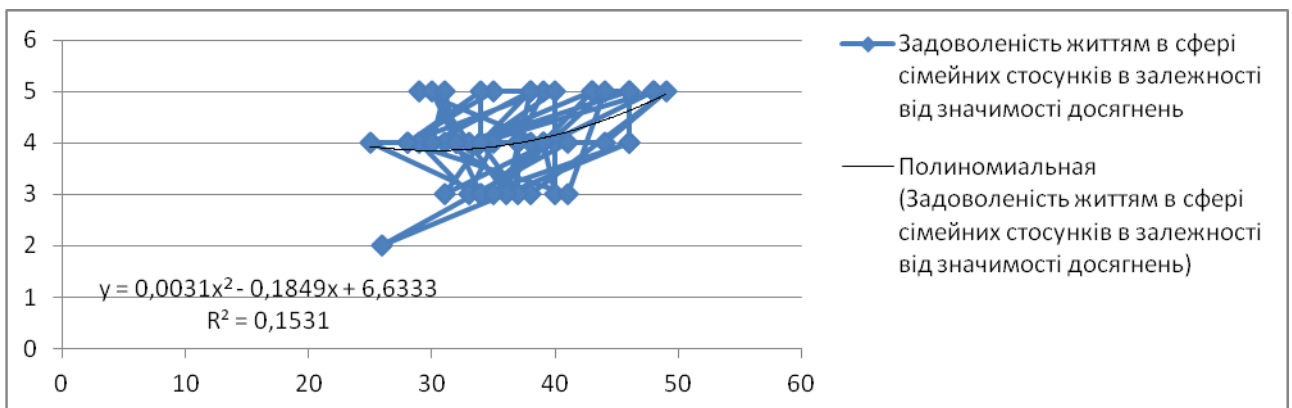

Рис. 3.3. Взаємозв'язок задоволеності життям у сфері сімейних стосунків та орієнтації на цінність досягнень

Слід зауважити, що пряма залежність відзначається лише між задоволеністю життям у сфері сімейних стосунків та орієнтацією на цінність особистісної ідентифікації з партнером. Зв'язки ж задоволеності життям у сфері сімейних стосунків з орієнтаціями на цінність духовного задоволення та на цінність досягнень нелінійні. Це означає, що на характер цих зв'язків імовірно додатково впливають сторонні фактори. Більш повноцінне дослідження та більш точна математична модель даних взаємозв'язків може бути отримана при проведенні у перспективі багатофакторного дослідження взаємозв'язку домінуючих ціннісних орієнтацій та рівня задоволеності життям у сфері сімейних стосунків.

Прямий зв'язок між задоволеністю життям у сфері сімейних стосунків та орієнтацією на цінність особистісної ідентифікації з партнером свідчить про те, що більш вагомим є не наявність тієї чи іншої ціннісної орієнтації в якості домінуючої, а максимальна подібність домінуючих ціннісних орієнтацій подружжя.

Трохи меншими, однак все таки статистично значимими є показники кореляції між задоволеністю життям у сфері сімейних стосунків та орієнтацією на цінність батьківських обов'язків (за методикою А. Н. Волкової) та орієнтацією на цінність власного престижу (за методикою В. Ф. Сопова і Л. В. Карпушиної), 0,244 та 0,241 відповідно (табл. 3.2). Така подібність результатів може свідчити про те, що на несвідомому рівні ефективність виконання батьківських обов'язків пов'язується респондентами з власним престижем. Іншими словами добре виконання батьківських обов'язків є одним із предметів гордості та соціального порівняння себе з іншими. Така особливість ймовірно обумовлена історико-культурними особливостями українського суспільства.

Серед значимих характеристик респондентів, хоча і не виявлено сильного прямого кореляційного зв'язку з рівнем задоволеності життям у сфері сімейних стосунків, найбільші показники кореляції рівня задоволеності між статтю та сімейним станом. Отже проведено глибший аналіз домінуючих

ціннісних орієнтацій та рівня задоволеності життям у сфері сімейних стосунків («задоволеність» в табл. 1, додаток А) в залежності від статі (табл. 1, додаток А), та окремо серед жінок – в залежності від юридичного статусу сімейного стану (табл. 2, додаток В).

За результатами порівняльного аналізу домінуючих ціннісних орієнтацій серед чоловіків та жінок (табл. 1 у додатках) більш високі показники значимості виявлені у чоловіків по «Орієнтації на цінність батьківських обов'язків». Даний факт, а також спостереження за значним співпадінням коефіцієнтів кореляції рівня задоволеності життям у сфері сімейних стосунків з орієнтацією на цінність батьківських обов'язків та орієнтацією на власний престиж, викликали інтерес в більш глибокому порівняльному аналізі взаємозв'язку цих ціннісних орієнтацій. Так за методикою А. Н. Волкової показник орієнтації на цінність батьківських обов'язків складається зі шкали очікувань та шкали особистих домагань у цій сфері. Отже нами проведено додаткове порівняння середніх показників очікувань та показників домагань у чоловіків та жінок з різним юридичним статусом сімейних стосунків, а також визначено коефіцієнт кореляції між орієнтацією на цінність власного престижу та орієнтацією на цінність батьківських обов'язків в розрізі на очікування та домагання по всім трьом групам (табл. 3.3).

За результатами проведеного порівняльного аналізу показників орієнтації на цінність батьківських обов'язків у чоловіків та жінок з різним юридичним статусом сімейних стосунків виявлено, що чоловікам більш важливим є власний внесок у виконання батьківських обов'язків, ніж очікування від дружини. Адже показник домагань в орієнтації на цінність батьківських обов'язків у чоловіків вищий (7, 083) за показник очікувань (6,5). Для жінок в цілому в орієнтації на цінність батьківських обов'язків важливішими є очікування ніж домагання. При цьому різниця в рівні очікувань жінок в офіційному шлюбі (6,921) та в громадянському шлюбі (6,714) відрізняються менше, ніж відповідні показники домагань (5,816 та 5).

Орієнтація на цінність батьківських обов'язків у чоловіків та жінок з різним юридичним статусом сімейних стосунків та її взаємозв'язок з орієнтацією на цінність власного престижу

	Середній показник рівня орієнтації на цінність батьків. обов'язків		Коефіцієнт кореляції між орієнтацією на цінність власного престижу та орієнтацією на цінність батьківських обов'язків		
	очікування	домагання	До загального показника	До показника очікування	До показника домагання
чоловіки	6,5	7,083	-0,169	-0,279	-0,0099
жінки в офіц.шлюбі	6,921	5,816	0,267	0,238	0,123
жінки у громад.шлюбі	6,714	5	0,507	0,636	0,207

Щодо кореляції між орієнтацією на цінність власного престижу та орієнтацією на цінність батьківських обов'язків, виявлено, що для чоловіків ця залежність слабка і має зворотній характер (коефіцієнти від'ємні). Тобто можна сказати, що високі очікування від дружини у виконанні батьківських обов'язків навіть дещо понижують відчуття власного престижу у чоловіків.

В той же час у жінок цей зв'язок сильніший і має прямий характер. При цьому у жінок в офіційному шлюбі хоча очікування від батьківських обов'язків і демонструють тісніший зв'язок з власним престижем (0,238) ніж домагання (0,123), проте загальний показник орієнтації на цінність батьківських обов'язків має тісніший зв'язок із орієнтацією на цінність власного престижу (0,267).

Цікавим виявився той факт, що при порівняно мінімальному середньому показникові домагань в орієнтації на цінність батьківських обов'язків у жінок в громадянському шлюбі (5), їм властивий найвищий показник кореляції між орієнтацією на цінність власного престижу та очікуваннями в показнику орієнтації на цінність батьківських обов'язків (0,636).

Згідно вищевикладеного можна припустити, що для жінок в цілому рівень виконання батьківських обов'язків асоціюється з рівнем власного престижу. При цьому рівень власного престижу відчувається тим вищим, чим краще з батьківськими обов'язками порасться їх чоловік. Це може штовхати жінок на «виховання чоловіків в якості кращих батьків», замість виховання дітей. І особливо вірогідним це може бути для жінок у громадянському шлюбі.

Статистично значиму різницю між чоловіками та жінками також можна спостерігати в середніх показниках орієнтації на цінність емоційно-психотерапевтичної функції сім'ї (табл. 1, додаток А). Так у жінок ця ціннісна орієнтація (7,467) домінує в більшій мірі ніж у чоловіків (6,833). При цьому не спостерігається особливої різниці між цими показниками у жінок в громадянському (7,429) та офіційному шлюбі (7,474).

Також у жінок більше домінує орієнтація на цінність зовнішнього вигляду (6,822) ніж у чоловіків (5,75). При цьому найбільше ця ціннісна орієнтація домінує у жінок в громадянському шлюбі (7,147). Водночас варто зауважити, що при порівняно низькому середньому показникові цієї ціннісної орієнтації у чоловіків, відхилення від середнього по вибірці чоловіків (2,048) відчутно більше ніж у жінок (1,646). Це свідчить про те, що серед респондентів чоловічої статі частіше зустрічаються крайні значення цього показника. Тобто чоловікам або дуже важливий зовнішній вигляд, або не важливий взагалі. В той час як для жінок він може бути важливим, але не надто.

Більш домінуючою у чоловіків (39,000) ціннісною орієнтацією ніж у жінок (36,089) є «Досягнення». Оскільки кореляційний аналіз показав, що дана ціннісна орієнтація в значній мірі корелює з рівнем задоволеності життям у сфері сімейних стосунків, можна сказати, що у чоловіків дещо вища вірогідність відчувати задоволеність у сімейних стосунках, ніж у жінок. При цьому слід зауважити, що жінкам у громадянському шлюбі властивий найменший показник домінування даної ціннісної орієнтації (33,429), а також

найнижчий середній показник задоволеності життям у сфері сімейних стосунків. Це нашоухує на думки про те, що заниження важливості юридичного засвідчення шлюбу, на символічному рівні жінками сприймається як незавершена справа. І тривале погодження з такою ситуацією негативно впливає на їх задоволеність життям у сфері сімейних стосунків. На користь цього припущення може свідчити, описаний вище взаємозв'язок між «власним престижем» та «очікуваннями батьківських обов'язків» від партнера. Так факт відсутності юридичного засвідчення шлюбу також може не усвідомлено розцінюватись жінкою як недостатній прояв батьківських обов'язків. В цьому випадку зниження значимості ціннісної орієнтації «досягнення» може виступати в якості психологічного захисту, від фрустрації з приводу ймовірного неспівпадіння очікувань виконання партнером батьківських обов'язків та реального прояву батьківських обов'язків партнера, що болюче б'є по відчуттю власного престижу у жінок в громадянському шлюбі.

Для вивчення взаємозв'язку між домінуючими ціннісними орієнтаціями та рівнем задоволеності життям у сфері сімейних стосунків ми розподілили результати опитування на три групи за рівнями задоволеності: середній, вище середнього, найвищий (табл. 3, додаток С). Варто відзначити, що серед респондентів лише двоє визначили рівень задоволеності життям в сфері сімейних стосунків як «нижче середнього». Ми вважаємо, що для повноцінного порівняння результатів даної групи кількість респондентів в ній не достатня, тому дані цих респондентів не будуть братись до уваги при подальшому аналізі.

Наочно відмінності в ціннісній структурі респондентів представлені на діаграмах (рис. 3.4, 3.5).

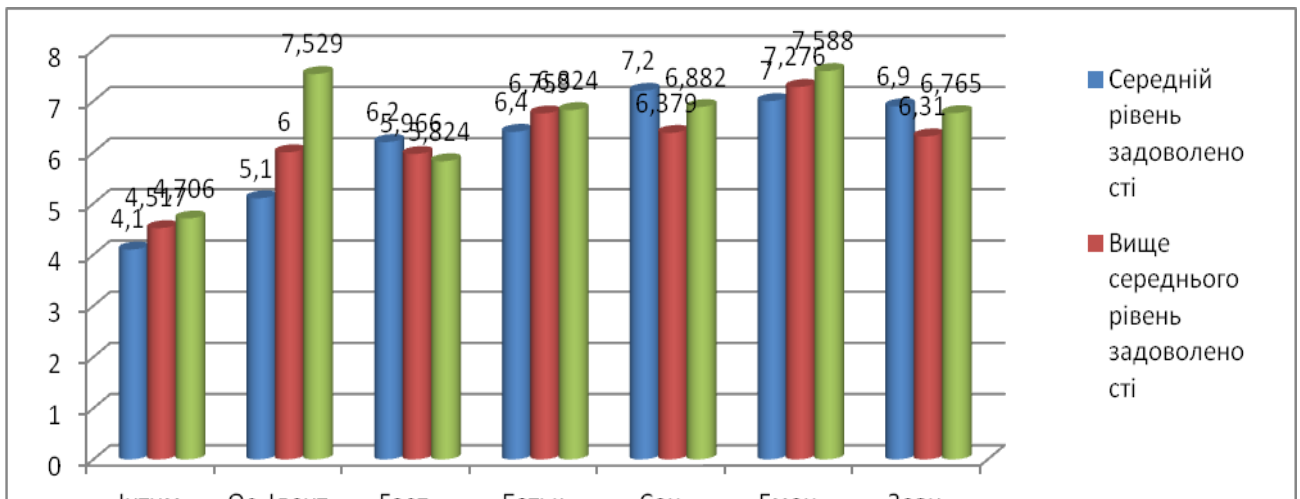

Рис. 3.4. Структура ціннісних орієнтацій в групах з різним рівнем задоволеності життям у сфері сімейних стосунків за методикою А.Н. Волкової

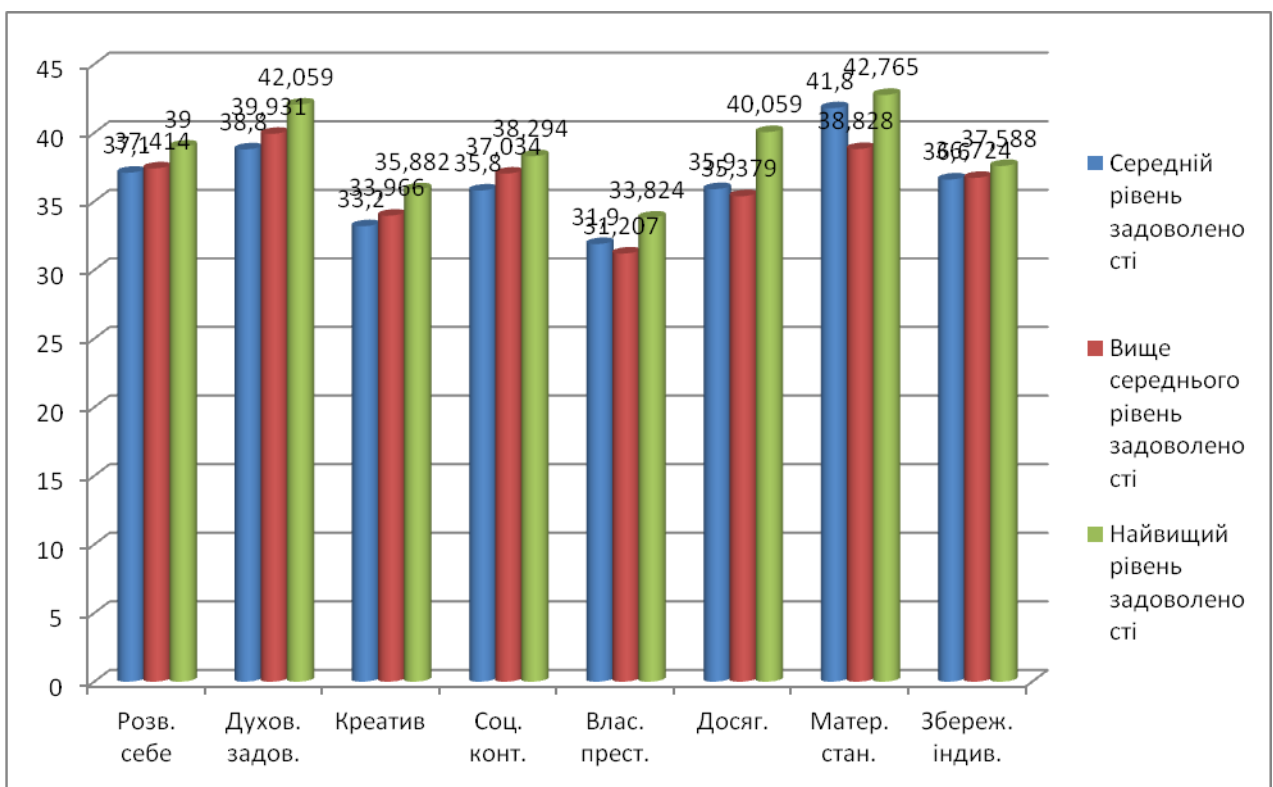

Рис. 3.5. Структура ціннісних орієнтацій в групах з різним рівнем задоволеності життям у сфері сімейних стосунків за методикою В. Ф. Сопова і Л. В. Карпушиної

Порівняльний аналіз домінуючих ціннісних орієнтацій в групах з різними рівнями задоволеності життям у сфері сімейних стосунків підтвердив наявність суттєвого прямого кореляційного зв'язку між домінуючою ціннісною орієнтацією на особистісну ідентифікацію з партнером та високим рівнем задоволеності життям у сфері сімейних стосунків.

Діаграма структури ціннісних орієнтацій в групах з різним рівнем задоволеності життям у сфері сімейних стосунків за методикою А. Н. Волкової також демонструє прямий зв'язок між домінуванням орієнтації на цінність емоційно-психотерапевтичної функції і рівнем задоволеності життям у сфері сімейних стосунків. Рівень останньої також підвищується зі зростанням значимості інтимно-сексуальних стосунків та батьківських обов'язків.

Наочно помітний зворотній зв'язок між домінуванням в ціннісній сфері орієнтації на господарсько-побутові обов'язки і рівнем задоволеності життям у сфері сімейних стосунків. Це можна пояснити тим, що уявлення про виконання господарсько-побутових обов'язків, закладені з дитинства можуть дуже відрізнятись у партнерів. І домінування цієї ціннісної орієнтації у подружжя може викликати багато конфліктів, що негативно позначиться на відчутті задоволеності життям у сфері сімейних стосунків. Адже найгостріші конфлікти розпалюються там, де для обох сторін результат однаково важливий, а засоби досягнення цього результату вони бачать по різному.

Порівняльний аналіз результатів за методикою В. Ф. Сопова і Л. В. Карпушиної домінуючих ціннісних орієнтацій в групах з різними рівнями задоволеності життям у сфері сімейних стосунків показав, що в ціннісній картині респондентів з найвищим рівнем задоволеності життям у сфері сімейних стосунків домінують орієнтації на цінність по-перше духовного задоволення, по-друге – високого матеріального становища та досягнень.

За методикою А. Н. Волкової високі оцінки за особистісну ідентифікацію з шлюбним партнером передбачають очікування спільності інтересів, потреб, ціннісних орієнтацій, способів проведення часу. За методикою В. Ф. Сопова і Л. В. Карпушиної, духовне задоволення – слідування морально-етичним принципам, перевага духовних потреб над матеріальними. Тобто можна вважати, що поняття «духовного задоволення» за методикою В. Ф. Сопова і Л. В. Карпушиної входить в поняття «особистісної ідентифікації з партнером» За методикою А. Н. Волкової.

Отже можна сказати що задоволеність життям у сфері сімейних стосунків найтісніше пов'язана з домінуванням в ціннісній системі духовного задоволення у обох партнерів. Якщо дана цінність домінує у когось одного, шанси на високий рівень задоволеності життям у сфері сімейних стосунків у партнерів зменшуються. Однак у того партнера, в якого домінує ціннісна орієнтація на духовне задоволення, зменшення буде менш імовірне. Такий результат частково підтверджує висунуту гіпотезу. Даний феномен може бути обумовлений тим, що орієнтація на цінність духовного задоволення покращує рівень психологічного благополуччя, яке в свою чергу впливає на задоволеність життям та зокрема на задоволеність життям у сфері сімейних стосунків. В цьому випадку психологічне благополуччя може виступати опосередкованою ланкою між ціннісними орієнтаціями та задоволеністю життям у сфері сімейних стосунків. Така схема видається більш логічною ще й тому, що кореляційний аналіз показав наявність непрямого зв'язку між орієнтацією на цінність духовного задоволення, а ступінний. Тобто на взаємозв'язок цих психологічних явищ ймовірно впливають додаткові чинники, які посилюють значимість даної ціннісної орієнтації по мірі її зростання. Чим більший ступінь домінування цієї цінності, тим більша вона впливає на рівень задоволеності життям у сфері сімейних стосунків.

Цікавим видається зв'язок між собою орієнтацій на цінності досягнень та високого матеріального становища. Якщо в групі з найвищим рівнем

задоволеності життям у сфері сімейних стосунків обидва середні показники цих ціннісних орієнтацій на високому рівні (40,059 та 42,765 відповідно), то в групі з середнім рівнем задоволеності життям у сфері сімейних стосунків відзначається високий середній показник орієнтації на цінність високого матеріального становища (41,8) при значно нижчому середньому показникові орієнтації на цінність досягнень (35,9). В групі із середнім рівнем задоволеності життям у сфері сімейних стосунків ці показники більш збалансовані (38,828 та 35,3759 відповідно). Даний феномен частково суперечить висунутій гіпотезі та може бути пояснений тим, що в українському суспільстві наразі важливість високого матеріального достатку обумовлена актуальними економіко-політичними умовами та історичним розвитком. Водночас люди, які більше орієнтуються на власні досягнення мають більше шансів на якісніше задоволення своїх матеріальних потреб, ніж ті, які приділяють власним досягненням менше значення. Водночас серед тих, хто менше орієнтований на власні досягнення більше задоволеності життям у сфері сімейних стосунків демонструють ті, хто знизив значимість цінності високого матеріального становища у власній ціннісній системі. Таке пониження можна також розглядати як психологічний захист від фрустрації від неспівпадіння бажаного рівня достатку та того, який може забезпечити партнер. Отже можна сказати, що сама по собі орієнтація на цінність високого матеріального достатку не тільки не шкодить задоволеності життям у сфері сімейних стосунків, а і сприяє її збільшенню, за умови одночасної орієнтації особистості на цінність власних досягнень. Проте високий рівень орієнтації на цінність матеріального достатку при недостатній орієнтації на власні досягнення ймовірніше приводять до розчарування у сімейних стосунках.

Також за результатами по методиці В. Ф. Сопова і Л. В. Карпушиної, наочно відзначається пряма залежність між задоволеністю життям у сфері сімейних стосунків та орієнтацією на цінності розвитку себе, креативності та соціальних контактів. Однак статистично ці взаємозв'язки менш значимі.

Дані аналізу в цілому засвідчують, що не має принципового протиріччя між духовними та прагматичними цінностями в структурі їх взаємозв'язку із задоволеністю життям у сфері сімейних стосунків. Найголовнішим є баланс між духовним та матеріальним, між прагматичними очікуваннями та власною відповідальністю. А високий рівень співпадіння ціннісних орієнтацій у подружжя багатократно зміцнить рівень задоволеності від стосунків.

Результати даної роботи свідчать про наявність складних багатофакторних зв'язків між різними цінностям в ціннісній структурі особистості та рівнем задоволеності життям у сфері сімейних стосунків. Подальші дослідження в цій сфері є перспективними та практично корисними. Цікавим напрямком досліджень стало б експериментальне дослідження на виявлення причинно-наслідкового зв'язку між домінуючими ціннісними орієнтаціями на рівнем задоволеності життям у сфері сімейних стосунків. Адже рівень задоволеності життям у сфері сімейних стосунків також може впливати на зміну в ціннісній структурі особистості.

На другому етапі дослідження, ми отримали наступні результати дослідження за методикою Томаса результати дослідження стилю поведінки в конфліктній ситуації, особливості темпераменту (ергічність, соціальну ергійність, пластичність, соціальну пластичність, темп, соціальний темп, емоційність, соціальну емоційність), агресивність, комунікативний контроль чоловіків та жінок нашої вибірки.

1) Аналізуючи результати дослідження стилів поведінки досліджуваних в конфліктних ситуаціях за методикою Томаса, бачимо, що в зрілому віці стилі поведінки розподілилися наступним чином:

- 1) компроміс = 2 досліджуваних = 10%;
- 2) суперництво = 15 досліджуваних = 75%;
- 3) уникання = 2 досліджуваних = 10%;
- 4) співпраця = 1 досліджуваний = 5%;

5) пристосування = 0 досліджуваних = 0%.

Отримані результати зображені графічно на рис. 3.6

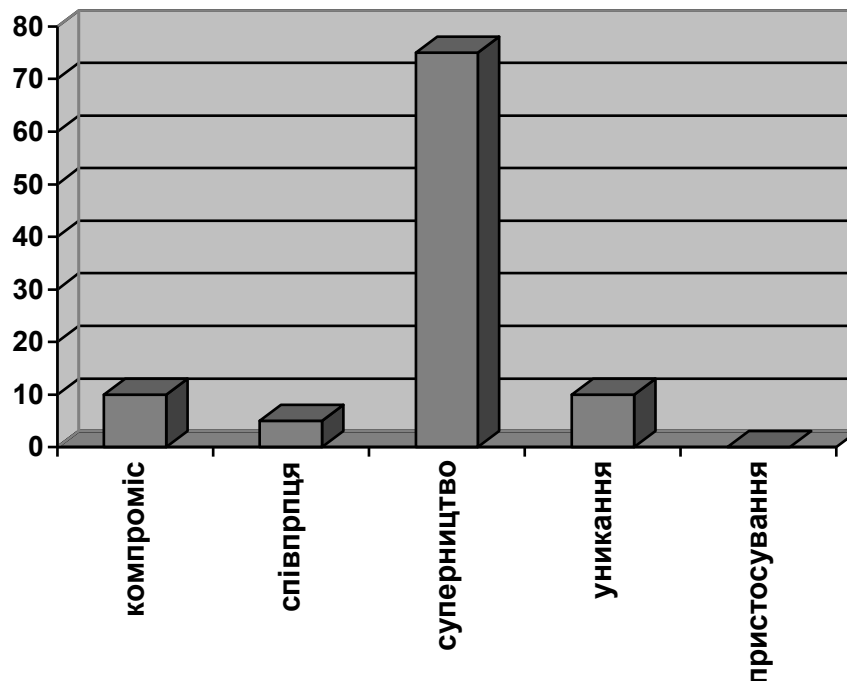

Рис. 3.6 Стиль поведінки в конфлікті досліджуваних жінок та чоловіків в зрілому віці

Бачимо, що в зрілому віці значно переважає суперництво, як стиль поведінки в конфліктній ситуації. Значно менше вираженими, але практично рівноцінними є стилі компромісу та уникання, найменший прояв має стиль співпраці. І зовсім не виражений в цьому віці такий стиль поведінки в конфлікті, як пристосування.

В середньому віці стилі поведінки в конфліктній ситуації розподілилися таким чином:

- 1) компроміс = 7 досліджуваних = 35%;
- 2) співпраця = 5 досліджуваних = 25%;
- 3) пристосування = 3 досліджуваних = 15%;
- 4) суперництво = 3 досліджуваних = 15%;
- 5) уникання = 2 досліджуваних = 10%;

Графічне зображення ми бачимо на рис. 3.7

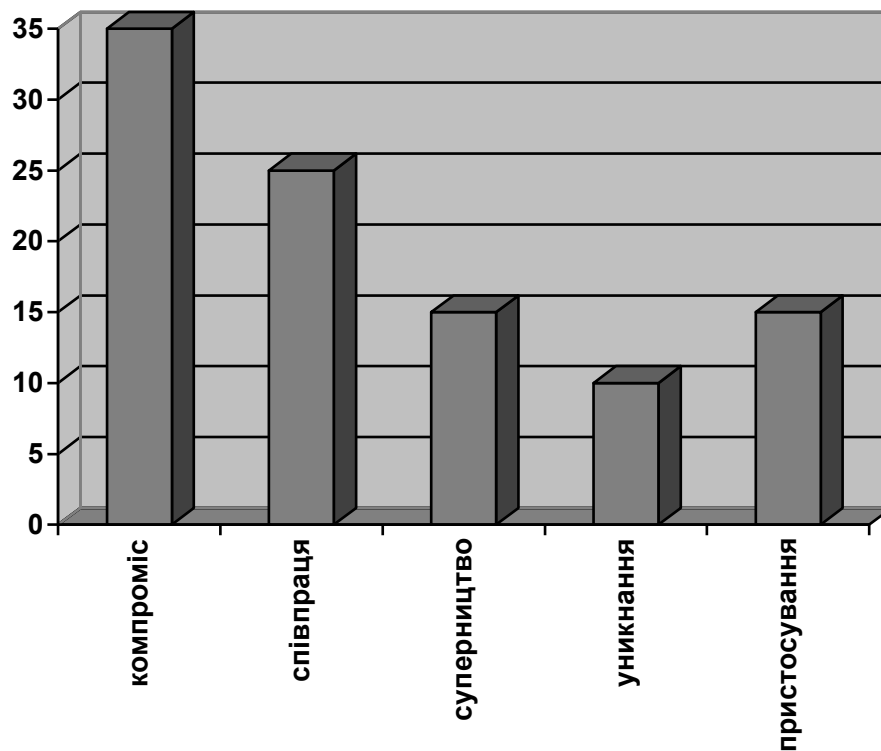

Рис. 3.7 Стиль поведінки в конфлікті досліджуваних середнього віку

Бачимо, що в середньому віці переважає стиль поведінки в конфліктній ситуації компроміс. Потім найбільш вираженим є стиль співпраці, дещо менший, але рівноцінний рівень прояву мають стилі суперництва і пристосування, найменш вираженим стилем є уникання.

В зрілому віці стилі поведінки в конфліктній ситуації розподілилися таким чином:

- 1) компроміс = 9 досліджуваних = 45%;
- 2) уникання = 5 досліджуваних = 25%;
- 3) суперництво = 2 досліджуваних = 10%;
- 4) співпраця = 3 досліджуваних = 15%;
- 5) пристосування = 1 досліджуваний = 5%;

Графічне зображення результатів представлено на рис. 3.8

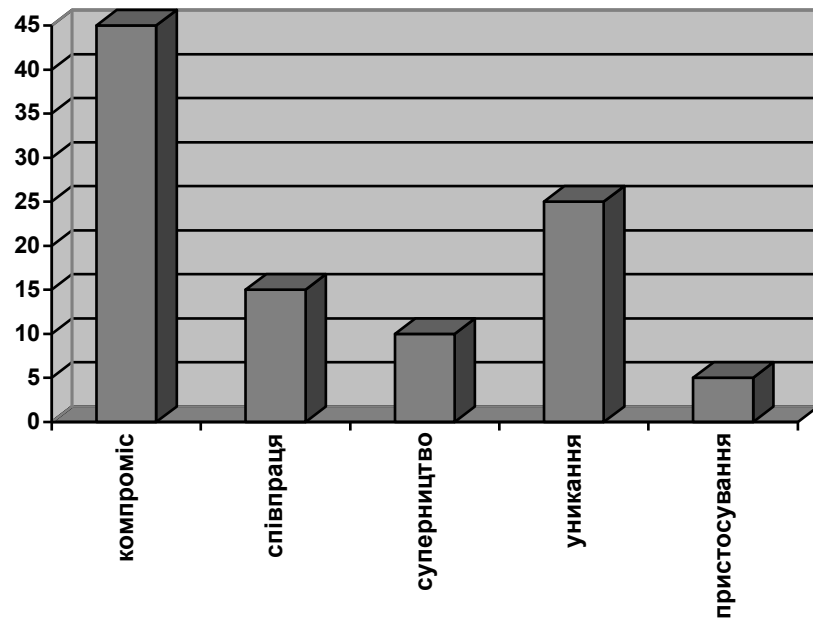

Рис. 3.8. Стиль поведінки в конфлікті досліджуваних зрілого віку

Отже, що в похилому віці значно переважає стиль поведінки в конфлікті компроміс. Наступний, за рівнем прояву, найбільш вираженим є стиль уникання, меншим за рівнем прояву є співпраця, найменш вираженими є стилі суперництва і пристосування.

Порівняльна характеристика отриманих результатів представлена в зведеній таблиці 3.4.

Таблиця 3.4

Зведена таблиця результатів дослідження стилів конфліктної поведінки вибірки нашого дослідження зрілого, середнього та похилого віку за методикою Томаса

Віковий період / Стиль поведінки	Зрілий вік (%)	Середній вік (%)	Похилий вік (%)
Компроміс	10	35	45
Співпраця	5	25	15
Суперництво	75	15	10
Уникання	10	10	25
Пристосування	0	15	5

Графічне зображення порівняльних результатів стилю поведінки в конфлікті різних груп досліджуваних (зрілого, середнього та похилого віку) представлено на рис. 3.9

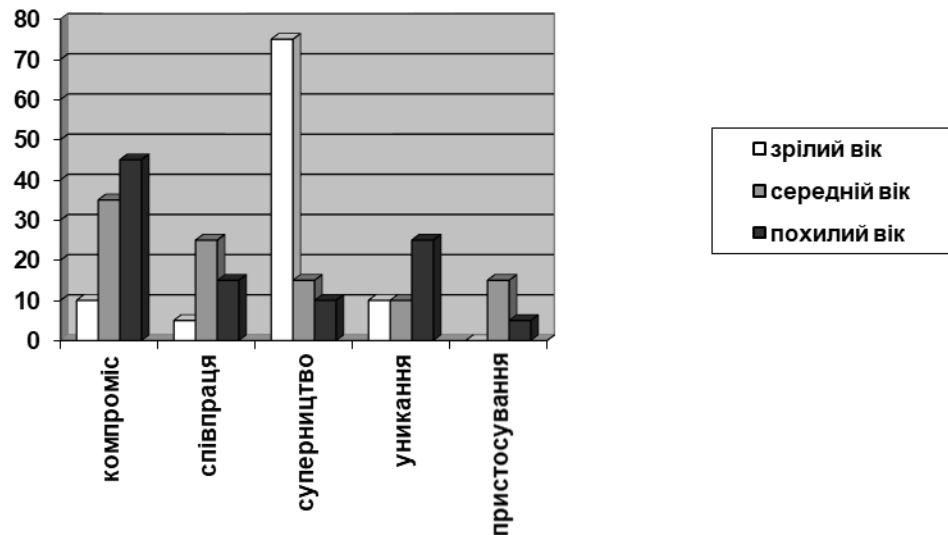

Рис. 3.9 Порівняльне зображення стилів конфліктної поведінки зрілого, середнього та похилого віку

Отже, бачимо, що співвідношення стилів конфліктної поведінки в сімейній взаємодії розподілилося таким чином: стиль компроміс найбільш виражений у похилого віку (45%), у середнього віку (35%) та найменше виражений в зрілому віці (10%); стиль співпраці найбільше виражений у середнього віку (25%), менш виражений похилого віку (15%) та зрілого віку (5%); стиль суперництва найбільше виражений в зрілому віці (75%), менше – в середньому віці (15%), найменше виражений у похилого віку (10%); стиль уникання найбільше виражений у похилого віку (25%), у зрілого віку та студсереднього віку, цей стиль має однаковий рівень прояву - (10%); стиль пристосування найбільше виражений у середнього віку (15%), дещо менше у похилого віку (5%) та зовсім не виражений у зрілому віці (0%).

На основі отриманих результатів, можемо говорити, що стилі поведінки в конфліктних ситуаціях за ступенем значущості розподілилися

таким чином - в зрілому віці: суперництво, компроміс, уникання, співпраця, пристосування; в середньому віці: компроміс, співпраця, пристосування, суперництво, уникання; в зрілому віці: компроміс, уникання, співпраця, суперництво, пристосування.

2) Усереднені результати дослідження властивостей темпераменту за методикою Русалова всіх груп досліджуваних представлені в таблиці 2.

Таблиця 3.5

Зведена таблиця результатів дослідження властивостей темпераменту досліджуваних зрілого, середнього та похилого віку

Віковий період	Зрілий вік Хсер (в балах)	Середній вік Хсер(в балах)	Похилий вік Хсер(в балах)
Властивості темпераменту			
Ергічність	4,3	5,85	5,1
Соціальна ергічність	9,2	9,95	6,55
Пластичність	9,7	7,55	5,65
Соціальна пластичність	6,9	6,45	4
Темп	8,95	7,95	6,1
Соціальний темп	7	8,1	6
Емоційність	6,2	5,15	7,15
Соціальна емоційність	8,3	6,65	6,55
Контрольна шкала	2,05	1,95	2,35

Аналізуючи результати дослідження властивостей темпераменту, за шкалою ергічність в зрілому віці $X_{\text{сер}} = 4,3$; в середньому віці $X_{\text{сер}} = 5,85$; в зрілому віці $X_{\text{сер}} = 5,1$. Найвисчий показник в середньому віці, найменший – в зрілому віці.

За шкалою соціальна ергічність в зрілому віці $X_{\text{сер}} = 9,2$; у середньому віці $X_{\text{сер}} = 9,95$; в похилому віці $X_{\text{сер}} = 6,55$. Найвисчий показник в

середньому віці, практично такий же показник у зрілому віці, найменший – похилому віці.

За шкалою пластичність в зрілому віці $X_{\text{ср}} = 9,7$; середньому віці $X_{\text{ср}} = 7,55$; в похилому віці $X_{\text{ср}} = 5,65$. Отже, найвисчий показник в зрілому віці, нижчий – в середньому віці, і найменший – в похилому віці.

За шкалою соціальна пластичність в зрілому віці $X_{\text{ср}} = 6,9$; в середньому віці $X_{\text{ср}} = 6,45$; в похилому віці $X_{\text{ср}} = 4,0$. Отже, найвисчий показник у старшов зрілому віці, найменший – в похилому віці.

За шкалою темп у зрілому віці $X_{\text{ср}} = 8,95$; середньому віці $X_{\text{ср}} = 7,95$; у в похилому віці $X_{\text{ср}} = 6,1$. Найвисчий показник в зрілому віці, найменший – в похилому віці.

За шкалою соціальний темп в зрілому віці $X_{\text{ср}} = 7,0$; в середньому віці $X_{\text{ср}} = 8,1$; в похилому віці $X_{\text{ср}} = 6,0$. Найвисчий показник середнього віку, найменший – у похилого віку.

За шкалою емоційність зрілому віці $X_{\text{ср}} = 6,2$; в середньому віці $X_{\text{ср}} = 5,15$; в похилому віці $X_{\text{ср}} = 7,15$. Найвисчий показник в похилому віці, найменший – у зрілого віку.

За шкалою соціальна емоційність у зрілому віці $X_{\text{ср}} = 8,3$; у середньому віці $X_{\text{ср}} = 6,65$; в похилому віці $X_{\text{ср}} = 6,55$. Отже, найвисчий показник у зрілого віку, найменший – у похилого віку, практично такий же показник – у середнього віку.

Статистична обробка за t – критерієм Стьюдента показала, що значущі розбіжності мають місце між групою зрілого віку та середнього віку за шкалою соціальна емоційність; між групою зрілого віку та похилого віку за шкалами соціальна ергічність, соціальна пластичність, темп; між групою середнього віку та похилого віку за шкалами соціальна ергічність, соціальна пластичність

3) Порівняльна характеристика усереднених показників дослідження рівня агресивності різних груп досліджуваних за методикою Ассінгера (оцінка агресивності у відносинах) представлені в таблиці 3.6

**Зведена таблиця результатів дослідження агресивності зрілого,
середнього та похилого віку**

Віковий період / Рівень агресивності	Зрілий вік (%)	Середній вік (%)	Похилий вік (%)
Миролюбність	30	15	15
Помірна агресивність	65	85	85
Надмірна агресивність	5	0	0

Аналізуючи отримані результати бачимо, що в зрілому віці агресивність у відносинах має такий вигляд:

- 1) миролюбність = 6 досліджуваних = 30%;
- 2) помірна агресивність = 13 досліджуваних = 65%;
- 3) надмірна агресивність = 1 досліджуваний = 5%.

Отже, в зрілому віці переважає помірний рівень агресивності, трохи нижчий рівень прояву має миролюбність і найменше виражений надмірний рівень агресивності у відносинах.

В середньому віці агресивність у відносинах має такий вигляд:

- 1) миролюбність = 3 досліджуваних = 15%;
- 2) помірна агресивність = 17 досліджуваних = 85%;
- 3) надмірна агресивність = 0 досліджуваних = 0%.

В середньому віці у відносинах переважає помірний рівень агресивності, значно нижчий показник має прояв миролюбності, надмірна агресивність зовсім не виявлена.

В похилому віці, агресивність у відносинах має вияв:

- 1) миролюбність = 3 досліджуваних = 15%;
- 2) помірна агресивність = 17 досліджуваних = 85%;
- 3) надмірна агресивність = 0 досліджуваних = 0%.

Отже, похилому віці переважає помірний рівень агресивності, значно менший прояв має миролюбність, зовсім не виражена надмірна агресивність.

Отримані результати дослідження свідчать про незначний прояв агресивності (миролюбності) найбільш виражений у зрілому віці (30%), у середньому віці та похилому віці однаковий показник рівня миролюбності (15%); помірна агресивність переважає у похилому віці (85%) і у середньому віці (85%) і дещо менший показник у зрілому віці (65%). Але надмірна агресивність має місце у зрілому віці (5%) і зовсім не виражена надмірна агресивність у середньому віці та похилому віці. Таким чином, помірна агресивність переважає в усіх групах – зрілого віку, середнього та зрілого віку, а надмірна агресивність має місце у зрілому віці.

Беручи до уваги середній показник отриманих балів прояву агресивності в різних групах досліджуваних, бачимо, що у зрілому віці середній бал складає $X_{\text{ср}} = 41,8$, у середньому віці $X_{\text{ср}} = 34,7$, у похилому віці $X_{\text{ср}} = 38,35$. Тобто, самий високий усереднений показник помірної агресивності - у зрілому віці, дещо нижчий - у похилому віці та найменший показник помірної агресивності - у середньому віці.

Статистична обробка за t – критерієм Стьюдента показала, що значущі розбіжності прояву агресивності мають місце між показниками агресивності зрілому віці і середньому віці, а між показниками середнього віку і похилого віку статистично значущих розбіжностей не виявлено.

4) Усереднені результати дослідження комунікативного контролю досліджуваних за методикою Снайдера представлені в таблиці 4.

Аналізуючи отримані результати, бачимо, що у зрілому віці рівень комунікативного контролю має такий вияв:

- 1) низький = 0 досліджуваних = 0%;
- 2) середній = 14 досліджуваних = 70%;
- 3) високий = 6 досліджуваних = 30%.

Отже, у в зрілому віці переважає середній рівень комунікативного контролю.

Зведена таблиця результатів дослідження комунікативного контролю в зрілому віці , середньому віці та похилому віці

Віковий період Рівень комунікативного контролю	Зрілий вік (%)	Середній вік (%)	Похилий вік (%)
Низький	0	5	35
Середній	70	55	60
Високий	30	40	5

В середньому віці рівень комунікативного контролю має такі рівні:

- 1) низький = 1 досліджуваний = 5%;
- 2) середній = 11 досліджуваних = 55%;
- 3) високий = 8 досліджуваних = 40%.

Отже, в середньому віці переважає середній рівень і значно виражений високий рівень комунікативного контролю.

У похилому віці рівень комунікативного контролю є таким:

- 1) низький = 7 досліджуваних = 35%;
- 2) середній = 12 досліджуваних = 60%;
- 3) високий = 1 досліджуваний = 5%.

Таким чином, у похилому віці переважає середній рівень комунікативного контролю і значний відсоток похилому віці мають низький рівень.

Беручи до уваги середній показник отриманих балів комунікативного контролю досліджуваних, бачимо, що у зрілому віці $X_{\text{ср}} = 5,75$, у середньому віці $X_{\text{ср}} = 6,1$, у похилому віці $X_{\text{ср}} = 3,9$. Тобто, самий високий показник комунікативного контролю у середньому віці , дещо низчий - у зрілому віці і найменший показник комунікативного контролю у похилому віці ВНЗ.

На основі отриманих результатів дослідження, можемо говорити, що низький рівень комунікативного контролю найбільш виражений у похилому віці (35%), також він має місце у середньому віці (5%). Середній рівень комунікативного контролю найбільш виражений у зрілому віці (70%), дещо нижчий у похилому віці (60%) і ще нижчий у середньому віці (55%). Високий рівень комунікативного контролю найбільш виражений у середньому віці (40%), дещо нижчий - у зрілому віці (30%) та найменш виражений у похилому віці - (5%). Таким чином, у зрілому віці, середньому віці та похилому віці переважає середній рівень комунікативного контролю.

Статистична обробка за t – критерієм Стьюдента показала, що значущі розбіжності мають місце між групою зрілому віці та похилому віці, та між групою середньому віці та похилому віці.

Порівняльна характеристика особливостей поведінки суб'єктів сімейного конфлікту всіх груп досліджуваних представлені в зведеній таблиці 3.8.

Таблиця 3.8

Зведена таблиця отриманих результатів всіх груп за методиками: стиль поведінки в конфлікті, властивості темпераменту, агресивність у відносинах, комунікативний контроль

Стилі поведінки в конфлікті	Зрілий вік	Середній вік	Похилий вік

Продовження таблиці 3.8

	суперництво компроміс уникання співпраця пристосування		компроміс співпраця пристосування суперництво уникання		Компроміс уникання співпраця суперництво пристосування	
властивості темпераменту	ергічність	Хср 4,3	ергічність	Хср 5,85	ергічність	Хср 5,1
	соц. ергічність	9,2	соц. ергічність	9,95	соц. ергічність	6,55
	пластичність	9,7	пластичність	7,55	пластичність	5,65
	соц.пластичність	6,9	соц.пластичність	6,45	соц.пластичність	4,0
	темп	8,95	темп	7,95	темп	6,1
	соціальний темп	7,0	соціальний темп	8,1	соціальний темп	6,0
	емоційність	6,2	емоційність	5,15	емоційність	7,15
	соц. емоційність	8,3	соц. емоційність	6,65	соц. емоційність	6,55
агресивність у відносинах	помірна	Хср	надмірна	Хср	помірна	Хср
	агресивність	41,8	миролюбність	34,7	агресивність	38,35
комунікативний контроль	середній рівень	Хср	середній рівень	Хср	середній рівень	Хср
		5,75		6,1		3,9

На основі отриманих результатів емпіричного дослідження та їх аналізу, ми можемо зробити висновки, які свідчать про особливості поведінки людини в конфліктних ситуаціях. Крім того, ми дослідили особистісні характеристики - властивості темпераменту, рівень агресивності у відносинах та комунікативного контролю, як додаткові особистісні якості, що супроводжують поведінку досліджуваних різних вікових груп в ситуаціях

конфлікту, в тому числі, сімейному, оскільки взаємодія наших досліджуваних відбувається також і в сфері семейної взаємодії.

1. Стилi поведінки в конфліктних ситуаціях за ступенем значущості розподілилися таким чином:

- в зрілого віку віці (у зрілому віці): суперництво, компроміс, уникання, співпраця, пристосування;
- в середньому віці: компроміс, співпраця, пристосування, суперництво, уникання;
- у похилому віці : компроміс, уникання, співпраця, суперництво, пристосування.

Отже, найбільш конфліктною в ситуаціях сімейного конфлікту є поведінка зрілому віці , оскільки переважає суперництво і повністю відсутнє пристосування. Найбільше налаштованими на взаємодію представники середнього вік, оскільки в їх поведінці переважають компроміс, співпраця і пристосування. Ці стилі їх поведінки найбільше сприяють безконфліктній сімейній взаємодії. Переважно безконфліктною в сімейних ситуаціях є поведінка похилому віці, оскільки в їх поведінці найвищими, порівняно з іншими групами досліджуваних, є стилі компромісу і уникання, а також налаштованість на співпрацю; прояв суперництва є найнижчим з усіх груп, а також існує тенденція до пристосування, на яке хоч і налаштована дещо менша кількість представників похилого віку, ніж представників середнього віку, і на яке повністю не налаштовані представники зрілого віку. Отже, найбільшого порозуміння і безконфліктної сімейної взаємодії досягнуть між собою представники зрілого віку і похилого віку, більш конфліктною буде сімейна взаємодія між представниками зрілого віку і похилого віку. На наш погляд, це обумовлено психологічними закономірностями вікового розвитку кожної з груп досліджуваних.

2. Із властивостей темпераменту, найбільш характерними для кожної вікової групи досліджуваних є: для зрілому віці віком 15-16 років найвисчими виявилися пластичність і соціальна ергічність, темп, соціальна

емоційність, що характеризує цю групу досліджуваних як таку, яка прагне до різних видів діяльності, лідерства, різноманітності, з високим темпом перебігу всіх психічних процесів, рухливістю, мінливістю настроїв та видів діяльності, а також надзвичайною емоційною чутливістю в комунікативній сфері, особливою чутливістю до невдач в спілкуванні та оцінок з боку оточуючих людей та високою реактивністю у взаємодії, обираючи навіть недостатньо ефективні засоби соціальної взаємодії.

Для групи зрілого віку найбільш характерними виявилися такі властивості, як соціальна ергічність, соціальний темп, дещо нищий, ніж у зрілому віці - загальний психічний темп, але вищий, ніж у похилому віці . Також дещо нижчим, ніж у зрілому віці , але дещо вищим, ніж у похилому віці для них є пластичність. Тому представникам середнього віку найбільше притаманні прагнення до соціальних видів діяльності та спрямованість на соціальні контакти, гнучкість та швидка орієнтація в комунікативній сфері, що є сприятливими характеристиками для успішної безконфліктної взаємодії.

Для групи похилого віку характерні дещо низчі показники за всіма особистісними характеристиками, ніж у зрілому віці і середньому віці , але для даної групи в цілому найбільш характерними виявилися такі властивості, як емоційність, соціальна ергічність та соціальна емоційність, що також свідчить про їх спрямованість на види діяльності, пов'язані з соціальними контактами, гнучкість в комунікативній сфері та емоційне реагування в різних видах діяльності та взаємодії в цілому. Значно нижчими для похилого віку, порівняно з представниками середнього віку та зрілим віком, є показники соціальної пластичності, ергічності, пластичності, темпу, що свідчить про значно меншу їх залученість в різні види діяльності, нижчу рухову активність та нижчий темп всіх психічних функцій і процесів, що суттєво відрізняє представників цієї групи та може стати умовою виникнення конфліктних тенденцій у процесі їх взаємодії, в тому числі сімейної.

3. Рівень агресивності є помірним в усіх групах досліджуваних: зрілому віці, середньому віці та похилому віці. Самий високий показник помірної

агресивності у зрілому віці, дещо нижчий у похилому віці і найнижчий показник агресивності у зрілого віку. В групі зрілого віку має місце незначний прояв надмірної агресивності у відносинах, чого взагалі немає в групах досліджуваних середнього віку і похилого віку. В групах досліджуваних середнього віку і похилого віку більш високий прояв помірної агресивності, порівняно з групою зрілого віку, але у зрілому віці більший прояв миролюбства, порівняно з групами середнього віку і похилого віку. Статистична обробка показала, що значущі розбіжності прояву агресивності мають місце між показниками агресивності в зрілому віці і середньому віці, а між показниками середнього віку і похилого віку статистично значущих розбіжностей не виявлено. Отже можна говорити, що агресивна поведінка може супроводжувати конфліктну взаємодію всіх груп досліджуваних, в яких агресивність у відносинах є переважно помірною, але більш вираженою у зрілому віці.

4. Комунікативний контроль в усіх групах досліджуваних: зрілому віці, середньому віці та похилому віці, має переважно середній рівень. Самий високий усереднений показник комунікативного контролю мають представники середнього віку, дещо нижчий – зрілого віку і найнижчий показник рівня комунікативного контролю - у похилому віці. Статистична обробка підтвердила відсутність суттєвих розбіжностей між групами досліджуваних в зрілому віці і середньому віці, і наявність суттєвих розбіжностей між показниками груп досліджуваних в зрілому віці і похилому віці, середньому віці і похилому віці

На наш погляд, таке поєднання особистісних властивостей груп досліджуваних в зрілому віці, середньому віці та похилому віці, що обумовлено їх віковими психологічними особливостями, цілком може спричиняти виникнення конфліктних ситуацій в сімейній взаємодії з більшою вірогідністю між представниками зрілого віку та похилого віку. І з меншою вірогідністю конфліктна взаємодія може виникати між представниками середнього віку і похилого віку. Це також підтверджують

особливості вибору досліджуваними цих груп певних стилів поведінки в конфлікті, а саме в зрілому віці, середньому та похилому віці.

3.3. Практичні рекомендації з формування ціннісних орієнтацій

Рекомендації батькам. Оскільки первинним джерелом формування ціннісних орієнтацій визначено родину, перш за все необхідно звернути увагу саме на ситуацію в родині. Для гармонійного розвитку та формування сталих ціннісних орієнтацій дитина має зростати в атмосфері згоди та порозуміння. Добре коли батьки, виступаючи первинним джерелом ціннісних орієнтацій, мають подібні домінуючі орієнтації. В цьому випадку дитина буде легко їх наслідувати навіть на неусвідомленому рівні. Картина світу у неї буде формуватися достатньо чуткою, що позитивно позначиться на загальному рівні довіри до світу та формуванні «Я»-образу.

В разі, якщо у батьків переважають різні ціннісні орієнтації, їм слід визначитися зі спільною стратегією поведінки та домовитись про правила виховання, які підійдуть обом батькам. Слід пам'ятати, що не маючи чіткої картини ціннісних орієнтирів, дитина вірогідно відчуватиме високий рівень тривоги, оскільки в цьому випадку їй самій доведеться робити вибір на користь тієї чи іншої цінності. Здатності усвідомити зміст цінностей та повноту наслідків свого вибору в дитячому віці немає можливості. Отже вибір буде робитися несвідомо, і часто може статися так, що результат вчинку буде засмучувати дитину. Про такі випадки кажуть: «Хотілося як краще, а вийшло як завжди».

Чіткі ж однозначні правила, засновані на спільних сімейних цінностях, про які домовилися батьки засновуючи нову сім'ю, лягають в основу сімейних традицій, які забезпечують інтегрований підхід до трансляції сімейних цінностей. Важливо однак уникати формування «сімейного міфу», який виступає груповим захисним механізмом, який сприяє підтримці

цілісності сімейної системи, однак при цьому найчастіше в його основі ховається конкретна проблема. Проблемна сторона ідеалізується і стає центром даного міфу. Члени сім'ї знаходяться всередині нього, живуть за його правилами і бачать реальність в категоріях міфу не оцінюючи реальну ситуацію.

Інколи це буває необхідним і тоді міф виконує конкретні функції. Наприклад, сімейний міф «Ми - дружна сім'я» функціональний в важких або небезпечних умовах життя; людям здається, що вони можуть вижити тільки разом, а в єдності - їх сила. Міф стає дисфункціональним, коли вже не потрібно такого об'єднання. У такому випадку і сімейні відносини, засновані на ньому, вважаються дисфункціональними.

Задля збереження ціннісних орієнтацій без формування сімейного міфу, батькам корисно неупереджено досліджувати історію власних сімей та розповідати дітям у формі билин різні історії з реального життя пращурів, наголошуючи на тому, що кожна історія життя унікальна і неповторна, що у житті трапляються різні речі і люди по різному з ними справляються.

Дітям має бути доступна інформація про те, як дорослі в сім'ї переживають скрутні часи, як переживають розквіт та перемоги коли об'єднуються заради спільної мети, а коли розлучаються для досягнення особистих цілей, які помилки робили та як упоралися з наслідками.

Важливо, щоб батьки не просто декларували ціннісні орієнтації, а в щоденному житті підкріплювали їх власними вчинками. Бути з дітьми щирими, розповідати про власні почуття та способи якими батьки обходяться із негативними почуттями. Демонструвати повагу один до одного, екологічно висловлювати емоції та бути уважними до почуттів одне одного.

Для формування ціннісних орієнтацій, які найбільшою мірою пов'язані з високим рівнем задоволеності життям у сфері сімейних стосунків мама слід більше поваги та довіри висловлювати по відношенню до батька, демонструвати власну професійну активність, усвідомлювати та підкреслювати значимість власних досягнень.

Батькам слід виявляти більше емоцій в стосунках з дітьми та дружиною. Демонструвати, що у тата є не тільки «холодний розум», а і «палке серце».

Обом батька корисно розказувати дітям чому вони обрали один одного в якості дружини та чоловіка, що спільного в них є окрім дітей.

Добре позначається не тільки на формуванні вищезгаданих ціннісних орієнтацій у дітей, але і на зміцненні сімейних стосунків взагалі, спільні походи родини в кіно та театри, на виставки, відвідування музеїв та різноманітних заходів, які формують культуру отримання духовного задоволення.

Рекомендації вихователям, соціальним педагогам та психологам педагогам в роботі з дітьми дошкільного віку. Оскільки ціннісні орієнтації формуються у дитячому віці рекомендації будуть спрямовані на роботу з дітьми дошкільного віку. Згідно результатів дослідження має сенс розділити рекомендації окремо для хлопчиків та дівчат.

1. Як хлопчиків так і дівчат слід вчити вибирати для тісного спілкування друзів зі схожими інтересами, способами проведення часу. Замість того, щоб підлаштовувати власні інтереси та потреби під «модні» тренди» чи критикувати інших дітей інтереси яких відрізняються. Цієї мети допоможе досягти виховання толерантності у дітей до різностей, до чужої думки, яка не співпадає з власною. Найкраще це робити батькам та педагогам демонструючи власний приклад.

Важливо формувати здатність отримувати задоволення від духовного збагачення, через залучення до мистецтва. Так корисними будуть відвідування театру, художніх галерей, концертів класичної музики, а також розвиток різноманітних творчих здібностей самих дітей.

2. Так при формуванні ціннісних орієнтацій у хлопчиків слід продовжувати заохочувати їх природне прагнення досягнень. Адекватно віковим можливостям розширювати зону особистої відповідальності та давати стале значиме соціальне підкріплення відповідальної поведінки.

Разом з тим, звертати увагу хлопчиків на розвиток емоційного інтелекту. Вчити розпізнавати власні емоції та емоції оточуючих. Формувати культуру екологічного висловлення емоцій, особливо негативних.

Для досягнення цієї мети добре підійдуть методи казкотерапії, книжки, художні фільми та мультфільми про героїв, які не цураються власних почуттів, сюжетно-рольові ігри, в яких герої виявляють різні почуття та емоції.

3. У роботі з дівчатами слід зміцнювати їх самооцінку та соціальну роль у дитячому колективі. Продовжувати заохочувати розвиток емоційної сфери. Разом з тим наголошувати на гендерній рівності. Відзначати вагомий вклад дівчат під час вирішення спільних завдань. Підкреслювати їх здатність до самостійного вирішення своїх питань та задоволення власних потреб.

Для досягнення цієї мети також добре підійде казкотерапія, мультфільми про дівчат, які справляються із труднощами, художні фільми про спортсменок, сюжетно-рольові ігри, в яких дівчата на рівні з хлопцями приймають важливі рішення, досягають поставлених цілей та займаються підприємництвом.

4. Формуючи норми етикету (поведінки в громадських місцях, на святах, похоронах, тощо; дотриманні ритуалів і церемоніалів; участь в обрядово-культурних святах) пояснювати суть та зміст встановлених правил, не обмежуючись простим оповіщенням про те що «так заведено». Пояснювати на зрозумілій дітям мові наслідки недотримання норм поведінки. Засвоюючи ціннісні орієнтації, покладені в основу морально-етичних норм в дошкільному закладі, діти мають усвідомлювати причину їх виникнення та важливість їх неухильного дотримання.

ВИСНОВКИ

За результатами проведеного аналізу та інтерпретації даних можна зробити наступні висновки:

1. Вивчення рівня задоволеності життям у сфері сімейних стосунків виявило подібний рівень у чоловіків та жінок. Дещо нижчий рівень у жінок в громадянському шлюбі порівняно із жінками в офіційному шлюбі.

2. Виявлено суттєвий взаємозв'язок між домінуючими ціннісними орієнтаціями та рівнем задоволеності життям у сфері сімейних стосунків. Однією з найвагоміших ціннісних орієнтацій, яка пов'язана із рівнем задоволеності життям у сфері сімейних стосунків є орієнтація на цінність духовного задоволення, яка входить в структуру особистісної ідентифікації з партнером, що, в свою чергу, передбачає очікування спільності інтересів, потреб, ціннісних орієнтацій, способів проведення часу. Тобто спільності духовних потреб в тому числі.

3. З'ясовано, що найвагомішими ціннісними орієнтаціями, які пов'язані із рівнем задоволеності життям у сфері сімейних стосунків є орієнтації на цінності досягнень та високого матеріального становища за умови їх подібного рівня домінування в ціннісній структурі особистості.

4. Порівняльний аналіз в групах чоловіків та жінок виявив тісніший взаємозв'язок орієнтації на цінність емоційно-психотерапевтичної функції сім'ї із задоволеністю життям у сфері сімейних відносин ніж у чоловіків. При цьому у жінок відзначається нижчий рівень домінування орієнтації на цінність досягнень, яка має найтісніший зв'язок із задоволеністю життям у сфері сімейних стосунків, у порівнянні з чоловіками.

5. Виявлено, що ціннісна орієнтація на батьківські обов'язки має прямий взаємозв'язок із рівнем задоволеності життям у сфері сімейних стосунків. При цьому у жінок відзначається тенденція до перенесення

батьківського ставлення на шлюбного партнера, що зменшує рівень власних домагань жінок у цій сфері сімейного життя по відношенню до дітей.

6. З'ясовано, що орієнтація на цінність господарсько-побутових обов'язків може спричиняти пониження рівня задоволеності життям у сфері сімейних стосунків, через високу вірогідність конфліктів на ґрунті неспівпадіння у подружжя бачень цієї сфери сімейного життя.

7. Стилї поведінки в конфліктних ситуаціях, в тому числі сімейних, за ступенем значущості та пріоритетом вибору зрілому віці розподілилися таким чином: суперництво, компроміс, уникання, співпраця, пристосування. Отже, найбільш конфліктною в ситуаціях сімейного конфлікту є поведінка, оскільки в їх поведінці переважає суперництво і повністю відсутнє пристосування. Стилї поведінки в конфліктних ситуаціях, обумовлені певними особистісними характеристиками, а саме такими властивостями темпераменту, які переважають у представників зрілого віку: пластичність і соціальна ергічність, темп, соціальна емоційність, що характеризує цю групу досліджуваних як таку, яка прагне до різних видів діяльності, лідерства, різноманітності, з високим темпом перебігу всіх психічних процесів, рухливістю, мінливістю настроїв та видів діяльності, а також надзвичайною емоційною чутливістю в комунікативній сфері, особливою чутливістю до невдач в спілкуванні та оцінок з боку оточуючих людей та високою реактивністю у взаємодії, обираючи навіть недостатньо ефективні засоби соціальної взаємодії. Для цієї вікової групи також властивими виявилися помірний рівень прояву агресивності з незначним проявом надмірної агресивності у відносинах, а також середній рівень комунікативного контролю з тенденцією до зниженого.

8. Стилї поведінки в конфліктних ситуаціях, в тому числі сімейних, за ступенем значущості та пріоритетом вибору в середньому віці розподілилися таким чином: компроміс, співпраця, пристосування, суперництво, уникання. Отже, найбільше налаштованими на взаємодію є представники цього віку, оскільки на перших позиціях в їх поведінці

переважають компроміс, співпраця і пристосування. Ці стилі поведінки найбільше сприяють безконфліктній взаємодії, які, напевно, обумовлені особистісними характеристиками, серед яких найбільш характерними є такі властивості, як соціальна ергічність, соціальний темп, дещо нисчий, ніж у представників зрілого віку - загальний психічний темп, але висчий, ніж у представників похилого віку. Дещо низчим, ніж у представників зрілого віку, але дещо висчим, ніж у представників похилого віку, для них є пластичність. Тому представникам середнього віку найбільше притаманні прагнення до соціальних видів діяльності, спрямованість на соціальні контакти, гнучкість та швидка орієнтація в комунікативній сфері, що є сприятливими характеристиками для успішної безконфліктної взаємодії. У представників середнього віку найнищий показник агресивності у відносинах порівняно із представниками зрілого віку та похилого віку, а також середній показник комунікативного контролю, до того ж найвищий із всіх вікових груп.

9. Стилi поведінки в конфліктних ситуаціях, в тому числі сімейних, за ступенем значущості та пріоритетом вибору в зрілому віці розподілилися таким чином: компроміс, уникання, суперництво, співпраця, пристосування. Переважно безконфліктною в сімейних ситуаціях також є поведінка представників похилого віку, оскільки в їх поведінці найвищими, порівняно з іншими віковими групами, є стилі компромісу і уникання, а також налаштованість на співпрацю, прояв суперництва є найнищим з усіх вікових груп, а також існує тенденція до пристосування. Із особистісних характеристик, які притаманні цій віковій групі і, напевно, обумовлюють поведінку в ситуаціях сімейної взаємодії, є такі, як емоційність, соціальна ергічність та соціальна емоційність, що також свідчить про їх спрямованість на види діяльності, пов'язані з соціальними контактами, гнучкість в комунікативній сфері, емоційне реагування в різних видах діяльності та взаємодії в цілому. Значно нисчими для представників похилого віку, порівняно з представниками зрілого та середнього віку, є показники соціальної пластичності, ергічності, пластичності, темпу, що свідчить про

значно меншу залученість в різні види діяльності, нисчий рівень рухової активності та нисчий темп всіх психічних функцій і процесів, що суттєво відрізняє представників цієї вікової групи та може стати умовою виникнення конфліктних тенденцій у процесі їх взаємодії, в тому числі педагогічної.

Отже, найбільшого порозуміння і безконфліктної сімейної взаємодії досягнуть між собою представники зрілого та похилого віку, більш конфліктною може виявитися сімейна взаємодія між представниками зрілого віку похилого віку. Це, на наш погляд, обумовлено психологічними закономірностям вікового розвитку кожної групи досліджуваних.

10. Розроблено рекомендації з формування ціннісних особистостей дітей для батьків, педагогів та психологів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Айвазова Д.Г. Методические возможности исследования удовлетворенности брачными отношениями. *Сибирский психологический журнал*. 2014. № 51. С. 148-155 URL: http://journals.tsu.ru/psychology/&journal_page=archive&id=1023&article_id=11259
2. Ананьев Б. Г. Избранные психологические труды: в 2 т. / Под ред. А.А. Бодалева и др. Москва: Педагогика, 1980. Т. 1-2.
3. Андреева Т. В. Семейная психология: учеб. пособие. СПб.: Речь, 2004. 244 с.
4. Антонов А. И. Предмет социологии семьи. Социология семьи. Москва, 2007.
5. Анцупов А.Я., Шипилов А.И. Конфликтология. Москва, 1999. С. 8, 238-243
6. Біла І. М. Сім'я як простір формування цінностей дитини. *Актуальні проблеми психології: збірник наукових праць Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України*, 2019, Том. VI, Психологія обдарованості, Вип. 15. С. 16-24 URL: <http://appspsychology.org.ua/index.php/ua/36-zmist-vydan/633-tom-6-vipusk-15u>
7. Біла І.М. Родиноцентризм у розвитку здібностей дитини. *Актуальні проблеми психології: Збірник наукових праць Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України*, 2019, Том. IV. Вип. 14. С. 57-78. URL: <http://appspsychology.org.ua/data/jrn/v4/i14/7.pdf>
8. Богданов Е.Н. Психология личности в конфликте: учеб. пособие / Е.Н. Богданов, В.Г. Зазыкин. СПб.: ПИТЕР, 2004. 221с.
9. Владин В., Капустин Д. Гармония семейных отношений. Минск. 1986. С. 29-48.
10. Волкова А. Н. Психологическое консультирование семейных конфликтов. *Вестник психосоциальной и коррекционно-реабилитационной*

работы.2000. № 1; Психология семейных отношений / Н. И. Олифирович, Т. А. Зинкевич-Куземкина, Т. Ф. Велента. М.: Речь, 2008

11. Гаврищак Л. І., Максимова Н. Ю. Порушення гармонійності сімейних стосунків як чинник відхилень в розвитку особистості дитини. *Актуальні проблеми психології: Збірник наукових праць Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України*. Житомир: Видавництво ЖДУ ім. І Франка, 2018. Т. XI. *Психологія особистості. Психологічна допомога особистості*. Вип. 18. С. 5-21 URL:

<http://appspsychology.org.ua/data/jrn/v11/i18/3.pdf>

12. Гамезо М.В. Возрастная психология: личность от молодости до старости: учебное пособие / М.В. Гамезо, В.С. Герасимова, Г.Г. Горелова и др. Москва: Педагогическое общество России, Издательский Дом «Неосфера», 1999. 272с.

13. Гозман Л. Я., Алешина Ю. Е., Еремичева О. О. Тест на уровень удовлетворенности браком /Методические программы и методики исследований брака и семьи. 1986. С. 16–24

14. Голод С.И. Стабильность семьи: Социологический и демографический аспекты. СПб., 2004.

15. Гребенщиков И.В. Основы семейной жизни. Москва, 1991. С. 17-32.

16. Гребенщиков И.В., Дубровина И.В., Разумихина Г.П. Этика и психология семейной жизни. Москва, 1987. С. 17-32.

17. Гришина Н.В. Психология конфликта. СПб., 2000. С. 55, 90, 217.

18. Давыдова К.Д. Социальная установка как психологический феномен /*Социальная психология и философия*. Москва, 1975. С.63-64.

19. Делигенский Г. Г. Социально-политическая психология. Москва: Новая школа, 1996. 352 с.

20. Доценко Е.Л. Психология манипуляции. Москва, 1997.

21. Дяченко В. А., Мунасіпова-Мотяш І. А., Дубініна Д. Е. Задоволеність життям та рівень психологічного благополуччя зрілого віку.

Актуальні проблеми психології: Екологічна психологія: Збірник наук. праць Інституту психології імені Г. С. Костюка/гол ред. С.Д. Максименко. Київ, 2018. Т. VII. Вип. 45. С.120-129. URL: <http://appspsychology.org.ua/data/jrn/v7/i45/12.pdf>

22. Дюльдина Ж.Н., Шустова Л.П. Категории «ценность» и «семейные ценности» в философских, психологических и социально-педагогических науках. *Современные наукоемкие технологии*. 2016. № 11-1. С. 96-99; URL: <https://top-technologies.ru/ru/article/view?id=36365> (дата обращения: 10.11.2021).

23. Железнякова Ю. В. Адиктивна поведінка: аналіз наукових підходів. *Актуальні проблеми психології*. 2013. Т. 12. *Психологія творчості*. Вип. 18. С. 96-103 URL: <http://www.appspsychology.org.ua/data/jrn/v12/i18/13.pdf>

24. Заиченко Н. У. Психология конфликта. Москва: МГУПС. 2000. Ч.2: Психологические аспекты и возможности разрешения межличностных конфликтов / Моск. гос. ун-т путей сообщения, Рос. акад. путей сообщения. 2000. 59 с

25. Застосування кореляційного аналізу в психології. *Психологічна наука і освіта*. 2009. Том. 14. № 1. URL: https://psyjournals.ru/psyedu/2009/n1/Shishlyannikova_full.shtml

26. Здравомыслов А.Г. Отношение к труду и ценностные ориентации /А.Г. Здравомыслов, В.А. Ядов. *Социология в СССР*. Т.2. Москва: Мысль, 1966. С. 197-198.

27. Зорбо Х. У. Золотой берег и трущобы (избранные главы). *Социальные и гуманитарные науки*. Сер. 11, «Социология». Москва, 2004. № 4. С. 140–175.

28. Зигерт В.Л. *Руководить без конфликтов*. Москва, 1990.

29. Мин И.А. *Путь духовного обновления*. Сочинения. Москва, 2007.

30. Карандашев В.Н. *Методика Шварца для изучения ценностей личности: концепция и методическое руководство*. СПб.: Речь, 2004. 70 с.

31. Карпушина, Л. В. Психология ценностей российской молодежи: монография/ Л. В. Карпушина, А. В. Капцов. Самара: Изд-во СНЦ РАН, 2009. 252 с.
32. Климантова Г. И. Государственная семейная политика в условиях социально-политических трансформаций современной России. Москва, 2001.
33. Козер Л. Завершение конфликта. Социальный конфликт: современные исследования. Реферативный сборник. Москва, 1991. С. 27-35.
34. Корнелиус Х., Фэйр Ш. Выиграть может каждый. Как разрешить конфликты. Москва, 1992.
35. Корнієнко І. О. Проблема дослідження розвитку життєвого світу особистості. *Актуальні проблеми психології. Збірник наукових праць Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України. 2014. Том 7. Екологічна психологія. Випуск 36. С. 197-207 URL: <http://www.apppsychology.org.ua/data/jrn/v7/i36/21.pdf>*
36. Кузьмина В. М., Саяпина А. С. динамика семейных ценностей в современном российском обществе. Курск, 2003 с.64-66
37. Лейбин В. М. Словарь-справочник по психоанализу. Москва: АСТ, 2010. 956 с.
38. Леонтьев Д. А. Методика изучения ценностных ориентаций. Москва: Смысл, 1992. 17 с.
39. Леонтьев Д.А. Ценностные представления в индивидуальном и групповом сознании: виды, детерминанты и изменения во времени / *Психол. обозрение*. 1998. № 1. С. 13-25.
40. Лидерс А.Г. Психологическое обследование семьи: учебное пособие-практикум для студентов факультетов психологии высших учебных заведений 3-е изд. Москва: Академия, 2008. 432 с.
41. Лисовский В.Т. Личность студента / В.Т. Лисовский, А.В. Дмитриев. Москва: Изд-во Ленинградского университета, 1974. 64 с

42. Маслоу А. Самоактуализация. Психология личности. Тексты / под ред. Ю. Б. Гиппенрейтер, А. А. Пузыря. Москва: Изд-во МГУ, 1982. С.208-118.
43. Менегетти А. Женщина третьего тысячелетия. Москва, 2003.
44. Мещеряков Б.Г., Зинченко В.П. Большой психологический словарь. 4-е изд., дополн. и испр. Москва: АСТ, СПб.: Прайм-Еврознак, 2008. 868 с.
45. Мишина Т.М. Психологическое исследование супружеских отношений при неврозах. Семейная психотерапия при нервных и психических заболеваниях. / Под ред. В.К.Мягер, Р.А.Зачепацкого. Москва, 1978.
46. Мороз Р. А. Батьківсько-дитячі взаємини і розвиток особистості дитини старшого дошкільного віку. *Актуальні проблеми психології*. 2013. Т. 4. Вип. 9. С. 198-213 URL: <http://www.apppsychology.org.ua/data/jrn/v4/i9/20.pdf>
47. Муфф Ш. Феминизм, гражданство и радикальная демократическая политика. Введение в гендерные исследования. Ч. II, «Хрестоматия» / Под ред. С. В. Жеребкина. СПб., 2001. С. 214–234.
48. Навайтис Г. Семья в психологической консультации. - М., 1999.
49. Новікова Л. М. Соціоструктурна диференціація ціннісних орієнтацій середньому віці університету / *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Соціологія*. - 2014. - Вип. 1. - С. 29-35. : http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKNU_soc_2014_1_7
50. Нойманн Э. Происхождение и развитие сознания. Москва, 1998.
51. Олефір В. О. Математичні методи в психології: конспект лекцій для студ. денної та заоч. форм навч. напрям підготовки 6.030103 Практична психологія/Укр. інж.-пед. акад. Х.: [б. в.] 2013. 76 с
52. Орлова Э.А., Филонов Л.Б. Взаимодействие в конфликтной ситуации. Некоторые факторы, определяющие ход взаимодействия. //

Психологические проблемы социальной регуляции поведения. Москва, 1976. С. 336-338.

53. Островська К. О., Угрин О. Г. Особливості сімейних цінностей середньому віці , залучених до волонтерської діяльності. *Актуальні проблеми психології: Збірник наукових праць Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України.* - К.: Видавництво "Фенікс", 2013. Т. XII. Психологія творчості. Вип. 16. С. 330-337

54. Павлюк М. М., Архипенко Н.М. Особливості подружніх конфліктів та їх наслідки. *Актуальні проблеми психології.* Т. XI Вип. 18. С. 209-226 URL: <http://appsychology.org.ua/data/jrn/v11/i18/14.pdf>

55. Пацукевич О. В. Роль семьи в современном обществе. Горки, 2006. С. 81-85

56. Плукин С. Г. Ценностные ориентации. URL: <http://plook.ru/index/cennostnye-orientacii>.

57. Психологические исследования. Сборник статей. Под ред. А.Н.Леонтьева и др. Москва, 1973.

58. Психология семьи. Хрестоматия. Ред. Д.Я.Райгородский. Самара, 2002. С. 66-88, 131-132, 137,599-638.

59. Психология человека от рождения до смерти. Под ред. А.А.Реана Москва, 2002. С. 247-248, 262.

60. Рахимгараева Р. М. Психологические факторы удовлетворенности жизнью. *Казанский педагогический журнал.* 2009. №11 – 12. С. 115 – 122. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/psihologicheskie-factory-udovletvorennosti-zhiznyu>

61. Рогова А. М. Особенности формирования семейных ценностей у современной российской молодежи. URL: <http://www.science-education.ru/12-274>

62. Савенышева С. С., Петраш М. Д., Стрижицкая О. Ю. Удовлетворенность жизнью, психологическое благополучие и

удовлетворенность браком в период взрослости /*Интернет-журнал «Мир науки»* 2017, Том 5, номер 1. URL: <http://mir-nauki.com/PDF/01PSMN117.pdf>

63. Сенин, И. Г. Психодиагностика ценностно-ориентационной сферы личности как метод социально-психологического исследования : автореф. дис. канд. психол. наук. Ярославль, 2000. 24 с.

64. Скотт Дж. Конфликты, пути их преодоления / Джеймс Скот. Киев: Внешторгиздат, 1991. 91с.

65. Смелзер Н. Социология. Москва, 1994.

66. Сопун С. М., Лидерс А. Г. Психологическая совместимость супружеской пары и удовлетворенность браком /*Сибирский психологический журнал*. 2007. № 25. С. 156–162

67. Станкевич К. Ю. Психологічні особливості впливу домінуючих ціннісних орієнтацій на якість життя особистості /Інтеграційні можливості сучасної психології та шляхи її розвитку. Матеріали IV Всеукраїнської науково-практичної конференції (15-16 жовтня 2020 року, м. Запоріжжя). Запорізький національний університет. Запоріжжя: ЗНУ, 2015. С 31-33.

68. Сулова Т.Ф., Жучкова С.М. Исследование удовлетворенности жизнью и смысло-жизненных ориентаций в пожилом и старческом возрасте /*Социальная психология и общество*. 2014. Том 5. № 3. С. 78–89.

69. Сысенко В.А. Молодежь вступает в брак. Москва, 1986

70. Сычев О.А. Русскоязычная версия Шкалы оценки отношений /*Психология. Журнал Высшей школы экономики*. 2016. Т. 13. № 2. С. 386—409

71. Тиводар А.Р. Субъективное благополучие как одна из характеристик со-бытия супружеской пары /*Вестник Университета Российской академии образования*. 2008. № 3. С. 138–144.

72. Фіцула М.М. Педагогіка вищої школи М.М. Фіцула. Киев: «Академія», 2005. 352 с.

73. Формирование имиджа семьи под влиянием средств массовой информации. URL: http://semeyniy-sovetnik.ru/index.php?option=com_content&view=article&id=49.
74. Франкл В. Человек в поисках смысла: введение в логотерапию. Доктор и душа. СПб.: Изд-во «Ювента», 1997. С. 13-152.
75. Фрейджер Роберт, Фейдимен Джеймс. Большая книга психологии. Личность. Теории, упражнения, эксперименты. СПб.: Прайм-ЕВРОЗНАК, 2008. 704 с.
76. Хасан Б.И. Психотехника конфликта и конфликтная компетентность. Красноярск, 1996. - С. 33, 96.
77. Хьелл, Ларри Л., Зиглер, Дэниэл Дж. Теории личности. 3-е междунар.изд. СПб.: Питер, 2003. 608 с.
78. Чанцева-Коваленко О. М. Корекційна програма для покращення показників батьківського ставлення до дитини. *Актуальні проблеми психології: Збірник наукових праць Інституту психології імені Г.С. Костюка. Психологія навчання. Генетична психологія. Медична психологія.* 2014. Том. X. Вип. 26. С. 816-829 URL: <http://appspsychology.org.ua/data/jrn/v10/i26/74.pdf>
79. Чиханцова О. А. Модель життєстійкості особистості. *Актуальні проблеми психології.* 2017. Том. V. Вип. 17. С. 142-150 URL: <http://www.appspsychology.org.ua/index.php/ua/arkhiv-vydannia/tom-5/issue-17-2017-m-v>
80. Шакуров Р. Х. Эмоция. Личность. Деятельность. (Механизмы психодинамики). Казань: Центр инновационных технологий, 2001. 180 с.
81. Шамионов Р.М. Психология субъективного благополучия (к разработке интегративной концепции). Саратов: Саратовский государственный университет, 2003. 15 с.
82. Шевченко Н. Ф. Професійна відповідальність психолога-практика: характеристика та структура. *Psychological journal.* Volume 5 Issue 5 2019. URL: <https://doi.org/10.31108/1.2019.5.5.3>
83. Шибутани Т. Социальная психология. Москва, 1969

84. Шледер Б. Структура ценностных ориентаций. Эмпирическое исследование / *Иностранная психология*. 1994. Т. 2, № 20, С. 47–56.
85. Щепаньский Я. Элементарные понятия социологии. Москва, 1969.
86. Эйдемиллер Э.Г., Юстицкий В.В. Семейная психотерапия. Москва, 1990.
87. Ядов В. А. Саморегуляция и прогнозирование социального поведения личности. Луцк: Наука. 1979. 264 с.
88. Яницкий М.С. Ценностные ориентиры личности как динамическая система. Кемерово: Кузбассвузиздат, 2000. 204 с.
89. Яницкий М.С., Серый А.В. Основные методологические подходы к изучению ценностно-смысловой сферы личности. / *Вестник Кемеровского государственного университета культуры и искусств*. 2012. № 19-1. С. 82-97

ДОДАТОК А

Таблиця 1

Рівень задоволеності життям у сфер сімейних стосунків та домінуючі ціннісні орієнтації у чоловіків та жінок

	В цілому по виборці		Чоловіки		Жінки		t-критерій Стьюдента (р)
	Середнє значення	Середньоквадратичне відхилення	Середнє значення	Середньоквадратичне відхилення	Середнє значення	Середньоквадратичне відхилення	
Задоволеність	4,088	0,735	4,333	0,637	4,022	0,749	0,065
Орієнтація на цінність інтимно-сексуальних стосунків	4,509	1,541	4,833	1,857	4,422	1,445	0,247
Орієнтація на цінність особистісної ідентифікації з партнером	6,281	1,742	6,667	1,834	6,178	1,713	0,223
Орієнтація на цінність госп. побут. обов'язків	5,947	1,104	5,917	1,53	5,956	0,97	0,879
Орієнтація на цінність батьківських обов'язків	6,667	1,053	7,167	1,167	6,533	0,985	0,008

	В цілому по виборці		Чоловіки		Жінки		t-критерій Стьюдента (p)
	Середнє значення	Середньоквадратичне відхилення	Середнє значення	Середньоквадратичне відхилення	Середнє значення	Середньоквадратичне відхилення	
Орієнтація на цінність зовнішньої соціальної активності	6,702	1,618	6,167	1,494	6,844	1,628	0,068
Орієнтація на цінність емоційно-психотерапевтичної функції	7,333	1,267	6,833	1,167	7,467	1,265	0,029
Орієнтація на цінність зовнішнього вигляду	6,596	1,784	5,75	2,048	6,822	1,646	0,008
Орієнтація на цінність розвитку себе	37,596	6,36	38,917	5,8	37,244	6,486	0,254
Орієнтації на цінність дух. задов.	40,175	5,365	40,833	5,639	40	5,308	0,501
Орієнтації на цінність креативн.	34,246	6,916	35	7,723	34,044	6,717	0,55

Продовження табл. 1

	В цілому по виборці		Чоловіки		Жінки		t-критерій Стьюдента (р)
	Середнє значення	Середньоквадратичне відхилення	Середнє значення	Середньоквадратичне відхилення	Середнє значення	Середньоквадратичне відхилення	
Орієнтації на цінність активних соціальних контактів	34,239	6,947	38,333	5,214	36,622	6,301	0,224
Орієнтації на цінність власного престижу	31,877	6,044	33,167	5,895	31,533	6,069	0,241
Орієнтації на цінність досягнень	36,702	5,86	39	5,225	36,089	5,894	0,03
Орієнтації на цінність високого матеріального становища	40,404	6,22	40,333	7,949	40,422	5,726	0,951
Орієнтації на цінність збереження індивідуальності	36,772	6,585	37,333	6,932	36,622	6,521	0,64

ДОДАТОК В

Таблиця 2

Рівень задоволеності життям у сфер сімейних стосунків та домінуючі ціннісні орієнтації у жінок з різним юридичним статусом сімейного стану

	В цілому по виборці жінок		Громадянський шлюб		Офіційний шлюб		t-критерій Стьюдента (p)
	Середнє значення	Середньоквадратичне відхилення	Середнє значення	Середньоквадратичне відхилення	Середнє значення	Середньоквадратичне відхилення	
Задоволеність	4,088	0,735	4,333	0,637	4,022	0,749	0,065
Орієнтація на цінність інтимно-секс. стосунків	4,509	1,541	4,833	1,857	4,422	1,445	0,247
Орієнтація на цінність особист. ідентиф. з партнером	6,281	1,742	6,667	1,834	6,178	1,713	0,223
Орієнтація на цінність господарсько-побут. обов'язків	5,947	1,104	5,917	1,53	5,956	0,97	0,879
Орієнтація на цінність батьківських обов'язків	6,667	1,053	7,167	1,167	6,533	0,985	0,008

	В цілому по виборці жінок		Громадянський шлюб		Офіційний шлюб		t-критерій Стьюдента (p)
	Середнє значення	Середньоквадратичне відхилення	Середнє значення	Середньоквадратичне відхилення	Середнє значення	Середньоквадратичне відхилення	
Орієнтація на цінність зовнішньої соціальної активності	6,702	1,618	6,167	1,494	6,844	1,628	0,068
Орієнтація на цінність емоційно-психотерапевтичної функції	7,333	1,267	6,833	1,167	7,467	1,265	0,029
Орієнтація на цінність зовнішнього вигляду	6,596	1,784	5,75	2,048	6,822	1,646	0,008
Орієнтація на цінність розвитку себе	37,596	6,36	38,917	5,8	37,244	6,486	0,254
Орієнтації на цінність духовного задоволення	40,175	5,365	40,833	5,639	40	5,308	0,501

	В цілому по виборці жінок		Громадянський шлюб		Офіційний шлюб		t-критерій Стьюдента (р)
	Середнє значення	Середньоквадратичне відхилення	Середнє значення	Середньоквадратичне відхилення	Середнє значення	Середньоквадратичне відхилення	
Орієнтації на цінність креативності	34,246	6,916	35	7,723	34,044	6,717	0,55
Орієнтації на цінність активних соціальних контактів	34,239	6,947	38,333	5,214	36,622	6,301	0,224
Орієнтації на цінність власного престижу	31,877	6,044	33,167	5,895	31,533	6,069	0,241
Орієнтації на цінність досягнень	36,702	5,86	39	5,225	36,089	5,894	0,03
Орієнтації на цінність високого матеріального становища	40,404	6,22	40,333	7,949	40,422	5,726	0,951
Орієнтації на цінність збереження індивідуальності	36,772	6,585	37,333	6,932	36,622	6,521	0,64

ДОДАТОК С

Таблиця 3

Порівняльний аналіз домінуючих ціннісних орієнтацій в групах з різним рівнем задоволеності життям у сфері сімейних стосунків

	Середній рівень (3)		Вище середнього (4)		Найвищий рівень (5)		t-критерій Стьюдента (p)
	Середнє значення	Середньоквадратичне відхилення	Середнє значення	Середньоквадратичне відхилення	Середнє значення	Середньоквадратичне відхилення	
Орієнтація на цінність інтимно-сексуальних стосунків	4,1	0,718	4,517	1,603	4,706	1,801	0,157
Орієнтація на цінність особистісної ідентифікації з партнером	5,1	1,334	6	1,522	7,529	1,637	0,00000756
Орієнтація на цінність господарсько-побутових обов'язків	6,2	1,005	5,966	1,199	5,824	0,999	0,188
Орієнтація на цінність батьків. обов'язків	6,4	0,503	6,759	0,904	6,824	1,314	0,174

	Середній рівень (3)		Вище середнього (4)		Найвищий рівень (5)		t-критерій Стьюдента (р)
	Середнє значення	Середньоквадратичне відхилення	Середнє значення	Середньоквадратичне відхилення	Середнє значення	Середньоквадратичне відхилення	
Орієнтація на цінність зовнішньої соціальної активності	7,2	1,005	6,379	1,705	6,882	1,701	0,451
Орієнтація на цінність емоційно-психотерапевтичної функції	7	1,522	7,276	1,295	7,588	1,048	0,099
Орієнтація на цінність зовнішнього вигляду	6,9	1,917	6,31	1,912	6,765	1,372	0,764
Орієнтація на цінність розвитку себе	37,1	5,92	37,414	6,17	39	6,257	0,277
Орієнтації на цінність духовного задоволення	38,8	4,021	39,931	5,204	42,059	5,477	0,025

Продовження табл. 3

	Середній рівень (3)		Вище середнього (4)		Найвищий рівень (5)		t-критерій Стьюдента (p)
	Серед-не значення	Серед-ньоквадратичне відхилення	Серед-не значення	Серед-ньоквадратичне відхилення	Серед-не значення	Серед-ньоквадратичне відхилення	
Орієнтації на цінність креативності	33,2	5,367	33,966	7,363	35,882	6,696	0,133
Орієнтації на цінність актив. соц. контактів	35,8	4,514	37,034	5,515	38,294	7,218	0,17
Орієнтації на цінність власного престижу	31,9	5,418	31,207	5,353	33,824	6,506	0,271
Орієнтації на цінність досягнень	35,9	3,059	35,379	5,439	40,059	6,452	0,009
Орієнтації на цінність високого матеріального становища	41,8	4,916	38,828	6,446	42,765	5,587	0,525
Орієнтації на цінність збереж. індивідуальності	36,6	7,141	36,724	6,429	37,588	6,325	0,599